

Brood & Rozen 2013/2

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Brood & Rozen 2013/2 jaargang 18

EDITO

2 Paule Verbruggen

BIJDRAGEN

- 5 Jan Steyaert, Canon sociaal werk: virtuele geschiedenis van een beroep
- 20 Donald Weber, Sociale dumping in het Europese wegvervoer, 1990-2012
- 27 Gertjan Desmet, Enkele bedenkingen over verenigingsarchief

OPGEMERKT

- 42 Marc Constandt, Vakantielectuur aan zee. De leescultuur van toeristen (1860-1965)
- 58 Gita Deneckere & Hannes Pieters, Een showcase voor het socialisme. De Gentse coöperatie Vooruit op de Wereldtentoonstelling van 1913

COLLECTIE

- 77 Maarten Savels, Het archief van Oxfam-Wereldwinkels

RECENSIES

- 84 Maarten Van Ginderachter, Rik Van Cauwelaert, 'Ils nous ont pris la Flandre'. Waals socialisme en Belgische illusies. Van Jules Destrée tot Elio Di Rupo

BELGIE-BELGIQUE
P.P.-P.B.
9000 GENT
BC 27261

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis heeft ernaar gestreefd de wettelijke voorschriften inzake het copyright toe te passen. Wie desondanks meent recht te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich te wenden tot Paule Verbruggen, Amsab-ISG vzw, Bagattenstraat 174, 9000 Gent.

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet Verwerking Persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Paule Verbruggen.

De artikels in de rubriek *Bijdragen* worden onderworpen aan peer review.

Brood & Rozen is opgenomen in de lijst van het Vlaams Academisch Bibliografisch Bestand voor de Sociale en Humane Wetenschappen.

2013/2 Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

UITGEVER

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw

Directeur: Geert Van Goethem

Voorzitter: Frank Beke

REDACTIE

Hoofdredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Servaas Lateur

Kernredactie: Herman Balthazar, Rita Calcoen, Piet

Creve, Servaas Lateur, Hendrik Ollivier, Luc Peiren,

Wouter Steenhaut, Geert Van Goethem, Paule

Verbruggen, Martine Vermandere, Donald Weber

Redactieraad: Hendrik Defoort (UGent), Gita Deneckere (UGent), Henk de Smaele (UA), Maria De Waele (STAM), Marc Jacobs (FARO), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (KU Leuven), Bob Reinalda (Radboud Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau (De Standaard), Sven Steffens (Gemeentelijk Museum Sint-Jans-Molenbeek), Patricia Van den Eeckhout (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (CEGESOMA), Maarten Van Ginderachter (UA), Guy Vanthemsche (VUB), Karel Velle (Algemeen Rijksarchief), Christophe Verbruggen (UGent)

REDACTIEADRES

Paule Verbruggen, Bagattenstraat 174, 9000 Gent

Tel.: +32 (0)9 224 00 79 - Fax: +32 (0)9 233 67 11

E-mail: broodenrozen@amsab.be

www.broodenrozen.be

VORMGEVING

Patricia Rau

DIGITALE BEELDBEWERKING

Geert Bonne

BEELDREDACTIE

Rita Calcoen, Marc Constandt, Gertjan Desmet, Patricia Rau, Maarten Savels, Jan Steyaert, Paule Verbruggen

DRUK

NewGoff, Kaleweg 5, 9030 Mariakerke (Gent)

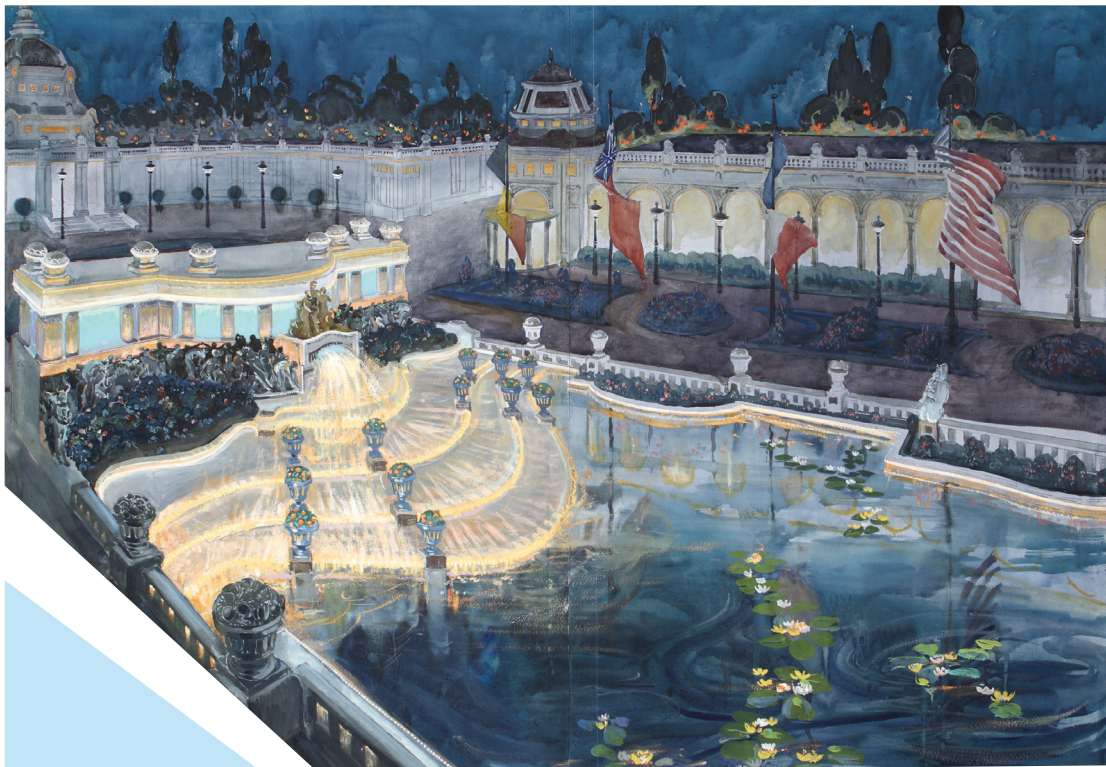
COVER

Zeer herkenbaar: regen en wind op vakantie aan onze kust. Kranten dienden dus niet alleen om te lezen. (privécollectie M. Constandt-Bloes)

BINNENKANT COVER

Een verenigingsarchief komt niet altijd mooi geordend binnen. Foto's: Lieve Cosyns (Amsab-ISG, Gent)

EDITO

We beginnen dit nummer met een misschien minder evidente bijdrage over de canon van het sociaal werk. Minder evident omdat het onderwerp tot nu toe nauwelijks aan bod kwam in ons tijdschrift. We hadden het al in overvloed over de rol van vakbonden, politieke partijen en sociale bewegingen als actoren in de maatschappelijke vooruitgang, maar nog niet expliciet over het sociaal werk. Tenzij dan in onze rubriek *Collectie*, want Amsab-ISG verwierf al verschillende archieven rond sociaal werk – om er twee te noemen: die van Samenlevingsopbouw en die van de Beweging van Mensen met een Laag Inkomen en Kinderen.

Maar wat is sociaal werk eigenlijk? Jan Steyaert, hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen en een van de initiatiefnemers van de canon sociaal werk, omschrijft het in zijn bijdrage als ‘het beroepsmatig hulp verlenen aan zorgbehoevende burgers, zowel op individueel niveau als structureel’. Hij vertelt hoe in Nederland een speciale canon ontstond, in de vorm van een tijdlijn met personen en gebeurtenissen die belangrijk zijn geweest in de geschiedenis van het sociaal werk. Vanuit de bekommernis over het laag historisch besef van de Nederlanders was daar immers een ware ‘canonhype’ uitgebroken. De hype sloeg niet over naar Vlaanderen, maar er kwam wel snel een Vlaamse én internationale pendant van de canon voor sociaal werk. De auteur legt zeer bevattelijk uit wat de canon precies inhoudt en hoe het een handzaam format is om geschiedenis in meer ‘hapklare brokken’ aan te bieden, zeker voor een sector als die van het sociaal werk, waarvan de geschiedenis nauwelijks gekend is. En, niet onbelangrijk, het is ook zeer toegankelijk voor niet-historici.

Donald Weber, onderzoeker in Amsab-ISG, heeft het in een tweede bijdrage over de sociale dumping in het Belgische wegvervoer. Zijn verhaal kadert in een veel breder project over 100 jaar Belgische Transportarbeidersbond (BTB). De opdrachtgevers wilden nu eens geen klassiek historisch overzicht van hun vakbond, maar wel een verhaal van 'vlees en bloed'. Donald vervulde zijn opdracht met verve en schreef een boek over leven en werk van drie groepen transportarbeiders: de zeeman-schipper, de dokwerker, en de chauffeur-logistiek. Daarnaast maakte hij een boekje waarin hij de geschiedenis van de BTB ophangt aan enkele markante data. Zijn bijdrage in dit nummer vormt daar een onderdeel van en is bedoeld als voorsmaakje op de twee publicaties die eind september 2013 verschijnen.

Sla de volgende bijdrage zeker niet over. Gertjan Desmet, onderzoeker in het Algemeen Rijksarchief, heeft het daarin over de specifieke problematiek van verenigingsarchieven, waarmee ook Amsab-ISG dagelijks te maken heeft. Een degelijke verwerking van die archieven is dikwijls zeer tijdrovend en niet altijd evident, maar wel fundamenteel voor het historisch onderzoek. Want, we citeren de auteur: 'Verenigingen spelen een rol in de civil society – als toeschouwer, als partner, soms als tegenstander van de staat. Hun archieven belichten daarbij vaak de andere kant van de barricades.' Het is goed dat hij dit eens onder de aandacht brengt.

En dan is er de jaarlijkse vakantierubriek over het kusttoerisme. Onze vaste correspondent uit Middelkerke, archivaris en 'kusthistoricus' Marc Constandt heeft het dit jaar over de vakantielectuur aan zee en de leescultuur van de toeristen. Met, zoals gewoonlijk, mooie sfeerbeelden.

Even lezenswaardig is het volgende stuk van Gita Deneckere en Hannes Pieters over het Vooruitpaviljoen op de Wereldtentoonstelling van 1913. Het is al gepubliceerd in een boek over de Expo dat samengesteld is door de vakgroep Architectuur & Stedenbouw en de vakgroep Geschiedenis (Instituut voor Publieksgeschiedenis) van de UGent, en uitgegeven is bij Snoeck. Wie dit leest, krijgt zeker zin in meer en koopt dus best het boek.

In de rubriek *Collectie* brengt Amsab-archivaris Maarten Savels een boeiend relaas over de geschiedenis van Oxfam-Wereldwinkels. Hij verwerkte het archief van die vereniging tot 139 dozen die samen goed zijn voor meer dan 18 strekkende meter.

Maarten Van Ginderachter, hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen, sluit af met een knappe recensie van het boek van Rik Van Cauwelaert: *Ils nous ont pris la Flandre. Over Waals socialisme en Belgische illusies. Van Jules Destée tot Elio Di Rupo.*

Een mooie mix voor een warme en relaxerende vakantie.

Paule Verbruggen

-3000

0

500

1000

1500

1300

1600

1800

1700

1900

1950

entoen.nu

CANON SOCIAAL WERK: VIRTUELE GESCHIEDENIS VAN EEN BEROEP

Nederland werd de afgelopen jaren getroffen door een canonhype. Na het succes van de canon over de algemene geschiedenis van het land ontstonden er diverse afgeleide initiatieven, zowel met geografische als thematische aangrijpingspunten, bijvoorbeeld de canon van Eindhoven en de canon van de wiskunde. Geschiedenis was plots weer hip en hield mensen bezig. Hier lag meteen een kans om sociaal werk, traditioneel een sector met weinig historisch geheugen en een zwakke identiteit, opnieuw een blik op zijn verleden te geven. Zo ontstond een canon sociaal werk voor zowel Vlaanderen als Nederland. In dit artikel sta ik stil bij de achtergronden van de canonhype in Nederland en de geschiedenis van het sociaal werk.

De financiële en economische crisis van de laatste jaren geeft het pessimisme weer wat ruimte, maar wie met een iets langere tijdshorizon naar het verleden kijkt, kan niet ontkomen aan de observatie dat we er geweldig op vooruitgegaan zijn de afgelopen eeuw. Het leven is het eerste decennium van de 21e eeuw in meerdere opzichten veel beter dan het leven dat onze voorouders kenden in het begin van de 20e eeuw. Lees er *Door arm Vlaanderen* van Auguste De Winne maar op na¹, en verbaas je over de bittere ellende waarin het leven zich een eeuw geleden voltrok. Veel van de beroepen die De Winne beschrijft, zoals de touwslager, de haspelaarsters of de zwavelstokmakers, kennen we al niet meer, en gelukkig evenmin de barre arbeidsomstandigheden waarin het werk werd uitgevoerd. De maatschappelijke

◀ De canon over de algemene geschiedenis van Nederland: een tijdlijn met vijftig iconische gebeurtenissen of personen die elke Nederlander geacht wordt te kennen. (<http://entoen.nu>)

vooruitgang sinds die tijd blijkt op meerdere terreinen: we zijn rijker geworden, we leven langer en langer in goede gezondheid, we presteren minder arbeidsuren en hebben meer vrije tijd, we hebben een stevige verzorgingsstaat voor als we zorgbehoefte hebben, we hebben al decennia lang geen oorlog meer op ons grondgebied. De 20e eeuw is zonder twijfel een eeuw van vooruitgang geweest.²

Die vooruitgang is er niet zomaar gekomen, daar is hard voor gewerkt en gestreden. Het heeft veel personen bloed, zweet en tranen gekost om de samenleving te verwezenlijken waarin we nu leven en om het huidige beschavingsniveau te bereiken. Denk maar aan het politieke en syndicale werk van mensen als Louis Major of Achiël Van Acker of het werk van werkgevers met een sociale ingesteldheid als Ernest Solvay of Lieven Gevaert. Achter die namen ligt vanzelfsprekend de stille inzet van een massa anonieme burgers die zich via vakbonden, politieke partijen of sociale bewegingen inzetten voor maatschappelijke vooruitgang; we zijn hen dankbaarheid verschuldigd.

Een van de vele actoren in die dynamiek naar sociale vooruitgang is het sociaal werk. Beroepsmatig hulp verlenen aan zorgbehoevende burgers, zowel op individueel niveau als structureel. In tegenstelling tot het politieke en syndicale werk van de afgelopen eeuw is de geschiedenis van sociaal werk behoorlijk onbekend. Voor Vlaanderen, en grotendeels ook voor Nederland, bestond er tot voor kort geen systematisch overzicht van de historische ontwikkeling en inbedding van dit beroep. Daar is met de canon sociaal werk verandering in gekomen. Die ontstond in het kielzog van de bekommernis in Nederland over laag historisch besef bij de bevolking en de daaropvolgende canonhype.

Problematisch laag historisch besef

Nederland maakte zich zo'n decennium geleden ernstig zorgen over het historisch bewustzijn van zijn inwoners. Er zouden te weinig gemeenschappelijke ijkpunten zijn, en identiteitsbepalende historische gebeurtenissen zoals de watersnood, of personen zoals Erasmus of Spinoza waren uit het collectieve geheugen verdronken. In 1996 maakte een test van het *Historisch Nieuwsblad* onder Nederlandse parlementairen duidelijk dat de politieke elite van het land niet erg op de hoogte was van de vaderlandse geschiedenis. Daartoe bleef het echter niet beperkt. Niet alleen nieuwkomers, maar ook wie al zijn hele leven lang in Nederland vertoefde, bleek weinig te weten over het verleden. Op zich hoefde dat lage historische bewustzijn niet te verbazen. Met de hervorming van het middelbaar onderwijs eind jaren 1960 – de zogenaamde Mammoetwet – werd geschiedenis plots geen verplicht vak meer, maar een keuzevak. De facto impliceerde het dat slechts weinig leerlingen na de leeftijd van 15 nog geschiedenis in het onderwijs kregen.³ Geen wonder dat de historische kennis achteruitboorde.

En Nederland zou Nederland niet zijn, als een maatschappelijk erkend probleem niet leidt tot een commissie. Daarom ging de adviescommissie Geschiedenisonderwijs aan de slag, ook bekend als de commissie-de Wit. Haar belangrijkste advies was

dat ‘alle leerlingen zullen moeten beschikken over een gemeenschappelijke basis van historische overzichtskennis en vaardigheden’. Het historisch besef was laag en moest omhoog. Begin 1999 werd de commissie opgevolgd door de commissie Historische en Maatschappelijke Vorming, beter bekend als de commissie-de Rooy. Die kwam in 2001 met voorstellen om het geschiedenisonderwijs herin te richten, onder meer door het algemeen doorgevoerde gebruik van tien tijdvakken. Met het oog op eenduidigheid door alle niveaus van het onderwijs heen koos men voor ‘een stelsel van tijdvakken met eenvoudige, associatieve benamingen en tijdgrenzen in ronde jaartallen’. En zo gaat het niet meer over de middeleeuwen, maar over de tijd van monniken en ridders (500-1000) en de tijd van steden en staten (1000-1500). En niet meer over de industriële revolutie, maar over de tijd van burgers en stoommachines (1800-1900).

Waar een probleem benoemd wordt, gaan niet alleen commissies aan het werk maar ontstaan ook spontaan oplossingen. Naar aanleiding van een open brief van Jan Marijnissen, toenmalig partijleider van SP, en Maxime Verhagen, toenmalig fractieleider van CDA in de Tweede Kamer, in het dagblad *Trouw* ontstond het idee een nieuw museum te bouwen, een Nationaal Historisch Museum. Jan Marijnissen had zich eerder al uitgesproken als voorstander van zo’n museum.⁴ De brief leidde al snel tot een motie in de Tweede Kamer en een kabinetsbesluit. Daarop werd een wedstrijd georganiseerd onder gemeenten die het museum wilden huisvesten. Het besluit midden 2007 om Arnhem te verkiezen boven Den Haag en Amsterdam kreeg de nodige kritiek, zeker nadat Arnhem zelf begon te twijfelen aan de beste locatie. Bezuinigingen reduceerden de grootse plannen in 2010 tot een bescheiden omvang en een tijdelijke huisvesting in Amsterdam, in 2011 werden ze helemaal wegbezuinigd. Zo werd het Nationaal Historisch Museum nog voor het uit de startblokken kwam zelf geschiedenis.

Een ander spontaan idee om het lage historische bewustzijn omhoog te krikken had onverwachts meer impact. Op vraag van *NRC Handelsblad* schreven de historici Jan Bank en Piet de Rooy een beknopt overzicht van de Nederlandse geschiedenis.⁵ Het moest vooral in korte tijd te lezen zijn. Ze goten dat overzicht in de vorm van een canon: een tijdlijn met daarop een beperkt aantal significante personen en gebeurtenissen. De vorm sloeg aan en er werd werk gemaakt van een stevigere versie. In september 2005 werd de commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon ingesteld – alweer een commissie – onder leiding van de historische letterkundige Frits van Oostrom. Ongeveer een jaar later, in oktober 2006, stelde die de canon van Nederland voor: een tijdlijn met vijftig iconische gebeurtenissen of personen die elke Nederlandse inwoner geacht wordt te kennen. Het gaat dan van de hunebedden uit 3000 voor Christus tot het ontstaan van Europa, met tussenin aandacht voor bijvoorbeeld Erasmus (humanisme in Nederland en Europa), het verzet tegen de kinderarbeid op het einde van de 19e eeuw, Anne Frank en de Jodenvervolgung of de watersnood van 1953. Elk ijkpunt op de tijdlijn kreeg een ‘venster’ met uitleg in ongeveer 500 woorden en beeldmateriaal.

Canonitis treft Nederland

De canon van Nederland bleef bij zijn initiële lancering in oktober 2006 niet onopgemerkt. Niet alleen werd er stevig uitgepakt met drukwerk en de website www.entoen.nu en vond dat alles weerklank in de media, er ontstond ook meteen kritiek op de keuze van de commissie. Dat Anne Frank een plek in de geschiedenis verdiende, daar was iedereen het wel over eens. Maar moest nu zo nodig ook Annie M.G. Schmidt erin? Natuurlijk groeiden hele generaties op met Jip en Janneke en Pluk van de Petteflet, maar was het daarmee een icoon in de vaderlandse geschiedenis? De commissie getuigde van grote wijsheid door niet de hakken in het zand te zetten en het eigen werk te verdedigen, maar kritiek op haar werk met enig enthousiasme te aanhoren. Het betekende immers dat men in het land terug met geschiedenis bezig was, en was dat niet de doelstelling? In de definitieve versie van juli 2007 leidde die kritiek niet tot grote aanpassingen. Alleen de boekdrukunst moest wijken voor Christiaan Huygens (1629-1695, wetenschap in de Gouden Eeuw).

Vanuit christelijke hoek ging de kritiek iets verder en legde men zich niet neer bij de 'liberale en vrijzinnige' canon van Frits van Oostrom en zijn collega's. Er kwam

een eigen canon waarbij een aantal 'vensters' sneuvelden en vervangen werden door meer christelijk georiënteerde elementen. Zo werden het Tweede Vaticaans Concilie en de Schoolstrijd opgenomen en sneuvelden Annie M.G. Schmidt en de Amsterdamse grachtengordel. Opnieuw getuigde de commissie van grote wijsheid door die variant op haar werk niet te bevechten (bijvoorbeeld op basis van copyright), maar het hergebruik van haar materiaal juist toe te juichen. Of het een heel bewust ingenomen standpunt was, is niet helemaal duidelijk, maar het effect was onvoorzien. Plots schoten overal in Nederland diverse canons als paddenstoelen uit de grond. Steden als Amsterdam, Oss, Eindhoven, Tilburg ... kwamen met een eigen canon. Provincies kwamen met een canon. Je telde als plaats niet meer mee in Nederland als je geen eigen canon had. Niet verwonderlijk dat het regionale overzicht goed gevuld is.⁶ Naast regionale canons ontstonden er ook thematische canons. *De Volkskrant* werkte een jaar lang elke zaterdag met haar lezers aan een canon van de bètawetenschappen, om dat een jaar later nog eens over te doen met

een canon voor de gammawetenschappen. Er werden canons gemaakt over de geschiedenis van de wiskunde, van het voetbal, van geneeskunde, over het onderwijs. De Wiardi Beckman Stichting publiceerde de 'rode canon' over de geschiedenis van de sociaaldemocratie.⁷ Het is in deze reeks van thematische canons dat ook de canon sociaal werk ontstaan is.

De bekommernis over een te laag historisch bewustzijn sloeg zo om in een hype om canons te bouwen. Het bleek een handzame format om geschiedenis als het ware in 'hapklare brokken' aan te bieden, en een flexibel format waarin ook niet-historici met geschiedenis aan de slag kunnen.

Canon sociaal werk: een tijdlijn met iconische personen en gebeurtenissen

Over sociaal werk wordt veel gepubliceerd in vaktijdschriften en algemene media, maar over de geschiedenis van het beroep was bijzonder weinig materiaal te vinden. Behalve de doorwrochte analyse van Abram de Swaan over de onderhuidse sociologische dynamiek bij het ontstaan van het collectieve verzorgingsarrangement dat

De canontitis in Nederland in beeld gebracht. (<http://entoen.nu>)

onze verzorgingsstaat is⁸, moesten we het in ons taalgebied tot voor kort stellen met *De burger als andragoog* van Henk Michielse uit 1977 en *Helpen als ambacht* van Marie Kamphuis uit 1951, beide hoofdzakelijk over de Nederlandse situatie.⁹ Voor Vlaanderen moesten we het doen met het historische deel uit *Sociaal werk: in- en uitzichten*, het handboek van Wim Verzelen.¹⁰

De canon sociaal werk vult die leegte in.¹¹ In de slipstream van de canonhype in Nederland is het initiatief in de herfst van 2006 op de spreekwoordelijke achterkant van een bierviltje ontstaan om eind 2006 zowel digitaal als in de vorm van een artikel in de vakpers te verschijnen.¹² De tijdlijn bestond toen nog uit tien 'vensters' en besloeg enkel de periode 1870-2000. In de loop van 2007 is met een opstartsubsidie van zowel de Nederlandse als Vlaamse overheid en enkele maatschappelijk aandeelhouders werk gemaakt van een stevige technische basis en inhoudelijke groei voor de website. Naast de Nederlandse canon sociaal werk is ook gestart met de Vlaamse

LYDOVICVS VIVES, VALENTINVS.
*Splenduit in terra gehdan que respicit Afton
 Natum felici Jhdus in Helperia-:
 Filius ac totum radij affulere per Orbem
 Vives doctrina & quos tulit & pietas.*

Juan Luis Vives (1492-1540) legde de grondslag voor een stedelijke sociale politiek. (<http://www.canonsociaalwerk.be>)

Johannes van den Bosch (1780-1844) richtte landbouwkoloniën op om armen werk te verschaffen. (<http://www.canonsociaalwerk.nl>)

canon sociaal werk. Eind 2008 bestonden beide uit een tijdlijn met vijftig iconische gebeurtenissen of personen. In diezelfde periode verscheen ook – toevallige samenloop van omstandigheden – een recent historisch overzicht van sociaal werk in Nederland, ondertussen aan een vierde druk toe.¹³ Voor Vlaanderen bestaat een dergelijke publicatie helaas nog niet.

Het gaat te ver om hier alle vijftig ijkpunten te noemen, we beperken ons tot een aantal voorbeelden. Zo is er aandacht voor de humanist Juan Luis Vives, die met zijn studie *De subventionem pauperum* (1526) een nieuwe grondslag legde voor stedelijke sociale politiek. Vives pleitte ervoor om alle middelen voor armenbeleid te centraliseren bij de lokale overheid. Dat ging in tegen de heersende kerkelijke opvattingen waarin sinds het Concilie van Tours (567) de armenzorg op parochieniveau werd georganiseerd. Zo ontstond voor het eerst spanning tussen het publieke en kerkelijke gezag over sociale zorg.

Voor de 19e eeuw is er bijvoorbeeld aandacht voor de wet op landloperij en bedelarij en de oprichting van de landloperskolonie in onder meer Wortel, naar het voorbeeld van de landbouw- en veenkoloniën die Johannes van den Bosch (1780-1844) in Nederland oprichtte. Het waren vroege voorbeelden van werkverschaffing als middel om mensen uit de sociale ellende te helpen. Pas in 1993 volgde de afschaffing van de wet en daarmee werd de lang bepleite depenalisering van landloperij realiteit. Werk als middel tegen armoede en afhankelijkheid leeft echter verder in sociale activering zoals veel OCMW's die vandaag vorm geven.

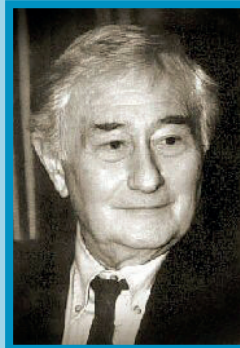
De 20e eeuw is ruim vertegenwoordigd in de canon sociaal werk. De aandacht gaat bijvoor-

beeld naar Rob Clara (de erkenning van het probleem van kindermishandeling en de start van de vertrouwensartscentra), de start van telefonische hulpverlening, het schandaal in Vrij en Vrolijk met de daaropvolgende hervormingen van de bijzondere jeugdzorg, de opkomst van zelfhulp of het werk van Herman Deleeck (het Matteüs-effect: niet elke publieke dienstverlening is een herverdeling van rijk naar arm).

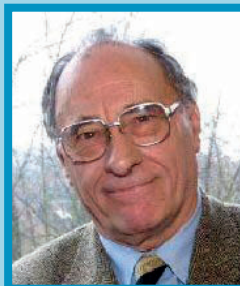
De canon sociaal werk wil de geschiedenis van het beroep toegankelijk maken, zonder te vervallen in verkleutering en jip-en-janneketaal. Elk ijkpunt op de tijdlijn, elk 'venster' op het verleden, is voorzien van een tekst van ongeveer vijfhonderd woorden. Dat blijkt een goede lengte te zijn voor lezen op scherm. Daarnaast is er grafisch materiaal voorzien. Telkens worden een paar verwijzingen opgenomen naar korte, iets diepgaandere teksten van beperkte omvang (vijf tot tien pagina's) en een wat groter aantal verwijzingen naar uitgebreide publicaties over het thema van het venster. Zo ontstaat telkens een zone van toegenomen interesse: van niets weten tot iets weten (vijfhonderd woorden), tot wat meer weten (een paar korte teksten), tot veel weten (een vijftal langere teksten). Dat maakt het niet alleen geschikt voor de geïnteresseerde bezoeker, maar ook voor gebruik in onderwijssituaties en bij deskundigheidsbevordering met verdiepmogelijkheden voor een thematisch college, een werkstuk of een presentatie.

Duurzame dilemma's

Tijdens de bouw van de canon sociaal werk verscheen er een speciaal nummer van het *British Medical Journal* over *medical milestones* sinds 1840. Op de tijdlijn staan vijftien innovaties die de gezondheidszorg grondig gewijzigd hebben. Voorbeelden zijn het ontstaan van anesthesie door experimenten met ether in 1842, het ontstaan van radiologie met de ontdekking van x-stralen in 1895 of de behoorlijk toevallige ontdekking van penicilline door Alexander Fleming in 1929.¹⁴ Natuurlijk kan je kritische beschouwingen geven over die tijdlijn, zoals de vraag of de eer van de uitvinding van de penicilline eigenlijk wel Fleming toekomt, het waren immers Ernst Boris Chain en Howard Florey die er ruim tien jaar later een medicijn van maakten. Of waarom de Dallas Bed Rest and Training Study uit 1966 geen aandacht krijgt. Tenslotte ligt daar de ontdekking dat rust na hartklachten helemaal niet goed is en het veel beter is juist minder te rusten en meer te bewegen en te sporten.¹⁵

Rob Clara (1923-2000) startte in Vlaanderen de hulpverlening rond kindermishandeling op. (<http://www.canonsociaalwerk.be>)

Herman Deleeck (1928-2002) was een pleitbezorger voor en eminent chroniqueur van de naoorlogse verzorgingsstaat. (<http://www.canonsociaalwerk.be>)

De canon sociaal werk Nederland en Vlaanderen: twee tijdlijnen met aandacht voor de specifieke Nederlandse en Vlaamse context. (<http://www.canonsociaalwerk.eu>) ▶

Canon sociaal werk Nederland

1567

1122

1270

1442

1526

1580

1596

1784

1790

1818

1823

1846

1870

1872

1874

1875

1887

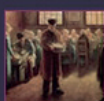
1892

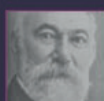
1900

1903

1908

1909

1911

1918

1918

1925

1932

1945

1950

1952

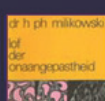
1958

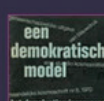
1962

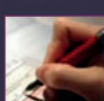
1965

1967

1968

1968

1969

1971

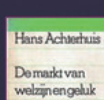
1974

1974

1974

1979

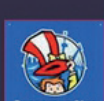
1982

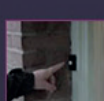
1984

1987

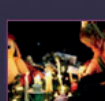
1989

1993

1993

2004

2007

Canon sociaal werk Vlaanderen

567

1188

1270

1434

1526

1845

1845

1849

1851

1857

1866

1889

1890

1891

1892

1894

1897

1905

1912

1920

1925

1925

1928

1944

1945

1950

1962

1965

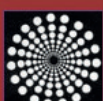
1966

1967

1970

1972

1974

1974

1974

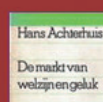
1976

1977

1979

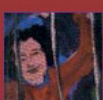
1979

1980

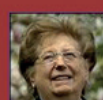
1981

1985

1985

1989

1989

1992

1994

1995

1998

1999

Maar los van die kritische reflecties doet het overzicht van de medische innovaties je met bewondering denken over de vooruitgang die de westerse gezondheidszorg gemaakt heeft. Het blijft nog steeds niet leuk om met een zorgbehoefte in het ziekenhuis een behandeling te moeten ondergaan, maar het is wel beter dat in onze tijd en onze regio te ondergaan dan enkele decennia geleden. De geschiedenis van onze gezondheidszorg is rijk aan innovaties die echt als breuklijn het professioneel handelen bijgestuurd hebben en duidelijk een verbetering betekenen.

Hoe anders is dat bij sociaal werk. De tijdlijn in de canon sociaal werk laat wel ijkpunten zien, tijdstippen waarop het beroep een verandering onderging of een brok blijvende inspiratie kreeg, maar of er over een langere periode ook sprake is van echte innovatie en verbetering zoals in de gezondheidszorg, is nog maar de vraag. Het lijkt er eerder op dat sociaal werk zich in elk tijdsgewricht een positie moet zoeken – of die van beleidsmakers krijgt – ten aanzien van een aantal duurzame dilemma's, steeds weer opduikende vraagstukken die niet opgelost geraken, maar wel telkens om nieuwe standpuntbepaling vragen. Dat geeft aan dat sociaal werk geen technisch-instrumenteel beroep is zoals gezondheidszorg overwegend is, maar een sterk ethisch en normatief beroep. In de canon sociaal werk hebben we acht van die duurzame dilemma's benoemd en via essays laten uitwerken. Daarmee zijn lang niet alle vraagstukken van sociaal werk benoemd, maar zijn wel een aantal rode draden in de geschiedenis van het beroep geëxpliciteerd.

Een voorbeeld van dergelijk dilemma is dat tussen solidariteit met zorgbehoevende burgers en openheid van grenzen. Het is onmogelijk om zowel een stevige infrastructuur van uitkeringen en publieke dienstverlening zonder toegangsvoorwaarden overeind te houden, als ook ongebreidelde immigratie toe te laten. Dan wordt de solidaire plek een aantrekkingspunt voor alle armoede van de wereld. Solidariteit gaat dus onvermijdelijk samen met uitsluiting.¹⁶ Dat is een morele paradox waar voortschrijdend inzicht geen oplossing voor heeft, maar waarin telkens weer een positie gezocht moet worden, het is steeds balanceren op een ethische evenwichtsbalk.

In de geschiedenis zien we dat balanceren steeds weer optreden. Dat is zichtbaar in de aanhoudende discussies over de sans-papiers: wel of niet regulariseren, wel of niet geneeskundige zorg geven, wel of niet toelaten in de opvang voor dak- en thuislozen? Ook de diverse muren en hekken die gebouwd werden om ongewenste immigranten tegen te houden (Griekenland, Spanje, Verenigde Staten/Mexico ...) staan symbool voor die evenwichtsoefening. Recent was dat balanceren ook zichtbaar in de problematiek van zigeuners, die steeds van gemeente naar gemeente werden 'opgejaagd', en in de dramatische uitwijzing van Sémira Adamu in september 1998. In de jaren 1970 werd een groep Roma gedurende een korte periode door de Nederlandse en Belgische grenspolitie steeds naar het andere land verwezen. Ze waren letterlijk 'grensgevallen'.

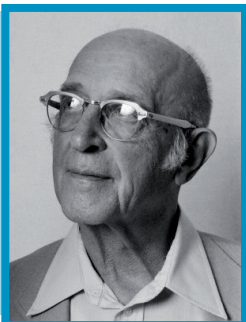
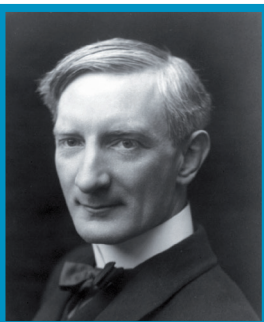
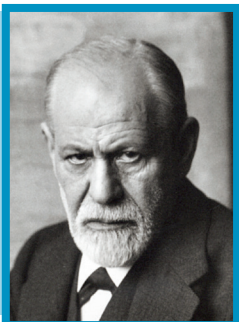
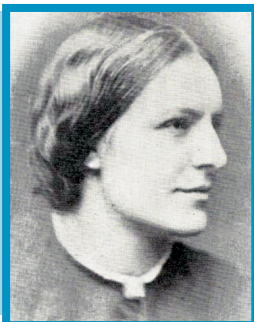
In de 18e eeuw waren er in Woensel (vandaag een stadsdeel van Eindhoven) heel vergelijkbare situaties. De lokale overheid deed er een aanbesteding voor een armenkar, net zoals er nu wordt aanbesteed voor de bouw van een gebouw of het

onderhoud van een stuk snelweg. Ongewenste personen – lees: armen en andere zorgbehoevenden uit andere gemeenten – moesten over de gemeentegrens gebracht worden: ‘Als de armen tegen zonsondergang in Woensel aankwamen, moest de pachter voor een maaltijd en onderdak zorgen en hen de volgende ochtend zo vroeg mogelijk uit de gemeente verwijderen.’¹⁷ Het is bekend dat er nog gemeenten waren met een dergelijke armenkar of een ‘armenjager’.

Elders werd gebruik gemaakt van een ‘getrapt burgerschap’, vergelijkbaar met de wijze waarop dat ook nu in de discussies over sociaal beleid voorgesteld wordt. In Vriezenveen in het Nederlandse Overijssel werd midden 18e eeuw een verordening uitgevaardigd ‘tegen niet-Vriezenveners die met Vriezenveners (in de verordening “inboorlingen” genoemd) trouwden. De eerste zes jaar kwamen dergelijke nieuwkomers niet in aanmerking voor gelden uit de armenkas, evenals trouwens andere nieuwkomers die toestemming hadden gekregen om zich in Vriezenveen te vestigen.’¹⁸ Daarnaast werd verordonneerd dat geboren Vriezenveners die naar elders waren vertrokken na een jaar geen aanspraak meer konden maken op eventuele armenzorg in Vriezenveen mochten ze elders in armoede komen te vervallen.’¹⁹

Een ander duurzaam dilemma dat zijn sporen trekt door de geschiedenis van sociaal werk is de niet-territoriale variant van het dilemma tussen solidariteit en open grenzen: welke burgers van een land kunnen een beroep doen op de solidariteit van de samenleving en welke niet? Recent was die vraag expliciet aan de orde met de publicatie van *Voor wat hoort wat* van toenmalig Antwerps burgemeester Patrick Janssens.²⁰ Leunen op de verzorgingsstaat in tijden van zorgbehoefte is prima, maar daar staan wel plichten tegenover, zo was kort samengevat de stelling van het boek. We verwachten in onze verzorgingsstaat dat iedereen een beroep kan doen op onze solidariteit conform zorgbehoefte – en bijvoorbeeld niet conform koopkracht of aantrekkelijkheid of economisch nut –, maar daar staat tegenover dat we ook van iedereen verwachten dat men conform draagkracht bijdraagt aan die verzorgingsstaat. En dat kan door belastingen en afdrachten op je loon te betalen, maar ook door mee te werken aan eigen herstel en sociale stijging.

Datzelfde discours zien we op diverse tijdstippen terug opduiken in de geschiedenis van sociaal werk. In de internationale vakliteratuur is het terug te vinden onder het begrip *deserving poor*, waar natuurlijk tegenover staat dat er ook *non-deserving poor* zijn. Zo bijvoorbeeld in de Britse *poor laws*: ‘Engeland kent net als het Europese vasteland een probleem met grote aantallen arme burgers. Mede geïnspireerd door het werk van de eerder genoemde Vives ontstaat er in de loop van de 16e eeuw een vernieuwde *poor law*, die in 1601 kracht van wet krijgt. Ook daarin wordt onderscheid gemaakt tussen soorten behoeftige burgers. Er waren er die te oud of te ziek of te jong waren om te werken, en die moesten door de samenleving geholpen worden. Er waren er die wel wilden werken maar dat tijdelijk niet konden, en die moesten door de samenleving nieuwe kansen geboden worden. Dat kreeg snel de vorm van zogenaamde *workhouses*. En ten slotte waren er de burgers die wel konden werken, maar dat niet wilden. Daarvoor was weinig sympathie, ze kregen geen steun, in-

1. Octavia Hill (1838-1912) zette zich in de achterbuurten van Londen in voor mensen die persoonlijk en maatschappelijk in een slechte positie waren geraakt. 2. Sigmund Freud (1856-1939), grondlegger van de psychoanalyse. 3. William Henry Beveridge (1879-1963), de architect van de verzorgingsstaat. 4. Carl Rogers (1902-1987), de grondlegger van de humanistische psychologie met een heel eenvoudig uitgangspunt: neem mensen serieus, want zij zijn heel goed in staat om hun weg te vinden naar hun ware zelf. (<http://www.canonsociaalwerk.eu>)

tegendeel, “they were to be whipped through the streets, publicly”. Ze zouden dan wel verleren zich al te afhankelijk op te stellen van steun vanuit de samenleving.’²¹

Voor de canon sociaal werk zijn op vergelijkbare wijze in acht essays acht duurzame dilemma’s uitgewerkt, bijvoorbeeld over de relatie tussen formele en informele hulpverlening, over individueel en collectief schuldmodel, over schipperen tussen overheidsinitiatief en particulier of charitatief initiatief. Ook andere dilemma’s hadden uitgewerkt kunnen worden, zoals het steeds willen vermijden van schandalen terwijl die juist een helende werking kunnen hebben. Denk maar aan het schandaal rond Vrij en Vrolijk en de daaropvolgende hervormingen van de bijzondere jeugdzorg, of de mediahype rond Notaris X en de daaropvolgende bekendheid van vertrouwensartscentra. Of in Nederland aan de dood van Savanna en de aandacht daarna voor ketenzorg en communicatie tussen hulpverleners. We willen geen schandalen, maar af en toe eentje kan wel nuttig zijn.²²

Variaties op een thema

De Nederlandse en de Vlaamse canon bestaan sinds 2009 beide uit een tijdlijn met telkens vijftig iconische gebeurtenissen of personen uit de geschiedenis van het sociaal werk. Er was echter veel meer te vertellen en daarom is in dat jaar gestart met een soort ‘tussencanon’ van inspirerende internationale denkers die zowel in Vlaanderen als Nederland hun invloed lieten gelden. Daarin gaat er aandacht naar bekende figuren als Sigmund Freud, Carl Rogers of William Beveridge, maar ook naar minder bekende mensen als Octavia Hill, Mary Ellen Richmond, Jane Jacobs of Joel Fischer. Allemaal mensen die het verdienen dat zijzelf en hun werk duurzame

1. Jane Jacobs (1916-2006) drukte meer dan wie ook een stempel op het denken over steden gedurende de tweede helft van de 20e eeuw. 2. Joel Fischer (1939), de grondlegger van de professionele twijfel inzake de effectiviteit van sociaal werk. (<http://www.canonsociaalwerk.eu>)

bekendheid geniet. Verder gaf het succes van het drieluik – Vlaams, Nederlands, internationaal – in 2010 aanleiding tot de start van een internationale Engelstalige canon sociaal werk.²³ Die omvat momenteel slechts een beperkte tijdlijn met twintig ijkpunten, maar wordt dit jaar uitgebreid.

Het sociaal werk wordt gekenmerkt door een ruim en divers werkveld, maar ook door een drang naar interne specialisatie en opbouw van deelidentiteiten. In die context is de algemene canon sociaal werk in 2011 en 2012 uitgebreid met een aantal deelcanons. Zo is voor Vlaanderen vanuit het sociaal werk gekeken naar jeugdzorg en migratie. Voor Nederland zijn er deelcanons gemaakt over jeugdzorg, geestelijke gezondheidszorg, gehandicaptenzorg en maatschappelijke opvang (dak- en thuislozenzorg, crisishulpverlening). Op die manier bestaat de canon sociaal werk op dit ogenblik uit ruim driehonderd lemma's. Aangezien het om een digitaal product gaat, kunnen die continu actueel gehouden worden: nieuwe publicaties en relaties met nieuwe gebeurtenissen worden opgenomen. Het enige nadeel van digitale media is de zogenaamde 'linkrot': elk jaar moeten alle verwijzingen naar websites gecontroleerd en bijgewerkt worden. Bovendien blijft de canon door het samenspel tussen de hoofdcanon, de deelcanons en de actualiteit een organisch groeiend geheel. We noemen het geheel dan ook graag versie 2.1, om aan te geven dat het werk niet klaar is en reacties en aanvullingen en verbeteringen meer dan welkom zijn.

Geschiedenis in hedendaagse verpakking

Dat de canon sociaal werk een leegte invult, blijkt ook uit de bezoekerscijfers. In de loop van 2012 kreeg de website ruim 220.000 bezoeken te verwerken. Jaarlijks zien we groeicijfers van minimaal 35 procent in dat aantal bezoeken en de website-statistieken laten ook zien dat die bezoeken langer duren en meer pagina's omvatten. Daarbij horen drie observaties. Ten eerste is er naast de populariteit van de door ons gemaakte informatie veel belangstelling voor de digitale bibliotheek. Daarin hebben we gescande kopieën van oude publicaties opgenomen. Via zoekwerk in academische

bibliotheken en archieven, en door zelf oud materiaal aan te kopen (vooral via *www.antiqubook.com*) is er een verzameling ontstaan van ongeveer duizend digitale publicaties die teruggaat tot 1533.²⁴ Het is vanzelfsprekend dat we waar mogelijk de nog levende auteurs of de nog bestaande uitgevers om toelating vragen voor die digitalisering.

Een tweede vaststelling bij de bezoekcijfers is de invloed van specifieke gebeurtenissen en media op de belangstelling voor de informatie uit de canon sociaal werk. Toen een aantal jaar geleden in Antwerpen de musical *Daens* speelde, was er overduidelijk een grotere belangstelling voor dat specifieke element. En toen begin 2011 in Nederland een schandaal ontstond over de langdurig vastgebonden 18-jarige Brandon, een verstandelijk gehandicapte jongen met gedragsproblemen, was er een stormloop op de informatie uit de canon sociaal werk over de erg vergelijkbare situatie van Jolanda Venema uit 1988. Dat heeft ertoe geleid dat we als redactie via een actualiteitsvenster ook zelf meer op die actualiteit inspelen om zo de relatie van het verleden over het heden naar de toekomst te leggen.

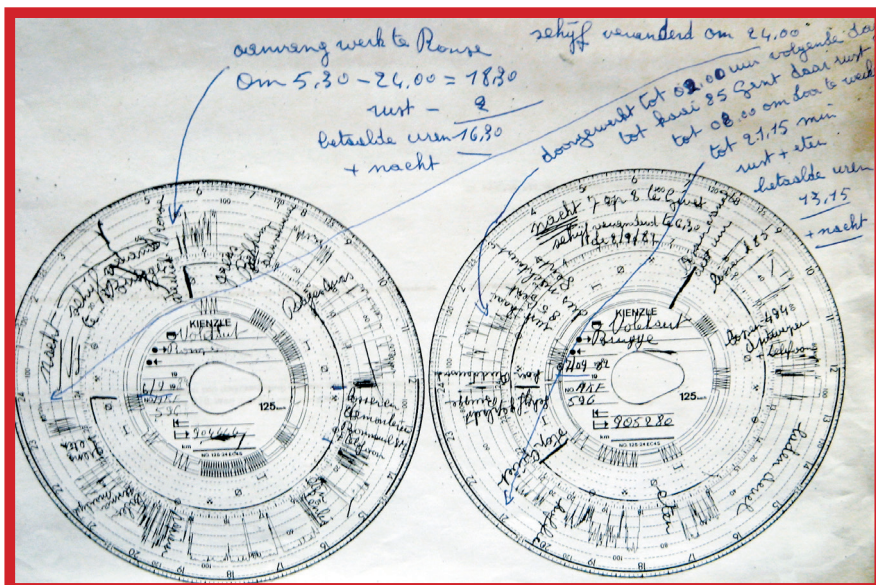
Ten slotte stelden we vast dat het loont om kennis in een hedendaagse verpakking vorm te geven. Een artikel in de vakpers haalt gemiddeld bijzonder weinig lezers en al helemaal niet buiten de academische doelgroep (collega-onderzoekers of studenten), een artikel in *open access* (gratis online) haalt al wat meer bezoek, en zuiver digitale publicaties halen met een relatief eenvoudige investering veel hogere bezoekersaantallen. In 2000 werd er al een pleidooi gehouden om de traditionele manieren van academisch publiceren mee te laten ontwikkelen met de manier waarop ons informatielandschap zich onder invloed van digitalisering wijzigt, toen aan de hand van het voorbeeld van een historische website over het werk en invloed van John Snow, de grondlegger van de epidemiologie.²⁵ Daar is helaas weinig gehoor aan gegeven en universiteiten zijn juist meer nadruk gaan leggen op zuiver wetenschappelijke publicaties en academische tijdschriften met impactscores. Dat is spijtig, want daardoor ontstaat er een kloof tussen de belangrijkste groep auteurs en een grote groep van hun lezers. De academische wereld dreigt haar communicatiegedrag zo te verengen tot collega-onderzoekers en andere doelgroepen uit beeld te verliezen. Gelukkig zijn er ook tegenbewegingen. Die liggen deels bij de ontwikkeling naar het meer *open access* beschikbaar stellen van academische publicaties²⁶ en gelukkig ook in de zoektocht naar alternatieve verpakkingen van kennis. Inspirerende voorbeelden daarvan zijn de ontwikkelingen naar *OpenCourseWare* of *Open Educational Resources*, de reeks minicolleges van TED en de colleges in de vorm van strips door de Britse Royal Society for the encouragement of Arts, Manufactures and Commerce.²⁷ Toen we een van onze recente boeken²⁸ met behulp van een student van een kunstopleiding vertaalden in een reeks van vergelijkbare stripcolleges²⁹, bleken die wel tien keer meer opgehaald te worden dan het boek zelf. Het lijkt me goed dat alle auteurs die traditioneel via het geschreven woord communiceren naar aanleiding hiervan nadenken over alternatieven, al dan niet in aanvulling of ter vervanging van het traditionele geschreven woord. Datzelfde geldt natuurlijk ook voor uitgevers en tijdschriftredacties, zoals die van *Brood & Rozen*.

- 1 Auguste DE WINNE, *Door arm Vlaanderen*, Gent: Volksdrukkerij, 1904.
- 2 Paul SCHNABEL, *Een eeuw van verschil*, Den Haag: SCP, 2004.
- 3 Arie WILSCHUT, Historisch besef als onderwijsdoel. In: *Nieuwste Tijd*, 2(2002)6, pp. 19-33.
- 4 Jan MARIJNISSEN, *Waar historie huis houdt*, Amsterdam: Thomas Rap, 2005.
- 5 NRC Handelsblad, 30/10/2004.
- 6 Zie: <http://www.regiocanons.nl>, laatst geraadpleegd op 23/04/2013.
- 7 Zie: <http://www.wbs.nl/rodecanon>, laatst geraadpleegd op 23/04/2013.
- 8 Abram DE SWAAN, *Zorg en de staat: welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*, Amsterdam: Bert Bakker, 1988.
- 9 Marie KAMPHUIS (red.), *Helpen als ambacht: studies over maatschappelijk werk*, Baarn: Bosch en Keuning, 1951; H.C.M. MICHIELSE, *De burger als andragoog. Een geschiedenis van 125 jaar welzijnswerk (1848-1972)*, Amsterdam: Meppel, 1977.
- 10 Wim VERZELEN, *Sociaal werk: in- en uitzichten*, Antwerpen: Garant, 2005.
- 11 De redactie van de canon sociaal werk bestaat momenteel uit Jan Steyaert, Jos van der Lans, Maarten van der Linden en Wim Verzelen.
- 12 Jos VAN DER LANS, Canon van het sociaal werk. In: *TSS tijdschrift voor sociale vraagstukken*, (2006)12, pp. 17-20.
- 13 Maarten VAN DER LINDE, *Basisboek geschiedenis Sociaal Werk in Nederland*, Amsterdam: SWP, 2011.
- 14 Zijn toenmalige werkkamer in het Saint Mary's Hospital in Londen moet een van de kleinste musea ter wereld zijn, maar is desondanks een bezoek waard.
- 15 Jan STEYAERT, Innoveren kan ook al slapend. In: Jan STEYAERT (red.), *Innovaties die vleugels geven (columns)*, Eindhoven: Fontys hogescholen, 2009, pp. 37-38.
- 16 Coen TEULINGS, Solidariteit en uitsluiting, de keerzijden van een en dezelfde medaille. In: Godfried ENGBERSEN & René GABRIËLS (red.), *Sferen van integratie: naar een gedifferentieerd alloctonenbeleid*, Amsterdam: Boom, 1995, pp. 48-73.
- 17 Gabriël VAN DEN BRINK, *De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan. Woensel 1670-1920*, Nijmegen: Memoria, 1996, p. 259.
- 18 Arhief Huize Amelo, inventarissen 3519 en 2872.
- 19 Zie: http://www.onweersberkhof.com/digitaal_archief/kasboek1739_1740/armenzorg.html, laatst geraadpleegd op 23/04/2013.
- 20 Patrick JANSSENS, *Voor wat hoort wat, naar een nieuw sociaal contract*, Antwerpen: De Bezige Bij, 2011.
- 21 Jan STEYAERT, Formele en informele zorg, de zoektocht naar vitale coalities. In: Jan STEYAERT & Rick KWEKKEBOOM (red.), *Op zoek naar duurzame zorg, vitale coalities tussen formele en informele zorg*, Utrecht: MOVISIE, 2010, p. 27.
- 22 Jan STEYAERT, Schandalen in de sociale sector: viagra voor praktijk- en beleidsontwikkelingen. In: *Alert*, 39(2013)2-b, pp. 57-63.
- 23 Zie: <http://www.historyofsocialwork.org>, laatst geraadpleegd op 23/04/2013.
- 24 Een reproductie van: Juan Luis VIVES, *Secours van den Aermen*, Antwerpen, 1533.
- 25 Ralph FRERICHS, History, maps and the internet: UCLA's John Snow site. In: *SoC bulletin (journal of the Society of Cartographers)*, 34(2000)2.
- 26 Jan STEYAERT, Eelco FERWERDA, Marnix VAN BERCHEM, Annemiek VAN DER KUIL, Democratiseren van toegang tot onderzoeksresultaten. In: Corien PRINS, Anton VEDDER, Frans VAN DER ZEE (red.), *De transformerende kracht van ict. Jaarboek ict en samenleving 2012*, Gorredijk: Media Update Vakpublicaties, 2012, pp. 123-139.
- 27 Zie: <http://www.ted.com> en <http://www.thersa.org/events/rसानimate>, laatst geraadpleegd op 23/04/2013.
- 28 Jan STEYAERT & Rick KWEKKEBOOM (red.), *Op zoek naar duurzame zorg [...]*, Utrecht: MOVISIE, 2010.
- 29 Te zien op onder meer: <http://www.wmowerkplaatsen.nl> en <http://www.youtube.com/Wmowerkplaatsen>, laatst geraadpleegd op 23/04/2013.

Sociale dumping in het Europese wegvervoer, 1990-2013

Op 1 oktober 1913 ging binnen de socialistische beweging van België een nieuwe vakbondscentrale van start: de Belgische Transportarbeidersbond (BTB). Hoewel het woord niet letterlijk in de naam voorkwam, was dat een echte 'centrale'. Dat wil zeggen: een federatie van vakbonden die beroepsoverschrijdend was en alle arbeiders op de werkvloer van een bepaalde sector verenigde, geheel in de lijn van de toenmalige socialistische ideologie. De BTB verenigde de Belgische Zeemansbond met de Antwerpse en Gentse dokwerkersbonden en nam er in één beweging ook de vele kleine organisaties bij van de voerlieden van de Centrale der Transportarbeiders te Lande. In 2013 viert de BTB zijn honderdjarig jubileum. Dat gebeurt onder meer met de publicatie van een rijk geïllustreerde studie over het leven en werk van de transportarbeiders in de voorbije honderd jaar. Daarnaast verschijnt er ook een boekje waarin enkele hoogtepunten uit de geschiedenis van de vakbond worden belicht. Uit dat laatste brengen we hier, bij wijze van voorproefje, een hoofdstuk: de nooit eerder bestudeerde geschiedenis van de 'dumping' van Oost-Europese chauffeurs in het Belgische wegvervoer.

Steeds vaker verliezen Belgische beroepschauffeurs hun werk omdat postbusfirma's met hoofdzetel in landen als Slowakije of Bulgarije de internationale transportmarkt afromen. De Oost-Europese chauffeurs verdienen een aalmoes en kamperen wekenlang in hun truck op gore parkings aan de autostrades. Ze worden aangevoerd met busjes uit het thuisland en keren terug met het busje dat hun vervangers brengt. Ook de vrachtwagens zijn buitenlands, maar ze verlaten zelden België. Enkel de papieren gaan heen en weer en keren zogenaamd gekeurd terug.¹

Afbeelding van een tachograafschrift. De chauffeur stopt een papieren schijf in de tachograaf. Die laat die ronddraaien in een etmaal tijd en registreert al die tijd met naalden de snelheid en het soort arbeid (rust of rijden), een beetje zoals een seismograaf aardbevingen meet. (BTB, Antwerpen)

Op woensdag 14 april 2010 komt een BTB-team aan in Bratislava. Al drie jaar op rij heeft de vakbond onderzoek gevoerd naar buitenlandse trucks op de Belgische autosnelwegparkings en vastgesteld dat de Slowaakse hoofdstad populair is bij Belgische ondernemers die dergelijke constructies opzetten. En dus besluit de vakbond om ter plekke op verkenning te gaan. De BTB'ers beginnen een rondgang in de straten van Bratislava. Op het eerste adres zetelen liefst zestig bedrijven, waaronder zes Belgische transporteurs. Het team neemt foto's, maar een zenuwachtige portier maant aan om daarmee op te houden. Ook bij het volgende dubieuze pand moet de vakbondsdelegatie zich snel uit de voeten maken, maar niet na de aanwezigheid van een Belgisch bedrijf opgemerkt te hebben. Adres na adres gaat de tocht verder, firma na firma: allemaal blijken ze fake. 'Opvallend is dat er op geen enkele van de bezochte locaties een vrachtwagen te bekennen is, zelfs niet van ver', getuigt het BTB-team. 'Dat zou trouwens ook niet kunnen, want geen van de bezochte vestigingsplaatsen beschikt over een parking voor trucks. Net zoals ook opslagruimtes of garages ontbreken. Op veel plaatsen getuigen enkel een naambordje of brievenbus van de aanwezigheid van een bedrijf.'²

Anno 2010 is de sociale dumping van meestal Oost-Europese chauffeurs de voornaamste plaag die de sector van het wegvervoer teistert. Om de oorsprong te begrijpen, moeten we een eind terug in de tijd. De aanzet ligt rond 1990. De voornaamste bekommernissen van de vakbond dat jaar zijn: rusttijden en tachograaf, oponthoud aan grensovergangen, verkeersveiligheid en (alcohol)controles. Grote

zorgen over concurrentie uit Europese buurlanden met lagere lonen zijn er nog niet.³

Toch zijn er vanuit Europese hoek al tekenen aan de wand. De meeste landen in Europa beschermen het binnenlandse vrachtwagenvervoer en laten slechts mondjesmaat de zogenaamde cabotage toe (binnenlands vrachtvervoer door buitenlandse firma's). Eind 1990 raakt bekend dat de Benelux cabotage zal toelaten tussen Nederland, België en Luxemburg. Dat wordt bovendien gezien als een voorloper van de invoering van de Europese eenheidsmarkt in 1993. De BTB is meteen gealarmeerd en eist dat de lat gelijk wordt gelegd op het niveau van de hoogste lonen. Met de toetreding van Spanje en Portugal tot de EU in 1986 in het achterhoofd, spreekt de vakbond zijn bezorgdheid uit over de verwachte toevloed van Zuid-Europese lageloonchauffeurs.⁴

Begin jaren 1990 is er eerder sprake van een tekort aan vrachtwagenchauffeurs. De werkgevers vragen dan ook voortdurend om vreemde chauffeurs te mogen inzetten, zo ook in 1991, maar de BTB reageert wantrouwig en afwijzend. De vakbond ziet eerder heil in hogere lonen, betere arbeidsomstandigheden en een betere opleiding om het beroep aantrekkelijker te maken voor jongeren.⁵ Vanaf het schooljaar 1990-1991 kan je een opleiding vrachtwagenchauffeur volgen in het beroepsonderwijs, op 26 juni 1992 worden de eerste 46 diploma's uitgereikt in een bijzondere ceremonie op het Brusselse stadhuis.⁶

Maar wat stellen 46 diploma's voor op een park van 50.000 vrachtwagens? Een rijkswachttcontrole begin 1993 in de Gentse haven levert onthutsende resultaten op. Op amper een paar uren tijd worden 77 vrachtwagenchauffeurs op overtredingen betrapt: geknoei met de tachograaf, geen vergunning, geen verzekering, twee chauffeurs rijden zelfs zonder rijbewijs rond. Een andere ziekte die in die periode opgang maakt, is dat vrachtwagens systematisch overladen zijn.⁷

Dat alles komt de veiligheid niet ten goede. In de loop van de jaren 1990 wordt het land een aantal keer opgeschrikt door massale verkeersongevallen met gruwelijke gevolgen. Vaak zijn er vrachtwagens bij betrokken. Het trieste dieptepunt is ongetwijfeld de ramp in de Mont Blanc tunnel op 24 maart 1999, waarbij een Belgische vrachtwagen een brand veroorzaakt die 41 doden eist.⁸ Volgens de publieke opinie moet er opgetreden worden tegen de cowboys onder de vrachtwagenchauffeurs. Op het einde van de jaren 1990 heeft de overheid een aantal maatregelen klaar: intrekking van het rijbewijs, hogere boetes als de verplichte rusttijd wordt overtreden, het rijbewijs met punten, onbemande camera's ... Die worden niet allemaal gerealiseerd, maar het is duidelijk dat het gedrag van de chauffeur gevisieerd wordt.⁹ De BTB wordt in het defensief gedrongen en reageert met een aantal veiligheidscampagnes, zoals de actie *Vermoeidheid is dodelijk* vanaf 1997.¹⁰

Maar de echte dreiging komt van over de grenzen. Op internationaal vlak rommelt het: in 1992 zijn er grote acties tegen Europese hervormingsplannen. In Frankrijk breekt een truckersstaking uit en wordt het land maandenlang platgelegd door wegblokkades.¹¹ Het wordt langzaam duidelijk dat er een probleem aankomt met chauffeurs uit Oost-Europa. Het beruchte ongeval in de Gothardtunnel in 2001

waarbij elf doden vallen, is veroorzaakt door een Belgische vrachtwagen met een illegale Oost-Europese chauffeur achter het stuur. Eerder dat jaar wordt in Aalst een groep van 24 Litouwse chauffeurs aangetroffen, gedwongen tot ware slavenarbeid en daarna koudweg gedumpt door hun werkgever.¹²

Toch is de sociale dumping vanuit Oost-Europa nog niet begonnen. In 2002 klagen werkgevers nog steeds dat ze onvoldoende chauffeurs vinden en eist de vakbond nog hogere lonen en een betere opleiding. De tsunami uit het Oosten moet er nog aankomen. Een internationale actiedag tegen oververmoeidheid bij vrachtwagenchauffeurs is in die periode zowat het belangrijkste actiemoment. De tewerkstelling stijgt intussen spectaculair: van 44.000 in 1996 naar 56.000 chauffeurs in 2000.¹³ De verkeerspolitie drijft tegelijk het aantal controles op het vrachtwagenvervoer op, in een verbeterde strijd tegen te lange rijtijden, overbelasting en te dicht op elkaar rijden. De BTB neemt een resoluut standpunt in: 'De Belgische Transportbond is groot voorstander van scherpe controle. Controle maakt de sector veiliger, bestrijdt de oneerlijke concurrentie en komt in het algemeen de vakbekwame werknemers ten goede.'¹⁴

In 2004 treden acht Oost-Europese landen toe tot de Europese Unie, onder meer Polen en Slowakije. Een jaar later is het duidelijk dat er een probleem is: steeds meer vrachtwagens op Belgische wegen rijden onder Oost-Europese vlag met dito chauffeur en profiteren zo – al dan niet legaal – van de grote sociale en fiscale verschillen met de rest van Europa. 'Wij moeten vaststellen dat de trend tot uitvlagging binnen het Belgisch internationaal wegvervoer groter is dan wij hadden kunnen vermoeden', aldus de BTB eind 2005, naar aanleiding van twee ophefmakende VRT-reportages over het wedervaren van Oost-Europese chauffeurs in België.¹⁵

Het probleem blijft de jaren daarop maar toenemen. Het is je reinste sociale dumping. De BTB heeft op zich niets tegen vreemde vrachtwagenchauffeurs, maar wel tegen de uitbuiting door malafide werkgevers, die de Oost-Europese chauffeurs slavenarbeid laten verrichten tegen hongerlonen, waardoor dan weer chauffeurs die aan Belgische voorwaarden werken uit de markt gedreven worden.¹⁶

In 2009 opent de BTB het tegenoffensief, met een open brief aan de minister en een rondetafelconferentie. Op 19 mei 2009 organiseert de vakbond de eerste grote mars op Brussel tegen de sociale dumping op de markt van het vrachtwagenvervoer.¹⁷ De acties worden verlegd naar het Europese vlak, waar het Europees Parlement op 29 april 2009 een historische reglementering van de cabotage goedkeurt, die de wanpraktijken van postbusbedrijven in principe onmogelijk maakt. Maar de malafide werkgevers zijn creatiever dan verwacht en verdere actie blijft nodig. De hoger vermelde expeditie naar Bratislava leidt tot de publicatie van een zwartboek en eind 2011 voert de BTB samen met de Nederlandse en Franse collega's actie op de Belgische autostrades. De strijd is nog lang niet voorbij, zoveel is duidelijk.¹⁸

De sociale dumping van lageloonchauffeurs is niet het enige probleem van het wegvervoer. Er is ook een totaal andere vorm van dumping: chauffeurs in loondienst die vervangen worden door schijnzelfstandigen. In 2009 en 2010 organiseert de BTB samen met de Europese Transportbond verschillende vrachtwagenkonvoien

De Belgische Transportarbeidersbond houdt een actie tegen de sociale dumping, 2010. (BTB, Antwerpen)

die daar in Brussel tegen komen betogen. Daarnaast blijft de BTB de veiligheid van het beroep benadrukken, met onder andere acties voor een goede nachtrust, zodat chauffeurs niet indommelen achter het stuur, voor maatregelen die moeten voorkomen dat chauffeurs in aanraking komen met giftige gassen in de lading, en voor betere parkings langs de autostrades.¹⁹

De vrachtwagenchauffeurs zijn binnen de sector Wegvervoer & Logistiek zeker niet de enigen die kampen met grote, structurele problemen. Het personeel op de luchthavens dat de bagage verwerkt, komt steeds zwaarder onder druk en wordt steeds meer belast. In augustus 2008 leidt dat tot een staking in Zaventem. Drie jaar later, in augustus 2011, is er sprake van om een derde afhandelaar toe te laten. Volgens het personeel zal dat leiden tot nog scherpere concurrentie op de kap van de werknemers. Zaventem gaat opnieuw plat. En het eindigt niet. Steeds scherpere concurrentie maakt dat het personeel steeds flexibeler moet werken. Er is sprake van niet eenmaal, maar twee keer per dag een shift te komen werken. Vliegtuigen moeten alsmaar sneller met altijd maar minder personeel geladen worden, twee derde van de werknemers kampt met fysieke letsels aan de rug en gewrichten. In mei 2013 volgt nog maar eens een grote stakingsactie op Zaventem. Het hoeft niet gezegd dat dergelijke acties, die het luchtverkeer dagenlang ernstig ontregelen, grote mediabelangstelling krijgen.²⁰

In andere subsectoren gaat het er gelukkig wat minder ruig aan toe. Bij de buschauffeurs en de verhuizers wordt geprobeerd om via identificatiebadges en ervaringsbewijzen wat meer regularisatie in te voeren. Ook de logistiek, een snelgroeiende subsector, krijgt na 2000 langzaam maar zeker een betere reglementering.²¹ Uiteindelijk worden alle logistieke bedrijven samengebracht onder het paritair comité van het vervoer.²²

Nationaal werken er anno 2012 ongeveer 62.000 mensen in het wegvervoer en de logistiek, bijna twee derde daarvan is gesyndiceerd. De BTB heeft in deze sector

ruim 20.000 leden. De grote boom vindt plaats in de jaren 1990. Steeds meer bedrijven en winkels proberen dan hun dure magazijnruimte te verminderen door artikels te laten leveren vlak voordat de voorraad op geraakt (ook gekend als het just-in-timeprincipe). Maar dat betekent natuurlijk dat de distributiebedrijven steeds fijnmaziger en sneller moeten leveren, met een grote groei van de logistieke sector tot gevolg. Binnen de BTB is de sector Wegvervoer & Logistiek in 2010 ruim de grootste, een historische omwenteling in een vakbondscentrale die sinds haar ontstaan is gevormd rond de grote massa havenarbeiders. Een andere historische evolutie is de verschuiving van de economische sector van Vlaanderen naar groeipool Wallonië. Daardoor neemt het gewicht van Brusselse en Waalse afdelingen in de centrale stilaan toe.

Wil je graag meer lezen over de geschiedenis van de BTB? Dat kan in de brochure *BTB 1913-2013: Tien sleutelmomenten van de Belgische Transportarbeidersbond*, die in september 2013 verschijnt.

- 1 Voor een juridische context, zie: Christian ROGIEST, *Arbeidsrechtelijke aspecten van het nationaal en internationaal wegvervoer*, Gent: Larcier, 2007, vii-237 pp.
- 2 *Wegwijs*, 10-12/2010, bijlage p. 4.
- 3 *Wegwijs*, 09-10/1989, pp. 1-4.
- 4 Donald WEBER, Road against Rail: The Debate on Transport Policy in Belgium, 1920-1940. In: *Transfers*, 1(2011)2, pp. 88-90; *Wegwijs*, 07-08/1990, p. 1.
- 5 *Wegwijs*, 09-10/1991, p. 1.
- 6 *Wegwijs*, 07-08/1990, p. 11, 05-06/1992, p. 8.
- 7 *Wegwijs*, 03-04/1993, p. 9, 07-09/1994, p. 12.
- 8 *Wegwijs*, 10-12/1999, p. 8.
- 9 *Wegwijs*, 07-09/1996, p. 14, 10-12/1997, p. 3, 10-12/1998, pp. 4-11, 01-03/1999, p. 10.
- 10 *Wegwijs*, 01-03/1997, p. 24, 07-09/1998, p. 12, 07-09/1999, pp. 3, 18-23.
- 11 *Wegwijs*, 01-02/1992, p. 1, 05-06/1992, pp. 1-2.
- 12 *Wegwijs*, 07-09/2001, pp. 12-13, 10-12/2001, p. 13.
- 13 *Wegwijs*, 07-09/2002, pp. 6-8, 21, 10-12/2002, pp. 22-23.
- 14 *Wegwijs*, 10-12/2002, p. 10.
- 15 Reportage 'Trucs met trucks'. In: *Panorama*, Canvas, 27/11/2005 (http://www.vrtfansite.be/nieuws_template.php?id=10217, laatst geraadpleegd op 13/03/2013); *Wegwijs*, 10-12/2005, pp. 2-3.
- 16 Leonie HOGERVORST & Daphne VAN DEN BLINK, 500 truckers op de Heizel tegen sociale dumping. Op: *DeWereldMorgen.be*, <http://www.dewereldmorgen.be/foto/2012/09/24/500-truckers-op-de-heizel-tegen-sociale-dumping>, 24/09/2012.
- 17 *Wegwijs*, 04-06/2004, pp. 12-13, 01-03/2006, p. 23, 01-03/2009, pp. 8-11, 04-06/2009, pp. 4-5, 07-09/2009, pp. 6-9, 10-12/2009, pp. 26-27, 07-09/2010, pp. 4-6, 10-12/2010, bijlage.
- 18 Zie: <http://stopsocialdumping.net>, laatst geraadpleegd op 07/05/2013.
- 19 *Wegwijs*, 10-12/2006, pp. 10-11, 04-06/2007, pp. 12-13, 20-1, 07-09/2007, pp. 6-9, 07-09/2008, pp. 12-13, 10-12/2008, pp. 32-33, 01-03/2009, p. 14, 04-06/2009, pp. 6-7, 07-09/2009, pp. 20-29, 10-12/2009, pp. 6-9, 28-29, 01-03/2010, pp. 14-15, 20-21, 07-09/2010, pp. 12, 18-19, bijlage, 10-12/2010, p. 4, 01-03/2011, p. 13, 07-09/2011, p. 10.
- 20 *Wegwijs*, 07-09/2008, pp. 24-25, 01-03/2009, pp. 16-17, 10-12/2009, pp. 10-11, 01-03/2010, pp. 6-11, 10-12/2011; *De Morgen*, 14/05/2013, p. 6.
- 21 *Wegwijs*, 01-03/2005, pp. 14-15.
- 22 *Wegwijs*, 04-06/2007, pp. 4-11.

Enkele bedenkingen over verenigingsarchief

Verenigingen vervullen sinds jaar en dag een essentiële rol in onze samenleving. Ook de archieven die die verenigingen vormen, zijn dus van groot maatschappelijk belang. Een aantal bijna typische problemen bemoeilijkt het echter om verenigingsarchieven te verzamelen, te ontsluiten en te valoriseren. Vermenging van archiefvormers, al dan niet bewuste selectie en vernietiging, de invloed van (ex-)medewerkers ... zijn bepalende factoren voor hoe een archief gevormd, bewaard en toegankelijk gemaakt wordt. Aan de hand van vakliteratuur, voorbeelden uit het archief van de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting en ervaringen met archieven van Joodse verenigingen bespreek ik hier de meest courante obstakels. Bij wijze van conclusie sta ik stil bij de implicaties voor de betrokken actoren – archivariissen, historici en de verenigingen zelf.

Ter gelegenheid van de voorstelling van de inventaris van het archief van de Belgische tak van Amnesty International eind 2011, een inventaris waar meer dan een jaar aan gewerkt was, kondigden verschillende (ex-)medewerkers van de organisatie aan nog 'archief' te hebben liggen. Ze verklaarden het vroeg of laat aan Amsab-ISG te zullen overdragen, wat inmiddels door enkelen ook is gebeurd.

Bij het archiefonderzoek in het kader van het project *Archiefgids over het Jodendom en de Joodse bevolking in België, 19e-20e eeuw* van het Algemeen Rijksarchief merken we dat de archieven van heel wat verenigingen uit de Joodse gemeenschappen niet meer of slechts fragmentarisch bewaard zijn gebleven.

◀ Een verenigingsarchief komt niet altijd mooi geordend binnen. Foto's: Lieve Cosyns (Amsab-ISG, Gent)

Het archief van de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting (BVSF) en haar opvolgers¹ heeft duidelijk geleden onder de gebrekkige ordening tijdens de ‘dynamische fase’² en de vele verhuisoperaties.

Drie heel verschillende voorbeelden. Maar wat hebben de archieven van Amnesty International, Joodse verenigingen en de BVSF met elkaar te maken?

In deze bijdrage bespreek ik een aantal archieftechische en methodologische hindernissen die vaak opduiken bij het verwerken en valoriseren van verenigingsarchief. Ik sta eveneens stil bij welke gevolgen dat heeft voor de betrokken actoren: archivariissen, archiefbewaarplaatsen, archiefvormers³ en onderzoekers. Daarvoor steun ik op geschiedkundige en archivistische vakliteratuur uit binnen- en buitenland, maar ook op eigen archivistisch onderzoek van het archief van de BVSF en mijn ervaringen tijdens het onderzoeksproject over het Jodendom en de Joodse bevolking in België.

Wat hieronder volgt, heeft niet de pretentie om exhaustief te zijn. Archivariissen – en heel wat historici – zijn vertrouwd met de problematiek in dit artikel. Andere actoren, zoals beleidsmakers of de verenigingen zelf, zijn dat misschien minder, wat kan leiden tot onrealistische verwachtingen en frustraties aan beide kanten. Met deze bijdrage willen we dan ook de kennis en ervaring van archivariissen en archiefinstellingen op dit vlak bundelen, en de aandacht vestigen op de oorzaken en gevolgen van de problematiek voor de diverse actoren.

De vereniging. Juridisch-institutioneel kader

Om de vereniging als archiefvormer te kunnen contextualiseren, is een beknopte bespreking van het juridisch-institutioneel kader noodzakelijk.⁴ Net zoals de meeste andere landen vond de Belgische staat het wenselijk om voor het grondwettelijk gegarandeerd recht op vereniging een juridisch raamwerk te creëren. En net zoals in Nederland, Frankrijk, Duitsland, Zweden, Canada ... was de staat eerder terughoudend om al te zeer in dat deel van de ‘private sfeer’ in te grijpen. We onderscheiden respectievelijk de ‘feitelijke vereniging’ en de ‘vereniging zonder winstoogmerk’ (de vzw). Enkel de laatste heeft rechtspersoonlijkheid, wat onder andere inhoudt dat ze als entiteit handelingen kan stellen (bijvoorbeeld eigendommen beheren en schenkingen aanvaarden) en daarvan de eventuele risico’s draagt. De vzw geeft een vereniging en haar leden de beste bescherming en dus de grootste rechtszekerheid.

Verenigingsarchief heeft het statuut van privaatrechtelijk archief. De vigerende archiefwetgeving, geldend voor archieven van overheden en publieke instellingen, is dan ook niet van toepassing. De vzw-wet geeft de (toekomstige) archivaris echter wel een idee van hoe de (minimale) organisatorische structuur en de archiefvorming van de vzw er zou moeten uitzien. De wetgever omschrijft immers expliciet (1) een aantal organen en personen (bijvoorbeeld de algemene vergadering, de leden), (2) hun functies (bijvoorbeeld verkiezing van de raad van bestuur), (3) de ‘reeksen’⁵ documenten voortvloeiend uit die functies (bijvoorbeeld het jaarverslag,

de boekhouding) en (4) regels in verband met de raadpleging en toegang tot die documenten. Zoals altijd gaapt echter de kloof tussen wet en praktijk – enkel in een ideale wereld reflecteert de dagelijkse werking en dus het archief van een vereniging exact de wettelijke voorschriften.

We kunnen ons overigens de vraag stellen of de wettelijk voorgeschreven basisdocumenten (statuten, jaarrekeningen ...), die bij uitstek getuigen van de officiële handelingen en de financiële situatie van de vereniging, wel zo geschikt zijn om een complete, genuanceerde geschiedenis te schrijven van de organisatie.⁶ Met andere woorden, zijn die stukken niet ‘te repetitief om een waarheidsgetrouwe getuigenis te geven van het geheugen en de geschiedenis van een vereniging’?⁷ Van heel wat organisaties afkomstig van de Joodse gemeenschappen bijvoorbeeld zijn vaak enkel (jaar)rapporten of notulen bewaard. Met wat geluk kan de oprichtingsdatum en de publicatie van de statuten in het *Belgisch Staatsblad* worden teruggevonden. Het blijft echter de vraag of daaruit een waarheidsgetrouwe historiek gepuurd kan worden.

Verenigingsarchieven en hun gebreken

De pijnpunten die in dit artikel behandeld worden, hebben interne en externe oorzaken. Externe oorzaken zijn onder andere gebrekkige schenkingen van het archief, noodopphalingen van archief naar aanleiding van een verhuis naar nieuwe lokalen, zoekgeraakte archieven, onvoorziene omstandigheden die het archief aantasten of vernietigen ... De Duitse term *Zufallsprinzip* (toevalsprincipe) wordt gebruikt om die vaak aan het ‘toeval’ overgelaten *Überlieferungsbildung* (het ‘vastleggen’ van het verleden van de vereniging) aan te duiden.⁸

Er zijn echter ook interne redenen voor de tekortkomingen van veel verenigingsarchieven. Susan McKemmish heeft het in *Evidence of me ... over personal recordkeeping cultures*.⁹ Ze onderscheidt in het artikel twee uiterste vormen van *recordkeeping behaviour*. Enerzijds is er de *obsessive recordkeeper*, het type dat niets weggooit en in wiens archief ‘de meest intieme details’ over leven en werk terug te vinden zijn. Als absolute tegenpool voert McKemmish de persoon op die in ‘herinneringsmodus’ functioneert: hij of zij houdt geen brieven, kladversies of dagboeken bij en steunt uitsluitend op het geheugen. Tussen beide extremen bestaat een continuüm met ‘alle schakeringen van *personal recordkeeping behaviour*’.¹⁰ Hoewel McKemmish in de eerste plaats schrijft over persoonlijk, privaat archief (van schrijvers, kunstenaars, politici ...), kunnen we die benadering gemakkelijk toepassen op verenigingsarchief. Ook verenigingen positioneren zich in het spectrum van *recordkeeping behaviour*.

In de praktijk lopen externe en interne oorzaken onvermijdelijk door elkaar. Hieronder worden de meeste courante problemen besproken.

Archiefvormers en vermenging

Vermenging van archief van verschillende archiefvormers in eenzelfde archiefbestand komt zeer vaak voor. Soms kan dat verklaard worden door uitzonderlijke

omstandigheden – zie bijvoorbeeld de door de Krijgsauditoraten in beslag genomen archieven van Duitse en collaborerende organisaties na de Tweede Wereldoorlog. In bepaalde gevallen behoort dat soort vermenging zelfs min of meer tot de eigen logica van het type archief. Sekwesterarchieven¹¹ bijvoorbeeld bevatten vaak zowel bedrijfsarchief, persoonlijk archief van de zaakvoerder én archiefmateriaal inzake het beheer door de dwangbeheerder. Vermenging is – te zien aan het aantal artikels, gidsen en richtlijnen die het probleem expliciet aankaarten¹² – in elk geval een hardnekkig en wijdverspreid kwaad.

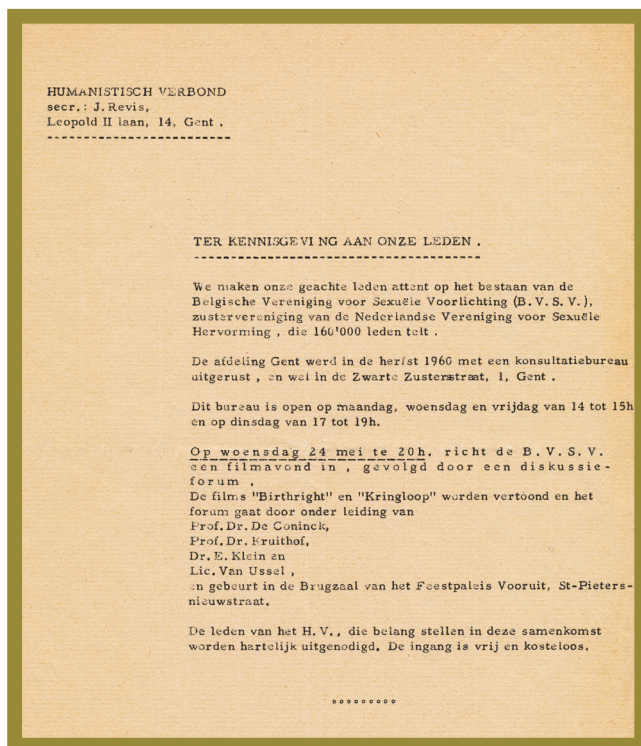
Archiefvermenging duikt op wanneer geen duidelijk onderscheid gemaakt wordt tussen de verschillende archiefvormers die in een vereniging (of een afzonderlijke persoon) huizen.¹³ Doorgaans beschouwen (ex-)militanten het geheel dat door archivariissen zou bestempeld worden als een conglomeraat van persoonsarchief, bedrijfsarchief, verenigingsarchief ... als het eigen archief en dus persoonlijk bezit. De vermenging van verschillende 'functies' (burger, zaakvoerder van bedrijf A, voorzitter van vereniging B, penningmeester van vereniging C ...) en dus ook de vermenging van organisatiearchief met persoonsarchief of archief van een andere vereniging, is voor alles een theoretische, archivistische problematiek. Niemand ligt natuurlijk wakker van het onderscheid tussen zijn of haar respectievelijke functies – of toch niet voor wat het opmaken, registreren en klasseren van documenten betreft. De grens tussen persoonlijk archief en dat van de instelling of organisatie waartoe men behoort, wordt daarom vaak flinterdun.

Het archief van de BVSF bevat documenten van de Belgische Federatie van Verenigingen voor Gezinsplanning, de koepel van organisaties die in België werkten rond geboortebeperving en gezinsplanning. Het onderscheid tussen beide werd indertijd nauwelijks gemaakt – zo werd de briefwisseling van beide organisaties door elkaar bijgehouden. In hetzelfde bestand zat er eveneens archief van andere verenigingen en persoonlijk archief, afkomstig van Lucien De Coninck en Vogelina Dille-Lobe. Als verzetsman, gerespecteerd academicus en lesgever aan de UGent, oud-lid van *'T Zal Wel Gaan*, bestuurslid bij het Humanistisch Verbond, de BVSF en een trits andere verenigingen, herbergde voorzitter Lucien De Coninck in zijn persoon nogal wat archiefvormers. Uit het archief van de BVSF blijkt inderdaad een zekere graad van vermenging met de functies die De Coninck in die organisaties uitoefende. Ook van ondervoorzitster Vogelina Dille-Lobe, actief in enkele sociaaldemocratische vrouwenorganisaties, zijn er archiefbescheiden die eigenlijk geen plaats hebben in het BVSF-archief.

De bestanden in het Joods Museum van België in Brussel, dat nagenoeg uitsluitend privaatrechtelijk archief geschonken door Joodse persoonlijkheden en organisaties bewaart, hebben dikwijls een gelijkaardig karakter. Het gaat om archiefbestanden die vaak afkomstig zijn van verschillende archiefvormers en die soms zowel origineel verenigingsarchief als aan de leden rondgestuurde stukken (jaarrekeningen, notulen, circulaires, ...) bevatten. Het bestand 'Alexandre Gourary' is een mooi voorbeeld. Gourary zette zich immers in voor een hele reeks socioculturele en commerciële

Stuk uit het archief van de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting dat betrekking heeft op de activiteiten van Lucien De Coninck in het Humanistisch Verbond. (Amsab-
ISG, Gent)

organisaties; het archiefbestand reflecteert zijn drukke leven. Het bevat bijvoorbeeld stukken van de Fédération nationale des Anciens Combattants et Résistants armés juifs de Belgique, de Fédération sioniste de Belgique, B'rith Trumpeldor, maar ook archief van aan Gourary gelieerde families, zoals documenten van de bank A. Kohn en stukken afkomstig van Chaïm Nachum Raffeld, rabbijn in Molenbeek en officieërend bedienaar van de Israëlitische gemeenschappen van Gent en Oostende.¹⁴

Hoewel dat alles op het eerste gezicht tamelijk onschuldig lijkt en de stukken die manifest 'verkeerd' zitten al bij al vrij snel uit het archiefbestand geventileerd kunnen worden, brengt een dergelijke vermenging toch een aantal specifieke moeilijkheden met zich mee. In de eerste plaats gaat, doordat het bestemmingsbeginsel¹⁵ geneutraliseerd werd, de zo essentiële archivalische context van het archief en de archiefvormer gedeeltelijk verloren. Bovendien heeft dit soort archiefvermenging ook implicaties voor de volledigheid van de respectievelijke archieven. Het houdt in dat bijvoorbeeld de archieven van het Humanistisch Verbond of de Fédération sioniste de Belgique stukken missen. En er zijn daarnaast misschien ook archiefbescheiden van de BVSV of privéarchief van Gourary terechtgekomen in de archieven van andere organisaties waarin respectievelijk Lucien De Coninck of Alexandre Gourary actief waren.

Vermenging van archiefvormers bemoeilijkt de verwerking en ontsluiting van het archiefbestand. De ironie wil echter dat, net doordat men vaak geen onderscheid maakt tussen het verenigingsarchief en het eigen privéarchief, sommige verenigingsarchieven (gedeeltelijk) gered worden van de vergetelheid. Voor heel wat kleine verenigingen opgericht door de Joodse bevolking zijn die fragmenten, geschonken door ex-militanten, de enige sporen die nog getuigen van hun bestaan en activiteit.

(On)volledigheid, selectie en vernietiging

Meestal is *Überlieferungssicherung* geen prioriteit van verenigingen.¹⁶ Onvolledigheid of – al dan niet gedeeltelijke – vernietiging van het verenigingsarchief is dan ook een veelvoorkomend euvel. Er zijn enkele oorzaken waardoor de volledigheid van een (verenigings)archief in het gedrang kan komen: ofwel zijn documenten niet in het archief aanwezig omdat ze nooit gevormd werden; ofwel is er archief vernietigd; ofwel zijn bepaalde stukken niet overgedragen en mogelijk ergens achtergebleven. Die scenario's maken het moeilijk om in te schatten hoe compleet het archief is en of bijkomende prospectie (bij ex-medewerkers, in de lokalen ...) nog vereist is.

Archief is het bijproduct van werkprocessen. Archiefvorming hangt dus logischerwijs af van hoe en in welk kader die processen vorm gekregen hebben: de organisatorische structuur, de domeinen waarop de organisatie actief is, het takenpakket, de infrastructuur en de financiële situatie ... We verwachten bijgevolg bepaalde stukken en series, resulterend uit die werkprocessen, in het verenigingsarchief: jaarrapporten, notulen, briefwisseling, statuten, beleidsdossiers, boekhouding ... Een duidelijk zicht op welke stukken gevormd werden en welke niet, wordt echter belemmerd door de afwezigheid van registratiekenmerken¹⁷, verwaarlozing van de 'dynamische' archieven, het ontbreken van ordeningsplannen ... De houding ten opzichte van 'het geschrevene' (*l'écrit*) is eveneens een factor.¹⁸ Want lang niet alle informatie wordt aan het papier toevertrouwd. Sommige personen en/of organisaties beschouwen *l'écrit* als iets louter utilitairs. Enkel de – op dat ogenblik – hoogst noodzakelijke of relevante informatie wordt vastgelegd. Zo bevat het archief van de BSVV bijvoorbeeld nauwelijks stukken over lezingen, filmavonden, debatten ... hoewel we weten dat de vereniging op dat vlak zeer actief was.

Vernietiging gebeurt doorgaans in alle levensfasen van het archief. Archief kan als gevolg van de normale functies van de vereniging vernietigd zijn – bijvoorbeeld onmiddellijk na opmaak (bijvoorbeeld kladversies van notulen of brieven), na behandeling (bijvoorbeeld het weggooien van kasstukken), bij (her)klassering van de stukken (bijvoorbeeld vernietigen van dubbels) ... Een van de meest voorkomende oorzaken van vernietiging van archief is natuurlijk materiële schade die raadpleging van de stukken onmogelijk maakt en hun fysieke voortbestaan bedreigt. Eerder uitzonderlijk zijn omstandigheden zoals brand, natuurrampen en oorlogssituaties. Sommige archiefvormers werden op dat vlak zwaarder getroffen dan andere. Veel archieven van Joodse organisaties of personen zijn verloren gegaan tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ze werden echter niet enkel vernietigd door het oorlogsgeweld of

achtergelaten bij vlucht of deportatie. Archieven werden ook in beslag genomen voor het beheer van een *Jüdisches Unternehmen*¹⁹, meegevoerd naar aanleiding van de *Möbelaktion*²⁰ of doelbewust geveiseerd in het kader van de roofoperaties van diensten als de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*.²¹ Een aantal vinden we vandaag terug in de archieven van het militair gerecht²², het sekweste, sommige naoorlogse Belgische administraties²³ en zelfs in Russische archiefinstellingen.²⁴ Veel primair bronnenmateriaal voor de geschiedenis van de Joodse bevolking in België blijft echter onherroepelijk verloren.

We mogen ook doelbewuste vernietiging door de vereniging zelf niet vergeten. Philippe Artières geeft aan dat het archiveren van documenten die doen herinneren aan onaangename episodes uit iemands leven ‘een pijnlijk herinneringseffect’ produceert. Hij beschrijft bovendien het fenomeen van ‘auto-devaluatie’: het eigen archief als niet waardevol of ‘interessant’²⁵ beschouwen voor derden. Andere auteurs wijzen erop dat ‘erfgoed’ vaak niet op dezelfde manier gewaardeerd wordt door verenigingen als door de archiefwereld: ‘de documenten [*das Schriftgut*] worden weggeworpen, en de vlag wordt [...] aangeboden’.²⁶ Dergelijke – vaak begrijpelijke – emotionele waarderings van verenigingsarchief kunnen dus ook leiden tot een vroegtijdige vernietiging.

Een derde en laatste verklaring voor de onvolledigheid van verenigingsarchieven is dat het niet wordt overdragen, geschonken of in bewaring gegeven. Dat hoeft niet altijd doelbewust te zijn. De ‘relatief snelle hernieuwing’ (*turnover*) van personeel, militanten en losse medewerkers²⁷ kan bijvoorbeeld archief doen verloren gaan. Dat was het geval bij de BVSV, waar archief (tot op vandaag) achterbleef bij onder andere voormalige penningmeesters, secretarissen en voorzitters. Dat risico wordt nog vergroot wanneer men het verenigingsarchief inderdaad als ‘persoonlijk’ archief beschouwt en de stukken na afloop van een mandaat of engagement niet doorgeeft aan de opvolger. Ten slotte weet elke archivaris dat fysieke verplaatsing van het archief (bijvoorbeeld van de bureaus naar andere ruimtes of van oude naar nieuwe lokalen) en de gevreesde ‘noodophalingen’ dikwijls catastrofaal zijn.²⁸ De archivistische literatuur leert ons echter ook dat archieven bewust achtergehouden kunnen worden. ‘Psychologische obstakels’²⁹ staan bewegingen soms in de weg om hun archieven uit handen te geven. De angst bestaat dat de documenten gebruikt zullen worden voor doeleinden die haaks staan op de ideologie en waarden van de vereniging.³⁰ Of dat uitermate gevoelige documenten zomaar ter beschikking gesteld zullen worden aan Jan en alleman. Denken we maar aan individuele dossiers van allerlei aard, zoals dossiers van slachtoffers van de Shoah die door de United Restitution Organisation ondersteund werden of de dossiers van behoeftige personen die dankzij de Joodse Caisse de Prêts et de Crédit financiële en materiële steun kregen.³¹ Sommige archiefvormers vrezen daarbij ‘onteigend te worden via de daad van het archiveren’.³² Het gebruik van het woord ‘onteigening’, een term doordrenkt met connotaties van dwang, repressie en (staats)geweld, is daarbij veelzeggend. De psychologische band met het eigen verleden, vertegenwoordigd door het archief, is soms sterk aanwezig en mag niet onderschat worden. Het is

Archieven van Belgische personen en organisaties (waaronder Joodse), geroofd door de nazi's, vervolgens aangeslagen door de Sovjets en in 2002 teruggeschonken aan België. (Amsab-ISG, Gent)

dan ook niet verwonderlijk dat verenigingsarchieven vaak geschonken worden aan archiefdiensten die politiek of cultureel 'verwant' zijn – Amsab-ISG, KADOC-KU Leuven, Liberaal Archief, ADVN, Dacob/CARCoB ... maar ook het Joods Museum van België en MANAVZW.³³

De invloed van het individu

Ik wil hier de stelling naar voren brengen dat *het individu* eerder dan *zijn functie* in de organisatie (de archiefvormer) vaak een bepalende factor kan zijn in de vorming en het voortbestaan van het archief. Hoewel een vereniging natuurlijk meer is dan de som van haar leden, kunnen we er niet onderuit dat mensen de vereniging dragen, vertegenwoordigen en uitbouwen. Bijgevolg kan je – uiteraard binnen bepaalde limieten – een aantal aspecten van de archiefvorming en ordening verklaren door aandacht te schenken aan de vorming, het karakter ... van de medewerkers. Dat is een direct gevolg van wat in deze bijdrage al is aangehaald. Ik toonde bijvoorbeeld al aan dat de wetgeving weinig eisen stelt op het vlak van de opmaak en bewaring van documenten. Het grote verloop van personeel en militanten werd eveneens al aangestipt. Daarnaast hebben veel verenigingen een eerder beperkt actieterrein,

zowel inhoudelijk als geografisch, dat vaak nog beïnvloed wordt door de actualiteit. Ik verduidelijk dat aan de hand van enkele voorbeelden.

Het algemene beleid en de ideologische 'lijn' van de vereniging zijn enkele terreinen die verregaand beïnvloedbaar zijn. De impact van iconen als Max Gottschalk, Fela Perelman, Georges Schnek, Edith Buch, David Süsskind, Myriam Katz, Nathan Ramet, Théa Zucker, Romi Goldmuntz ... op het Joodse culturele en sociale leven in de 20e en 21e eeuw is bijvoorbeeld nauwelijks te overschatten. Dat waren echte publieke figuren in de Belgisch-Joodse gemeenschappen en bijzonder actief in zowel het Joodse als niet-Joodse verenigingsleven – gelegenheidsverenigingen, religieuze gemeenschappen, vluchtelingencomités, koepelorganisaties, culturele kringen, politieke organisaties, educatieve instellingen ... Hun persoonlijkheid heeft onze civil society vorm en richting gegeven. De archieven reflecteren hun streefdoelen, opvattingen, wensen, conflicten en frustraties.

Minstens even voor de hand liggend zijn de gevolgen van de capaciteiten en persoonlijkheid van de secretaris op de interne ordening. Als er al ordeningsplannen worden gehanteerd, zijn ze veelal enkel logisch voor de secretaris zelf en veel minder voor zijn of haar opvolgers, laat staan de archivaris die later het archief verwerkt. De kans bestaat bovendien dat een aantal van dergelijke ordeningsstelsels parallel naast elkaar ontstaan, wanneer de stukken bij de penningmeester, voorzitter, secretaresse ... thuis bewaard worden.³⁴ Het is daarbij zeer de vraag of zulke systemen consequent worden toegepast en gedurende een voldoende lange periode. Het documentbeheer wordt doorgaans wel toegewezen aan enkele medewerkers, die daarvoor dikwijls 'onopgeleid [zijn] en geen echte competenties' hebben op dat vlak.³⁵ Het is dan ook niet verwonderlijk dat 'de ongelijke deskundigheid van de secretarissen in de archiefstructuur te herkennen [is]'.³⁶ Verenigingen werken inderdaad vaak met vrijwilligers en deeltijdse krachten, die ondanks veel goede bedoelingen niet altijd getraind zijn om een performant secretariaat te creëren, een boekhouding bij te houden, het patrimonium te beheren ... In het archief van de BVSF vond ik bijvoorbeeld verschillende types registratiekenmerken die een secretaris ooit had ingesteld en die de volgende terug had afgeschaft. Persoonlijke conflicten tussen de secretarissen hadden als gevolg dat belangrijke documenten lange tijd werden achtergehouden. Het beheer van het (semi)dynamisch archief van de vereniging moet ook problematisch geweest zijn. Zo bleek men de originele statuten van de Belgische Federatie van Verenigingen voor Gezinsplanning, de koepelorganisatie, ergens in de jaren 1960 kwijt te zijn geraakt. Ze doken uiteindelijk op ... in de 'persoonlijke' documenten van de vroegere voorzitter. Een RAMP-studie³⁷ uit 1984 benadrukt in haar conclusies dat een gebrek aan dat soort kennis en competenties een probleem is voor privaatrechtelijke archieven.³⁸ Daar kan de expertise van de archiefwereld van pas komen.

Besluit

In deze bijdrage heb ik een overzicht gegeven van de problemen waarmee archiefdiensten vaak geconfronteerd worden bij de verwerking van verenigingsarchief. Daarbij maakte ik zowel gebruik van eigen onderzoek als van archivistische literatuur. Bij wijze van conclusie staan we stil bij de consequenties van de bijna typische kenmerken van verenigingsarchief voor de betrokken partijen.

Archiefbewaarplaatsen worden geconfronteerd met een gebrek aan archivalische – en vaak ook historische – context van het archief en de archiefvormer. Het ontsluiten, contextualiseren en valoriseren van een dergelijk archief valt niet te onderschatten. De noodzaak tot prospectie bij vroegere medewerkers en bestuursleden komt daar nog eens extra bovenop. Het zorgt ervoor dat de verwerking en het in de kijker zetten van bepaalde bijzonder interessante archieven moeilijk kan ingeschat worden en vaak vertraging oploopt. Als men een dergelijk verenigingsarchief op een wetenschappelijk verantwoorde en voor de gebruikers zinvolle manier wil ontsluiten, moeten daarvoor voldoende tijd en middelen voorzien worden. Eén interessante piste zijn partnerschappen met archiefvormers, documentatie- en onderzoekscentra, universiteiten ..., een praktijk die in de Franstalige archiefwereld, maar ook bij ons al deels ingeburgerd is.³⁹ Op die manier kan het archieflandschap door zijn expertise de verenigingen begeleiden bij het beheren en bewaren van hun dynamisch én statisch archief. Een dergelijke proactieve aanpak verzekert de materiële bewaring en ordening vooraleer het archief in de depots terechtkomt.

De archiefwereld beseft dat er verschillende types archieven zijn – een familiearchief ontsluiten vereist doorgaans een andere aanpak dan archief van een grote multinational. Voor heel wat publiekrechtelijke instellingen en overheden zijn selectielijsten voorhanden, zijn de taken en bevoegdheden goed omschreven of zijn de archieven complementair aan vorige overdrachten. Sommige archiefinstellingen werken per definitie enkel met privaatrechtelijk archief en kunnen vaak niet rekenen op dat soort hulpmiddelen. Inventarisering van het ene type archief vordert nu eenmaal trager dan het andere. Het is van belang dat ook beleidsmakers daarmee rekening houden. Het is zeer de vraag of afgaan op wat in essentie weinigzeggende cijfers zijn, zoals het aantal strekkende meter verwerkt archief, inventarissen of andere ontsluitingsinstrumenten, publicaties ... wel de beste manier is om een archiefinstelling te evalueren. Zeker als het over subsidies gaat.

De problemen aangehaald in dit artikel hebben daarnaast ook implicaties voor gebruikers, meer bepaald voor historici. Een aantal zaken ligt voor de hand. Niet ontsloten archieven komen vaak in een vicieuze cirkel terecht: archiefbewaarplaatsen kunnen er niet mee uitpakken, waardoor ze vaak onbekend zijn voor historici. Die laatsten benutten ze dus zelden of niet voor wetenschappelijk onderzoek. De archiefbewaarplaatsen zien daardoor weinig heil in de ontsluiting van die weinig geraadpleegde archieven, enzovoort. Er zijn echter ook kennistheoretische pijnpunten. Het risico op onder- en overrepresentatie is zeker aanwezig: de fragmentarische bewaargeving of schenking van een archief kan er immers voor zorgen dat bepaalde

Archief van het Joods Nationaal Fonds (Keren Kajemet LejIsraël), gestolen door de bezetter en bij de bevrijding in beslag genomen door het Auditoraat-Generaal. (CEGESOMA, Brussel)

organen, functies of personen verhoudingsgewijs overaanwezig zijn in het archief en dus overbelicht worden. Ernstiger wordt het wanneer de context zodanig verstoord is, dat elementaire bronnenkritiek nagenoeg onmogelijk wordt. Immers, '[...] to appreciate a document, it is essential to know exactly where it was created, in the framework of what process, to what end, for whom, when and how it was received by the addressee, and how it came into our hands'.⁴⁰ De kans op inaccurate informatie, misinterpretatie van gegevens, foutief situeren van gebeurtenissen, onterecht extrapoleren van data ... wordt anders wel heel erg groot. Een deel van de oplossing ligt bij de gebruikers zelf. Historici die kennis hebben van de archivistische basisprincipes of zich op zijn minst bewust zijn van de ingrepen van de archivaris, zijn alvast op de goede weg. In het archief kunnen we naast de stem van de auteur van het document of de administratie immers ook de stem van de archivariissen herkennen, waardoor 'any reading of the text without this accompanying peeling back of layers of intervention and interpretation will be deeply flawed'.⁴¹ Het is geen toeval dat internationaal erkende archiefbeschrijvingsstandaarden zoals ISAD(G) velden voorzien voor cruciale contextuele informatie zoals de geschiedenis of verwervingshistoriek van het archief, selectiecriteria, uitgevoerde bewerkingen en (her)ordeningen, beschrijvingsbeheer ...⁴²

De organisaties zelf ten slotte, de archiefvormers, dienen zich ook bewust te worden van het belang van hun archief. Het strikt utilitaire aspect vormt waarschijnlijk het meest overtuigende argument. Verwaarlozing van het archief houdt immers risico's in op het vlak van juridische bewijskracht, bijhouden van de boekhouding, aangeven van belastingen, tewerkgesteld personeel ... Verenigingen die werken rond (privacy)gevoelige thema's moeten rekening houden met de delicate informatie die in de stukken opgeslagen zit. Ten laatste mogen we ook het maatschappelijke en historische belang niet uit het oog verliezen. Veel sociale en culturele bewegingen bijvoorbeeld kwamen op voor groepen die als outsiders beschouwd werden/worden in de maatschappij (zoals armen, vrouwen, holebi's, gedetineerden, zieken, migranten, minderheden, drugsverslaafden ...) of werkten rond ooit controversiële thema's (ecologie, groene energie, ontwapening, seksuele opvoeding ...). Hun archieven bevatten informatie over kwesties waarvan archiefmateriaal verder schaars is.⁴³ Het verhaal van de seksuele revolutie in België kan bijvoorbeeld niet anders dan manifest incompleet zijn zonder oog te hebben voor de vele verenigingen, waaronder de BVSF, die zich onvermoeibaar en vaak kosteloos voor de goede zaak inzetten. En de bewogen geschiedenis van het Jodendom en de Joodse bevolking in België kan niet treffend weergegeven worden zonder ook het intense Joodse verenigingsleven een plaats te geven. De archieven gevormd door de staat (ministeries, rechtbanken en parketten, politiediensten, lokale overheden, bezetter, ...) geven immers maar één facet van de realiteit weer.

Het belang van de archieven van verenigingen hoeft niet meer onderstreept te worden. Verenigingen spelen een rol in de civil society – als toeschouwer, als partner, soms als tegenstander van de staat. Hun archieven belichten daarbij vaak de andere kant van de barricades. Ze zijn essentieel als primaire bronnen voor historisch onderzoek en verdienen het om in goede omstandigheden bewaard en ontsloten te worden. Zo niet dreigt met hun verdwijnen ook een verschraling van het historisch bronnenmateriaal. Op lange termijn leidt dat tot blinde vlekken in het geheugen van de maatschappij. Dan zullen de 'multiple voices' verstommen en zal de stem van 'de andere' het onderspit moeten delven tegen 'the voices of the powerful'.⁴⁴

Dit artikel is gebaseerd op: Gertjan DESMET, *'Hebben we het ooit gekregen?' Het archief van de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting en haar rechtsopvolgers (1955-1969). Een casestudy over verenigingsarchieven*, VUB, masterproef, 2010. Dank aan dr. Pascale Falek voor opmerkingen en correcties.

- 1 De BVSV werd in 1955 opgericht om seksuele opvoeding en gezinsplanning te bevorderen. De vereniging had 'consultatiecentra' in verschillende Vlaamse steden (aanvankelijk enkel Gent en Antwerpen) en introduceerde onder andere de anticonceptiepil in België. In de jaren 1970 waren de opvolgers van de vereniging (de Centra voor Gezinsplanning en Seksuele Opvoeding) onder meer actief in de abortusbeweging. Het huidige Sensoa is de rechtstreekse erfgenaam van de BVSV. Zie: Gertjan DESMET, 'Hebben we het ooit gekregen?' *Het archief van de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting en haar rechtsopvolgers (1955-1969). Een casestudy over verenigingsarchief*, VUB, masterproef, 2010, pp. 14-19.
- 2 De archivistiek onderscheidt verschillende levensfasen van een archief: de dynamische en statische fase en doorgaans ook één of twee tussenfasen (semidynamisch en/of semistatisch). In de dynamische fase worden de documenten nog al dan niet frequent gebruikt bij het uitvoeren van de taken en activiteiten. Tijdens de statische fase wordt het archief nauwelijks meer geraadpleegd en kan geschonken worden aan een archiefbewaarplaats. Gebaseerd op: *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen*, Arnhem: Stichting Archiefpublicaties, 2007, lemma 167.
- 3 De persoon, groep personen of organisatie die archiefstukken heeft ontvangen of opgemaakt uit hoofde van zijn of haar activiteiten, taken of ter handhaving van zijn of haar rechten. Gebaseerd op: *Archiefterminologie [...]*, lemma's 8, 10, 13 en 14.
- 4 Hoewel dit artikel in de eerste plaats focust op verenigingsarchief, zijn bepaalde zaken vanzelfsprekend ook van toepassing op andere types privaatrechtelijke archieven, zoals persoons- en familiearchieven, bedrijfsarchieven, archieven van politieke groeperingen ...
- 5 Een serie (of reeks) bestaat uit formeel gelijksoortige archiefstukken, bijvoorbeeld een serie personeelsdossiers. Zie: *Archiefterminologie [...]*, lemma 107.
- 6 Marcel CAYA, Les archives associatives au Canada. In: *Comma*, (2002)1-2, pp. 153-154.
- 7 Vertaling uit het Frans. Marcel CAYA, Les archives associatives [...].
- 8 Horst-Dieter BEYERSTEDT, Nicht nur für Vereinsmeyer. Die Vereinsarchive im Stadtarchiv Nürnberg. In: *Überlieferungssicherung in der pluralen Gesellschaft: Verhandlungen des 57. Südwestdeutschen Archivtags am 10. Mai 1997 in Aschaffenburg (Werkhefte der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg: Serie A Landesarchivdirektion; 11)*, Stuttgart: Kohlhammer, 1998, pp. 81-88.
- 9 Sue MCKEMMISH, Evidence of me ... In: *Archives and Manuscripts*, 29(2001)1, pp. 28-45. Herdrukt in: *LEZEN! Jaarboek 2007*, Arnhem: Stichting Archiefpublicaties, 2007, pp. 241-242.
- 10 Sue MCKEMMISH, Evidence of me [...].
- 11 Zie voor de Joodse bevolking in België bijvoorbeeld het sekwesterarchief van de familie Balser-Bischoffsheim, van de Grands Magasins Leonhard Tietz en van het bedrijf Mayer & Cie, allemaal raadpleegbaar in het Algemeen Rijksarchief 2, Depot Joseph Cuvelier.
- 12 Zie onder meer: Philippe ARTIERES, Archives en danger: les archives des associations de lutttes contre le Sida. In: *La Gazette des Archives*, (2003)194, pp. 106-116; Philippe MEZZASALMA, Les fonds étudiants recueillis à la BDIC pour la période post-68. In: *La Gazette des Archives*, (2002)193, pp. 36-38; Armelle LE GOFF, Les archives des associations humanitaires au Centre des archives du monde du travail. In: *La Gazette des Archives*, (2003)194, pp. 117-134; Martijn VANDENBROUCKE, De gevolgen van de fysieke opdeling van een archief voor de archivaris en de onderzoeker. In: *Brood & Rozen*, (2005)2, pp. 43-46; Sofie VRIELYNCK, Het archief van de Federatie voor Milieubescherming van het Gewest Gent. In: *Brood & Rozen*, (2005)1, pp. 98-99; Piet CREVE, De vinger aan de pols. Archief en documentatie van nieuwe sociale bewegingen in Amsab-ISG. In: *Brood & Rozen*, (2005)1, pp. 69-79; F.C. HARTMAN, *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven van verenigingen en instellingen*, Arnhem: Stichting Archiefpublicaties, 1995; Bart HELLINCK, Het verenigingsarchief: doolhof of open boek? Over het hoe en het waarom van een goede ordening. In: *Introductie tot erfgoedzorg en archieven: verslagboek van het jaarthema*, Brussel: VCM, 2001, pp. 121-128.

- 13 'Een natuurlijke persoon kan meer archiefvormers in zich verenigen: bijvoorbeeld zijn eigen persoonlijk archief, dat van het bedrijf waarvan hij directeur is en dat van de vereniging waarvan hij secretaris is.' Zie: *Archiefterminologie [...]*, lemma 14, toelichting 3.
- 14 Pascale FALEK, Alexandre Gourary. In: *Archiefgids met betrekking tot het Jodendom en de Joodse bevolking in België, 19de-20ste eeuw*, verschijnt in 2013-2014.
- 15 'Beginsel dat ieder archiefstuk deel uitmaakt van het archief waarin het bij ontvangst of opmaken is opgenomen.' Zie: *Archiefterminologie [...]*, lemma 21. Het bestemmingsbeginsel is een van de grondbeginselen van de archivistiek.
- 16 Urs KÄLIN, Fixierte Bewegung? Soziale Bewegungen und ihre Archive. In: *Arbido*, 2007(3), p. 74; Jürgen BACIA & Dorothee LEIDIG, Geschichte von unten im Abseits. Plädoyer für die Stärkung freier Archive. In: *Der Archivar*, 59(2006)2, p. 168.
- 17 Informatie over het binnenkomen, behandelen en uitgaan van stukken. Gebaseerd op: *Archiefterminologie [...]*, lemma 140. Zie bijvoorbeeld de codes 'ons kenmerk' en 'uw kenmerk' bij formele briefwisseling.
- 18 Armelle LE GOFF, *Les archives des associations. Approche descriptive et conseils pratiques*, Parijs: La Documentation française, 2001, pp. 128-132.
- 19 'Joodse' bedrijven werden door de zogenaamde derde Jodenverordening van 31 mei 1941 verplicht een affiche met het opschrift 'Joodse onderneming/entreprise juive/Jüdisches Unternehmen' aan te brengen op de gevel.
- 20 De systematische roof van de meubelen en huisraad uit de huizen van Joodse gezinnen, ten voordele – toch in theorie – van burgers in Duitsland wier woning en meubilair was beschadigd door bombardementen. De operatie ging van start vanaf januari 1942. Zie: *De bezittingen van de slachtoffers van de jodenvervolging in België: spoliatie, rechtsherstel, bevindingen van de Studiecommissie. Eindverslag van de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945*, Brussel: Diensten van de Eerste Minister, 2001, pp. 119-132.
- 21 De Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg stond onder andere in voor de plundering van archieven en bibliotheken van Joodse verenigingen en instellingen, vrijmetselaarsloges, linkse organisaties ... Het CEGESOMA bewaart zowel originelen als kopies van het archief van de organisatie. Zie ook: Dirk MARTIN, Vergeten ideologen. De Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in België tussen cultuurroof en cultuurpolitiek, 1940-1944. In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, (2005)15, pp. 263-288.
- 22 Zie bijvoorbeeld het omvangrijke archiefbestand *Overtuigingsstukken gevoegd bij de procesbundels betreffende gevallen van collaboratie met de bezettende overheden tijdens de jaren 1940-1944*, verzameld door het Auditoraat-Generaal en bewaard in het CEGESOMA. In het deelbestand Archief Pierre Beeckmans vinden we onder andere origineel archiefmateriaal van Joodse organisaties als het Keren Kajemet Lejisraël, de Société culturelle israélite séphardite de Bruxelles, de Antwerpse sectie van de 'Wizo' Association des femmes sionistes, de vluchtelingenorganisatie BELHICEM ...
- 23 De Algemene Documentatie van de Directie-Generaal Oorlogsslachtoffers bijvoorbeeld bevat origineel archiefmateriaal van de organisatie Aide aux Israélites Victimes de la Guerre en haar opvolger Service Social Juif.
- 24 De problematiek van de 'archieven van Moskou' – door de nazi's in België geroofd en op hun beurt door de Sovjets in beslag genomen – is ondertussen goed gedocumenteerd. Zie o.a. Jacques LUST & Michel VERMOTE, *Papieren bitte! The confiscation and return of Belgian archives and libraries (1940-2003)*. In: Patricia Kennedy GRIMSTED, F.J. HOOGEWOUD, Eric KETELAAR (red.), *Returned from Russia: nazi archival plunder in Western Europe and recent restitution issues*, Buihlth Wells: Institute of Art and Law, 2007, pp. 189-237. Belangrijke archiefbestanden van Joodse personen en organisaties, bewaard in het universiteitsarchief van de ULB en het Centraal Israëlitisch Consistorie van België werden begin jaren 2000 teruggeschonken door de Russische staat.

- 25 Philippe ARTIÈRES, Archives en danger [...], p. 113.
- 26 Horst-Dieter BEYERSTEDT, Nicht nur für Vereinsmeyer [...], p. 82.
- 27 Stephen C. WAGNER, Integrated archives and records management programs at professional membership associations: a case study and a model. In: *The American Archivist*, (1999)62, p. 95; Armelle LE GOFF, Magali LACOUSSE, Valérie POINSOTTE, Jean-Philippe LEGOIS, Un 'nouveau' champ de collecte: les archives d'associations. In: *La Gazette des Archives*, (2007)204, p. 203.
- 28 Armelle LE GOFF, Les archives des associations humanitaires [...], p. 123.
- 29 Armelle LE GOFF, Magali LACOUSSE, Valérie POINSOTTE, Jean-Philippe LEGOIS, Un 'nouveau' champ de collecte [...], p. 196.
- 30 Ann Christina MEURLING, Archives of social movements. In: *Janus*, (1984)3, p. 11.
- 31 Beide archieven bevinden zich in het Joods Museum van België.
- 32 Philippe ARTIÈRES, Archives en danger [...], p. 113.
- 33 Het valt niet binnen het kader van dit artikel om de evolutie van deze (sub)sector te bespreken.
- 34 Bart HELLINCK, Het verenigingsarchief [...], p. 122.
- 35 Armelle LE GOFF, Les archives des associations humanitaires [...], p. 127.
- 36 F.C. HARTMAN, *Handleiding voor het ordenen* [...], p. 7.
- 37 Een reeks studies over problemen waar archivarissen in de praktijk mee geconfronteerd worden. Ze worden vanaf 1979 gepubliceerd door het Records and Archives Management Programme van de Unesco, in samenwerking met de Internationale Archiefraad.
- 38 Rosemary SETON, *The Preservation and Administration of Private Archives: A RAMP Study*, Parijs: Unesco, 1984, p. 34.
- 39 Armelle LE GOFF, Magali LACOUSSE, Valérie POINSOTTE, Jean-Philippe LEGOIS, Un 'nouveau' champ de collecte [...], p. 191. Zie voor België onder andere de samenwerkingsverbanden tussen de UGent en Amsab-ISG en tussen de KU Leuven en KADOC-KU Leuven, het Centrum voor Bedrijfsgeschiedenis, de Association pour la valorisation des archives d'entreprises/ Vereniging voor de valorisatie van bedrijfsarchieven, Archiefbank, de sensibilisering van archiefvormers door Amsab-ISG, KADOC-KU Leuven ...
- 40 Michel DUCHEIN, Theoretical principles and practical problems of 'respect des fonds' in archival science. In: *Archivaria*, 1983(16), p. 67.
- 41 Verne HARRIS, Claiming less, delivering more: a critique of positivist formulations on archives in South Africa. In: *Archivaria*, 1997(44), pp. 135-136.
- 42 International Council on Archives – Committee on Descriptive Standards, *ISAD(G): General International Standard Archival Description, second edition*, Ottawa: ICA, 2000.
- 43 Philippe ARTIÈRES, Archives en danger [...], pp. 114-115.
- 44 Terry COOK, Fashionable Nonsense or Professional Rebirth: Postmodernism and the Practice of Archives. In: *Archivaria*, 2001(51), pp. 30-31.

Vakantielectuur aan zee. De leescultuur van toeristen (1860-1965)

Sinds het ontstaan van het kusttoerisme proberen vakantiegangers zo veel mogelijk te genieten van het rijke aanbod aan ontspanningsmogelijkheden. Een zeebad nemen, zonnen op het strand, gokken op de paardenkoers, een partijtje tennis spelen: het hoorde er allemaal bij. Hadden ze tussendoor ook tijd voor lectuur? Er zijn amper vakantiefoto's van toeristen met een boek of een krant. Zij lieten zich doorgaans vereeuwigen met de obligate vakantieattributen zoals strandspeelgoed en badkarren. Informatie over dit onderwerp moet je dus voornamelijk elders zoeken. In dit artikel bekijken we waar de toerist aan de kust aan lectuur kon geraken, de speciale vormen van vakantielectuur en de mensen die het toeristische nieuws maakten. En we belichten – misschien enigszins verrassend – de ontspanningsactiviteiten die kranten en tijdschriften zelf organiseerden om lezers te werven.

De strandbibliotheek

Aan zee kon je op verschillende manieren aan lectuur geraken. De uitleenbibliotheek was lange tijd een van de populairste. In 1862 werden in de seizoenskrant *Bains de Mer d'Ostende – Kurliste/Liste des Etrangers* drie advertenties afgedrukt van winkels die boeken verhuurden aan toeristen.¹ In de Librairie Européenne van Godfurmeau was er een *cabinet de lecture* met Franse, Engelse, Russische en Poolse werken. Ondernemer Ferdinand Claassen had een *Leihbibliothek*, met opnieuw bijzondere aandacht voor Russische en Poolse werken – Oostende was namelijk een belangrijk vakantieoord voor toeristen uit Rusland en Polen. Claassen prees ook de werken van dr. Verhaeghe en dr. de Jumné aan die handelden over de weldoende invloed van het zeebad. In de Librairie Etrangère van S. Gerstmann ten slotte was er een

Toeristen lieten zich aan zee maar sporadisch fotograferen met lectuur, al zijn er hier en daar toch geposeerde of spontane foto's terug te vinden, al dan niet in een studio genomen. (privécollectie M. Constandt-Bloes)

cabinet de lecture français, anglais, allemand et polonais. Ook later bleven dergelijke bibliotheken verder bestaan. Zo maakte de Middelkerkse drukker Arthur Tempère-Muyle in 1914 nog reclame voor de bibliotheek die aan zijn zaak verbonden was. In het interbellum stelden de paters oblaten van De Panne stichtende boeken ter beschikking van de jeugdige vakantiegangers, als reactie op de mogelijk verderfelijke lectuur. En als laatste voorbeeld kunnen we nog verwijzen naar Pimm's bookshop, een particuliere bibliotheek in Oostende die pas laat in de 20e eeuw definitief sloot.

Uiteraard was er daarnaast ook nog de stadsbibliotheek, zoals die van Oostende, en andere openbare bibliotheken, bijvoorbeeld in Lombardsijde.² Beide dateren al uit de 19e eeuw en konden ook bezocht worden door toeristen. Daarnaast waren er ook vrije bibliotheken zoals Astrid in Oostende en de Openbare Katholieke Boekerij – Bibliothèque publique catholique, die in villa Zonnebloem II in Nieuwpoort was gevestigd.

De krantenkiosk op de zeedijk van Heist rond 1910. (privécollectie M. Constandt-Bloes)

Niet alleen de bibliotheek was een gebruikelijke plaats om lectuur te halen, zeker in de belle époque was ook de formule van de *salle de lecture* populair. Het was een ruimte in de meeste grote hotels en casino's waar je samen kranten kon lezen. De zakenlui konden er meteen ook de beursnoteringen van hun eigen bedrijf bijhouden. Het leek enigszins op een leescafé, maar het gebeurde in een ruimte waar geen drank werd geschonken.

De verkooppunten van krant en boek

Boeken en kranten kon je in de badplaatsen uiteraard ook kopen in een boekhandel of in een krantenzaak. De drie leesbibliotheeken in Oostende anno 1862 waren trouwens allemaal een onderdeel van een heuse boekhandel. In Wenduine en De Haan waren er voor de Eerste Wereldoorlog diverse krantenkiosken van La Lecture Balnéaire. Westende-Bad had vanaf omstreeks 1912 een boekhandel met de naam Librairie Westendaise.³ Ongeveer op hetzelfde ogenblik opende Frans Devriendt in zijn geboortestad Oostende zijn Vlaamse boekhandel, de latere Internationale Boekhandel. Die groeide uit tot een echt succesverhaal met filialen in Middelkerke, De Haan, Wenduine, Blankenberge en Westende.⁴ De Internationale Boekhandel

was ook gespecialiseerd in Engelstalige kranten die via de Oostendse luchthaven werden aangevoerd. In Oostende kreeg de Internationale Boekhandel concurrentie van avonturier Mathieu Corman. De boekhandel, die hij zijn eigen naam gaf, richtte zich oorspronkelijk specifiek tot een Franstalig cliënteel.

Kranten werden ook aan de man gebracht door krantenjongens. Zo zijn er foto's van ventende kinderen op de zeedijk van Blankenberge tijdens het interbellum.

Daarnaast werden er ook boekenbeurzen georganiseerd. De eerste versie daarvan is wellicht de Exposition du livre belge, d'art et de littéraire, die in Oostende in 1906 in het kader van het meerdaagse kunstenfestival *Ostende Centre d'Art* van advocaat Edmond Picard werd georganiseerd.⁵ In 1964 was er in Het Zoute nog een Exposition internationale du Livre de Poche, waar het nieuwe, goedkope pocketboek aan de toeristen werd gepresenteerd – een perfect formaat om mee op reis te nemen.⁶

De handelszaken die lectuur verkochten, waren zich zeker bewust van de toeristische mogelijkheden van hun onderneming en gaven daarom dikwijls prentbiefkaarten uit, zoals de Librairie Westendaise en La Lecture Balnéaire al voor de Eerste Wereldoorlog deden. Later zetten de Internationale Boekhandel in Oostende en individuele krantenverkopers zoals Willy Roose uit Westende die traditie verder.⁷

De seizoenspers

Er bestond al vroeg zoiets als seizoenspers: kranten die zich specifiek op toeristen richtten en dus enkel tijdens de vakantiemaanden verschenen. De glorie tijd daarvan lag in de belle époque, toen ieder zichzelf respecterende badplaats wel over een of meerdere dergelijke titels beschikte.⁸ De *Liste des Etrangers* in Oostende, die later *La Saison d'Ostende* werd, is een van de oudste. Dat voorbeeld werd nagevolgd in meerdere badplaatsen. In Blankenberge bijvoorbeeld bracht niemand minder dan de schrijver Emile Verhaeren voor het eerst een dergelijke publicatie uit, onder de naam *La Plage: revue balnéaire et mondaine*. Ook in Westende (bijvoorbeeld *Westendia: organe de la Plage de Westende*), Middelkerke (*La Plage de Middelkerke*), Koksijde (*Journal illustré de Coxyde Plage, Oostduinkerke-Bains, Groenendyck, Nieuport-Bains et environs*) en De Panne (*La Panne Plage*) verschenen er seizoenskranten. Uit de titels blijkt dat de meeste van die kranten zich specifiek tot een Franstalig publiek richtten. Uitzondering op deze regel was bijvoorbeeld *Die Nordsee: Deutsche Fremden und Bade Zeitung für die Belgische Küste*.

Het hoofdbestanddeel van deze kranten waren de zogenaamde *listes des étrangers*. 'Étrangers' staat hier niet voor 'vreemdelingen' in de huidige betekenis van het woord, maar voor 'vreemden', zoals toeristen toen omschreven werden. Deze lijst was dikwijls de ontstaansreden voor de krant; de publicatie van de lijst van net aangekomen toeristen kreeg blijkbaar veel bijval. Die gegevens waren interessant voor de toeristische gemeenschap, die zo potentiële zakenpartners of zelfs huwelijkskandidaten voor hun nakomelingen konden detecteren. De rest van het blad werd meestal gevuld met de feestkalender, een opsomming van alle activi-

teiten en verslagen van gebeurtenissen in het vakantieoord. Nogal dikwijls werd afgesloten met een lijst van aanbevolen adressen, al dan niet onder de vorm van advertenties. Kortom, het was een must voor wie op de hoogte wilde blijven van het reilen en zeilen binnen zijn favoriete vakantiebestemming. De meeste titels verdwenen definitief met de Eerste Wereldoorlog, maar de formule bleef daarna nog bestaan. Voorbeelden daarvan zijn *La Panne Plage*, *Le Zoute Périodique Illustré* en *Westende Information*.

Als reactie op het te Franstalige karakter van de seizoenspers lanceerde de Vlaamse Toeristenbond een tegenhanger onder de naam *De Badgast*, die zich specifiek richtte tot de Nederlandstalige toerist. Auteur Karel Jonckheere verleende zijn medewerking aan deze krant, die het van 1933 tot 1936 volhield. Met de doorbraak van het sociaal toerisme was het publiceren van toeristenlijsten niet meer doenbaar en de seizoenspers verdween geleidelijk na de Tweede Wereldoorlog.

De mensen achter het toeristische nieuws

De journalisten die het toeristische nieuws maakten, waren dikwijls niet van de minsten. Zo was er in Westende een verslaggever die onder de naam Gaston de Westende schreef.⁹ Dat bleek niemand minder te zijn dan Brusselaar Gaston Beirlaen, voorzitter van de Touring Club de Belgique, een vereniging die aanvankelijk de belangen van de fietsende toerist behartigde en zich later vooral inzette voor automobilisten. Als gewezen militair en fervent fietser had hij zich in Westende-Bad gevestigd en verdedigde hij de belangen van de badplaats met zijn pen.

Kort na de Eerste Wereldoorlog was Georges Paquot als correspondent voor meerdere kranten een graag geziene gast op diverse toeristische activiteiten aan zee. Hij schreef onder meer bijdragen voor *La Flandre Libérale*, *La Belgique Balnéaire* en *Le Journal d'Ostende et du Littoral*. Hij werkte bij de Belgische spoorwegen en was in 1901 al lid van de Touring Club de Belgique. Door zijn belangstelling voor toerisme schapte hij het tot secretaris-generaal van Le conseil supérieur du Tourisme, de voorloper van Toerisme Vlaanderen en de Waalse tegenhanger daarvan, en tot kabinetsmedewerker van Edward Anseele, minister van Spoorwegen, Posterijen en Telegrafie. In 1929 verscheen van zijn hand de toeristische brochure *Guide de L'Ouest du Littoral Belge*.¹⁰

Aan de westkust was journalist Edouard Pirsch actief. Hij kwam zich vanuit het binnenland in De Panne vestigen. Hij was uitgever en journalist van de nieuwe seizoenskrant *La Panne-Plage*. Vanuit die dubbele positie verdedigde hij de belangen van de westkust. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij uitgever van een andere krant, *Panne Strand*, die met goedkeuring van de Duitse bezetter verscheen. Hij was behalve uitgever en journalist ook hoteluitbater en vastgoedmakelaar.¹¹

Het valt op dat de journalisten niet afkomstig waren uit de lokale bevolking, maar eerder vertegenwoordigers waren van de toeristen voor wie ze schreven. Onder de uitgevers van seizoenskranten waren heel wat telgen van de befaamde drukkersfamilie Daveluy, die zowel in Oostende als in Blankenberge opereerden – weliswaar

Een jonge krantenverkoopster biedt een toeriste een krant aan in de buurt van het casino in Oostende, jaren 1920-1930. (privécollectie Ronny Van Troostenberghe)

vanuit Brugge. In Middelkerke volgden verschillende ingeweken toeristische ondernemers elkaar op als uitgever van seizoenskranten. Arthur Tempère-Muyle uit Zerkegem was voor de Eerste Wereldoorlog de laatste in de rij. Zijn uitleenbibliotheek vermeldten we al, maar als drukker had hij tot 1914 ook een eigen krant onder de naam *La Saison de Middelkerke*, genoemd naar het befaamde Oostendse voorbeeld.¹²

Westende-Bains.
Grand Hôtel Bellevue.

Salon de lecture et de correspondance.

De leeszaal van het luxueuze Grand Hotel Bellevue in Westende rond 1912.
(privécollectie M. Constandt-Bloes)

Gidsen uitgeven als lucratieve bezigheid

Toeristische gidsen waren nauw verwant met de seizoenspers. Ze waren als het ware verplichte lectuur voor wie op vakantie of op reis vertrok. Dergelijke publicaties gaven heel wat informatie om de vrije tijd zinvol in te vullen en somden de handelszaken op. Jean d'Ardenne, pseudoniem voor Leon Dommartin, publiceerde in 1888 *De Dunkerque à Dombourg. Guide descriptif, illustré de la côte de Flandre et des plages de la mer du Nord. 106 dessins d'après nature par Henry Cassiers*, een overzichtswerk voor de volledige kust. Het was een absoluut standaardwerk voor de toenmalige toerist.

Er waren uiteraard heel wat belangengroepen, zoals de hoteliers, de trammaatschappij en gemeentebesturen, die gidsen over de kust of een deel ervan uitbrachten, maar ook enkele particulieren die voor hun eigen badplaats een gids schreven. In Middelkerke stelde de plaatselijke drukker en horeca-uitbater Cyrille Bouquillon, een ingeweken ondernemer die uiteindelijk zelfs schepen werd, al voor de Eerste Wereldoorlog een toeristische gids samen. Het voorbeeld daarvoor haalde hij in Oostende, waar toeristische gidsen al langer werden uitgegeven. Naast gidsen publiceerde Bouquillon ook seizoenspers.¹³ Tijdens het interbellum was de *Guide pratique de La Panne. Annuaire des renseignements utiles. Indicateur des Villas, Services publics, Promenades* van Leon Demailly een jaarlijks houvast voor de toeristen in De Panne. Demailly hield ook een kustbazaar open, een toeristische activiteit waarbij de uitgave van deze gids perfect aansloot. Hij werd gemeenteraadslid in De Panne en kort voor de Tweede Wereldoorlog burgemeester.¹⁴

In dezelfde periode verschenen er enkele firma's op het toneel die gidsen voor alle badplaatsen wilden uitbrengen. Een daarvan was het Oostendse Omnium Publicity, dat voor meerdere badplaatsen gidsen volgens hetzelfde concept uitgaf. Dergelijke boekjes verschenen voor Blankenberge, Wenduine, De Haan en Maria-kerke. Het bedrijf had winst geroken en streefde zelfs naar een marktmonopolie. Ook na de oorlog bleven lokale uitgevers actief. Zo was er in Middelkerke lange tijd een gids voor badgasten, een voor Middelkerke en een voor Westende-Bad. Drukker Jos Inghelram inspireerde zich daarvoor ongetwijfeld op de gidsen van Cyrille Bouquillon.¹⁵ De jaarlijkse uitgave bood de toerist heel wat praktische informatie en bevatte ook advertenties voor handelszaken in de badplaats. Zo kon de uitgever het zaakje winstgevend houden. Inghelram probeerde ook een gids voor Oostende te lanceren, maar daar slaagde hij uiteindelijk niet in.

De eigen badplaats als studieobject

Wie jaarlijks steevast dezelfde badplaats frequenteerde, kreeg vaak ook interesse voor het verleden van die plaats. Soms ontbrak echter een kant-en-klare studie om aan die leeshonger tegemoet te komen. Dat beseftte ook Louis Legougeux, medewerker van de Blankenbergse seizoenskrant *L'Echo des Plages* en van enkele Rijselse kranten. Hij verzamelde informatie bij oude Blankenbergenaars en uit het archief van de stad en bundelde dat in 1904 in het boek *Blankenberge: Histoire et souvenirs* met

Krantenverkopers op de zeedijk van Blankenberge in de jaren 1920. (privécollectie Ronny Van Troostenberghe)

de volgende verantwoording: 'Nous avons lu dans un journal de la Belgique que personne jusqu'à présent n'a fait l'histoire de Blankenberghe'.¹⁶ Legougeux was niet de enige toerist die de geschiedenis van zijn vakantieoord te boek stelde, recenter deed Frans Wastiels hetzelfde voor Oostduinkerke. *Duizend jaar Oostduinkerke* werd in 1976 uitgegeven door de VVV.¹⁷ Zowel Legougeux als Wastiels vestigden op deze manier de aandacht op de geschiedenis van het kusttoerisme, lang voor de wetenschappelijke geschiedschrijving hierover op gang kwam.

Speciaal voor de kinderen

Algemeen verspreid waren de vakantieboeken die uitgevers van jongerentijdschriften na de Tweede Wereldoorlog publiceerden. De vakantieboeken van Nonkel Fons bij Averbode en van *Tam Tam* van de Pauselijke Missiewerken waren ongetwijfeld de marktleiders in dat genre. In *Met Tam Tam op Vacantie* uit 1958 stond het religieuze verhaal *De Zwervers*, een strip van Willy Vandersteen. Nonkel Fons voerde op zijn beurt stripverhalen van Rikske en Fikske op. Met heel wat spelletjes en zelfs stripverhalen werden de jongeren op het rechte pad gehouden, op een afstand van de meer wereldlijke lectuur.

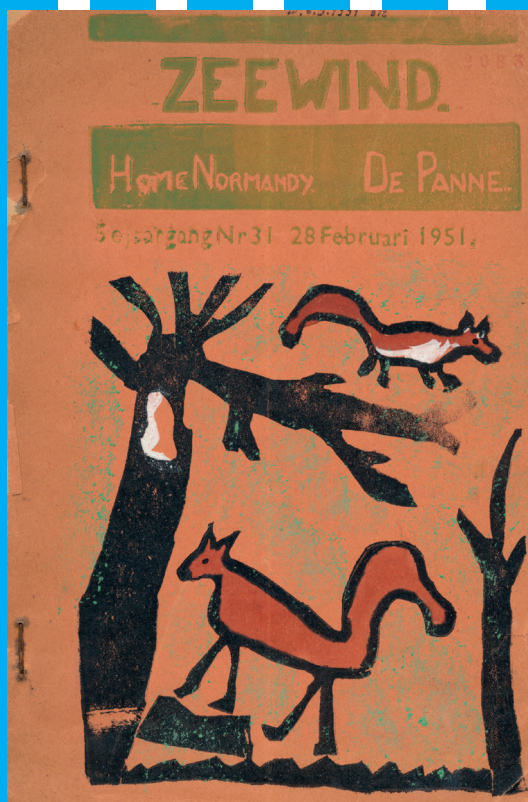

Wedstrijden in kleren maken van kranten of tijdschriften waren uitermate populair, zoals uit deze foto's uit Middelkerke blijkt. Er kwam zelfs een heuse jury aan te pas. (Kusthistories, Middelkerke)

Kinderen maakten hun eigen krantje tijdens hun verblijf in Home Normandy in De Panne, 1951. (privécollectie)

Vrij vaak werd er op school een schoolkrant gemaakt; heel uitzonderlijk werd er ook zo'n krantje samengesteld in een vakantiekolonie. Een zeldzaam nummer van *Zeewind* van Home Normandy in De Panne van 28 februari 1951 is ons enige bewijs. Het tijdschrift was toen aan zijn vijfde jaargang toe.¹⁸ Het werd volledig volgeschreven door de kinderen, waaronder een reportage over de reuzen van De Panne door Marie Rose uit het 2e leerjaar: 'Naar de stoet. / Regen en wind! / Wat was het koud op de markt! / Toch dansten de drie reuzen: / de twee zeerovers van De Panne en die van Adinkerke'. Het artikel werd versierd met een ruwe afbeelding van de reuzen – de meeste artikelen werden trouwens geïllustreerd. Daarvoor werden er waarschijnlijk rubberstempels gebruikt. Andere voorbeelden van dergelijke krantjes in een kinderhome zijn er niet, maar het is niet onmogelijk dat nog schoolkolonies die lieten maken.

Strandspelen

Uitgevers van kranten en tijdschriften volgden hun gebruikelijke klanten tijdens de zomer vaak vlot mee naar zee. Onder hen ook heel wat uitgevers van kranten en tijdschriften. In 1922 begon de Engelse krant *Daily Mail* in Oostende met publicitaire strandspelen, waarmee ze de kinderen van de fronttoeristen wilde animeren.¹⁹ Heel wat jongeren vergezelden hun ouders immers op zoek naar sporen van de befaamde slagvelden waar familieleden het leven lieten. Het voorbeeld vond aanvankelijk vooral

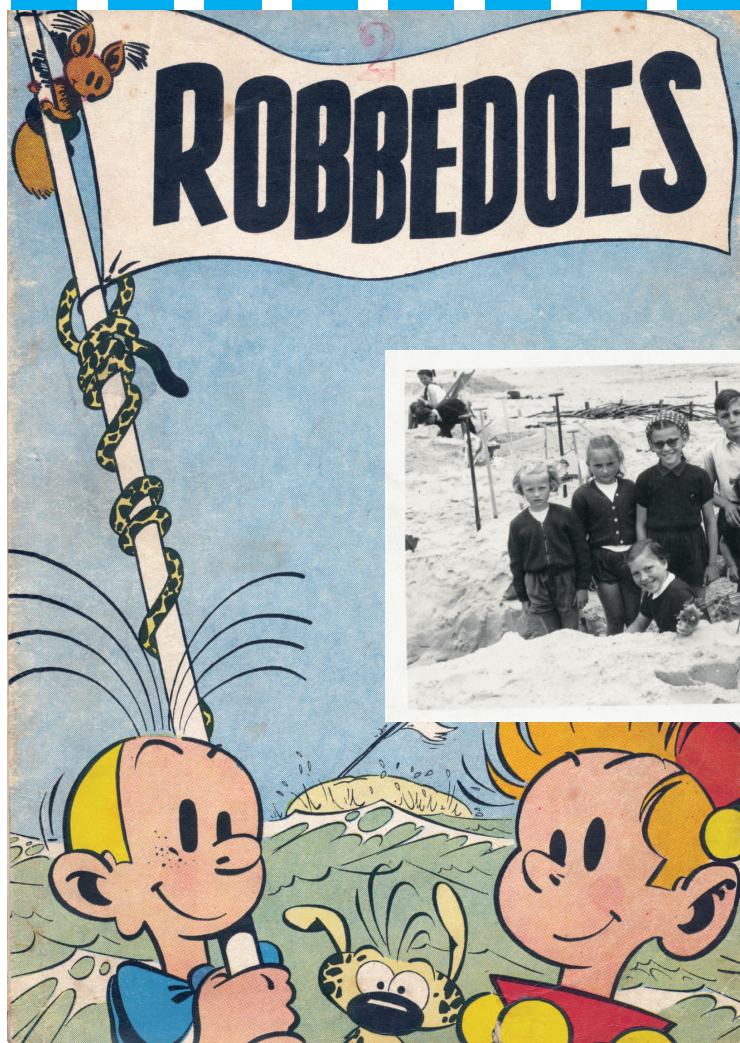

Een fortbouw door de krant *Le Soir* op het strand van Westende in 1947.
(Kusthistories, Middelkerke)

navolging bij de Franstalige pers. De strandspelen van *Le Soir*, waarbij fortbouw centraal stond, waren lange tijd een klassiek onderdeel van de feestkalender. Elk fort kreeg een vlagje. De bouwer wiens vlagje het langst overeind bleef, won het spel. Voor reclamejongens was dat een dankbaar gegeven, omdat op het vlagje het logo van de krant of het tijdschrift afgedrukt kon worden.

Op den duur boden de Nederlandstalige kranten weerwerk tegen de Franstalige pers. Het meest typerende voorbeeld dateert van kort na de Tweede Wereldoorlog in Westende, waar Franstalige kranten zoals *Le Soir* en *L'Indépendance Belge* de dienst uitmaakten. De krant *Het Nieuwsblad* organiseerde dan maar Nederlandstalige strandspelen op het nabijgelegen Sint-Laureinsstrand, waar de plaatselijke bevolking en de daar logerende toeristen welkom waren. De winnaars werden er onder andere beloond met verzamelalbums van het tijdschrift *Ons Volkske*. Bij de organisatie in Westende en Middelkerke werden diverse plaatselijke onderwijzers betrokken.

Striptijdschriften zoals *Kuifje* van Lombard en *Robbedoes* van Dupuis waren ook organisatoren van spelen. *Robbedoes* verdeelde als prijs zelfs speciaal daarvoor gebundelde afleveringen van het tijdschrift. De Gentse uitgeverij Het Volk organiseerde strandspelen onder de naam 'Vader Kapoen verwacht' voor een tweetalig publiek, omdat ze zowel Nederlandstalige (*Het Volk*) als Franstalige titels (*Samedi*) in haar fonds had. Ook andere tijdschriften tekenden present, zoals *La Femme d'aujourd'hui* met de Nederlandstalige tegenhanger *Het Rijk der Vrouw*.

Ook Robbedoes en Kwabbernoot werden ingeschakeld bij de strandspelen van hun striptijdschrift. Ze staan afgebeeld op de cover van een speciale editie die de deelnemers aan de strandspelen kregen. Deze groep kinderen was alvast enthousiast. (privécollectie M. Constandt-Bloes)

De fortbouw, maar ook schattenjacht, verkleedpartijen met nummers van de krant of het tijdschrift, zaklopen, figuren op het strand boetsen ... waren bijna allemaal al bestaande kinderspelen die kranten en tijdschriften heruitvonden in een promotioneel kader. Zo hoopten ze hun omzet te verhogen. Je kon enkel deelnemen als je een exemplaar van of een bon uit de krant of het tijdschrift van de organisator kon voorleggen.

Tot slot

Lectuur behoorde aan zee wel degelijk tot de ontspanningsmogelijkheden. Er was een ruim aanbod dat via diverse kanalen beschikbaar was. Kranten en tijdschriften brachten verrassend genoeg zelfs de toeristen samen. Het *salon de lecture*, de gepubliceerde lijsten van nieuw aangekomen vakantiegangers en vooral de strandspelen wijzen op de sociale rol die die media speelden. Vakantie aan zee was dus meer dan zon, water en strand alleen.

- 1 *Bains de mer d'Ostende – Kurliste – Liste des Etrangers*, 27/08/1862.
- 2 Voor Oostende, zie: Frank EDEBAU, *Geschiedenis van de stadsbibliotheek van Oostende*, Antwerpen: De Sikkel, 1944; Lombardsijde had als kleine kustgemeente eigenaardig genoeg vrij vroeg een officiële bibliotheek. In de gemeenteraad van 6 december 1923 spreekt men al van een bestaan van meer dan een halve eeuw. Zie: Gemeentearchief Middelkerke, WL 387, Doos bibliotheek, 1926-1975.
- 3 Staat vermeld op de achterzijde van de door deze boekhandel uitgegeven prentbriefkaarten. Op één teruggevonden exemplaar noteerde de boekhandelaar de bestelling van een boek.
- 4 Jan-Baptist DRESDEN, Frans Devriendt (1894-1960), vader van de 'Internationale Boekhandel', een voorbeeld van een Oostendse 'self made man'. In: *De Plate*, (1994)23, pp. 114-119.
- 5 *Ostende Centre d'Art – Exposition du Livre Belge d'Art et de Littérature organisée par le musée du livre*, Oostende, 1906. Het Musée du livre was pas dat jaar in Brussel opgericht door Paul Otlet, medestichter van de badplaats Westende.
- 6 *Deze week aan de kust ...*, (1964)1, p. 28.
- 7 Krantenverkoper Willy Roose en zijn dagbladhandel staan afgebeeld in: Els BLOES & Marc CONSTANDT, *Westende: het verhaal van een dorp 1900-1976*, Middelkerke: Heemkring Graningate, 2007, achterflap, p. 44.
- 8 Een mooi overzicht van de seizoenspers voor de badplaats Blankenberge staat in: Jens VERMEERSCH, *De toeristische pers te Blankenberge voor de Eerste Wereldoorlog*. In: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 120(1984), pp. 111-166.
- 9 Paul Otlets medewerker van het eerste uur. In: Marc CONSTANDT, *Westende in de belle époque. Van exclusieve badplaats tot spookstad*, Brugge: De Klaproos, 2007, pp. 44-49.
- 10 Kusthistories Middelkerke, Dossier Georges Paquot met foto's en krantenknipsels.
- 11 Biografie Edouard Pirsch. In: Brent VANTHOURNOUT, *Van Panne-Strand tot de Zeewacht. Een blik op de evolutie van Oostende in de periode 1940-1980*, UGent, 2001, licentiaatsverhandeling.
- 12 Gemeentearchief Middelkerke, Rekening Bewijsstukken Middelkerke, 1914, Factuur A. Tempère-Muyle van 04/08/1914; In Ludo SIMONS, *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen. Deel 2. De twintigste eeuw*, Tielt: Lannoo, 1987, p. 51 staat verkeerdelijk dat deze drukker afkomstig is van De Panne.
- 13 Marc CONSTANDT, Cyrille Bouquillon: prototype van een toeristische ondernemer. In: *Graningate*, 27(2007)108, pp. 1-23.
- 14 Freddy RIGAUX, *De Panne van toen*, Brugge: Van de Wiele, 1989, p. 119, illustratie nr. 201.
- 15 Marc CONSTANDT, *De gids voor badgasten: het levenswerk van drukker Jos Inghelram*. In: *Graningate*, 26(2006)104, pp. 8-18.
- 16 Louis LEGOUGEUX, *Blankenberghe: Histoire et Souvenirs*, Blankenberge, 1905, p. 11.
- 17 Bijvoorbeeld: Frans WASTIELS, *Administratieve handleiding voor de ruimtelijke ordening en de stedebouw*, Heule: UGA, 1975.
- 18 Exemplaar bewaard in privéverzameling.
- 19 Marc CONSTANDT, *Kinderen maken de kust: geschiedenis van de jeugdige toerist aan de Vlaamse kust*, Middelkerke: Gemeentebeestuur, 1997, p. 43.

GITA DENECKERE

hoogleraar vakgroep
Geschiedenis, UGent

HANNES PIETERS

onderzoeker vakgroepen
Geschiedenis en
Architectuur & Stedenbouw,
UGent

Een showcase voor het socialisme.

De Gentse coöperatie Vooruit op de Wereldtentoonstelling van 1913

In 1913 streek het fenomeen van de Wereldtentoonstelling neer in Gent. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog toonde dit evenement een samenleving op het breukvlak van de moderniteit. Er was veel in beweging in 1913. Vrouwen, arbeiders en in Vlaanderen ook Nederlandstalige intellectuelen eisten hun plaats op in de publieke ruimte en de verruimde democratie. Op spectaculaire wijze slaagde de Wereldtentoonstelling erin een hele reeks maatschappelijke tegenstellingen te overbruggen: arbeid en industrie, de westerse en de koloniale cultuur. De belangrijkste tegenstelling die ze wilde oplossen was die tussen moderniteit en geschiedenis. De vakgroep Architectuur & Stedenbouw en de vakgroep Geschiedenis (Instituut voor Publieksgeschiedenis) van de Universiteit Gent maakten samen een zeer leeswaardig boek daarover, uitgegeven door Snoeck: 'Gent 1913. Op het breukvlak van de moderniteit'. De negen hoofdstukken en de epiloog van het boek belichten elk een deeltentoonstelling, de gebeurtenissen die ermee verbonden waren en de actoren en hun eigen agenda's die erachter schuilgingen. In het kader van 100 jaar Vooruit kreeg 'Brood & Rozen' het voorrecht om het hoofdstuk over het paviljoen van Vooruit te mogen publiceren voor zijn lezers.¹

In zijn editie van 9 september 1913 prees het Franse socialistische dagblad *L'Humanité* de Gentse Samenwerkende Maatschappij Vooruit als 'Une Grande Oeuvre Socialiste'.² Met name de indrukwekkende bouwkundige realisaties van Vooruit, zoals Ons Huis en het fonkelnieuwe Feestlokaal werden uitgebreid in de verf gezet, in woord en beeld. Dat de verwezenlijkingen van de Gentse kameraden net op dat ogenblik de voorpagina van een buitenlandse krant haalden, kan nauwelijks verbazen. Verscheidene journalisten hadden immers de Gentse Wereldtentoonstelling bezocht

Vooruit liet speciaal voor de Wereldtentoonstelling een grote maquette maken met als titel *Socialistisch Gent*. Daarop waren alle grote bouwkundige realisaties van de coöperatie in Gent te bewonderen. (Amsab-ISG, Gent)

waar zij danig onder de indruk kwamen van zowel het paviljoen als de stand van Vooruit.³ De arbeiderscoöperatie nam de expo inderdaad te baat om het succes van het Gentse, en bij uitbreiding Belgische coöperatieve model aan een breed internationaal publiek te etaleren. Het inzetten van haar bouwkundig patrimonium was hierbij een sleutelement. Maar was de deelname van een socialistische coöperatie aan de luxekermis van het industrieel kapitalisme wel zo vanzelfsprekend?

Voor de Gentse sociaaldemocratie waren de jaren voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog ‘duizelingwekkende jaren’, om aan te knopen bij de beeldspraak van Philipp Blom.⁴ Met *hindsight* weten we dat het aanvankelijke succesverhaal van de coöperatie slecht is afgelopen, met het faillissement van de Bank van den Arbeid in 1934 als triest dieptepunt. Maar als we proberen, zoals Blom, de geschiedenis van de vooroorlogse jaren te bekijken vanuit de tijd zelf en niet met onze achteraf-kennis, dan was 1913 niet alleen voor de Gentse bourgeoisie maar ook voor de socialisten een *vertigo year* waarbij de *sky* letterlijk de *limit* vormde.

De loutere aanwezigheid van de sm Vooruit op de Wereldtentoonstelling – het feit dat de Vooruit zichzelf trots in de glanzende etalage van de burgerlijk-kapitalistische maatschappij plaatste – is op zich al een duidelijk statement dat de kloof tussen de cultuur van de bourgeois en die van de arbeider niet zo diep was als meestal wordt aangenomen. Amper een paar dagen voor de opening van het megagebeuren was nochtans net een algemene staking beëindigd die dezelfde burgerlijk-industriële maatschappij fundamenteel had uitgedaagd. Ook die staking was een spectaculair megagebeuren geweest: 400.000 socialistische arbeiders en bedienden, mannen en vrouwen, in heel België hadden het werk neergelegd om in alle kalmte en rust algemeen enkelvoudig stemrecht op te eisen – duizelingwekkende aantallen, nooit eerder gezien in Europa. België was, behalve Rusland, in 1905 trouwens het enige land in

Europa waar voor de Eerste Wereldoorlog de *grève générale* als politiek wapen werd ingezet. Hoe kon het massale gebruik van een in wezen revolutionair actiemiddel gerijmd worden met een zelfpresentatie van Vooruit op de Wereldtentoonstelling die zich naadloos inschreef in de glans en glamour van de belle époque?

De fundamentele ambiguïteit van het vooroorlogse Gentse socialisme komt in onze bijdrage over 1913 op twee manieren aan bod. Eerst belichten we de maatschappelijk-politieke context die het uitbreken van de algemene staking in hetzelfde jaar en uitgerekend dezelfde maand van de Wereldtentoonstelling helpt verklaren. Vervolgens gaan we dieper in op de architecturale en visuele 'taal' die de Gentse socialistische op de tentoonstelling gebruikten om zowel de binnen- als de buitenwereld te imponeren en te overtuigen van de succesformule van het Gentse coöperatieve model.

De algemene staking in april 1913

'Regeerders geen stemrecht, geen arbeid meer. Het Belgische volk'. Op 11 november 1912 vertrok een grote betoging vanuit de Bagattenstraat, dreigend met een algemene staking indien de regering het volk geen stemrecht zou geven. Op de achtergrond van de foto die toen werd gemaakt, zien we het Feestlokaal van Vooruit in aanbouw. Ook de rest van de stad stond in de steigers. De dreiging om massaal het werk neer te leggen als de katholieke regering het algemeen enkelvoudig stemrecht (voor mannen) niet zou toekennen, was een cruciaal element in de strategie van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) in de aanloop naar de staking in april 1913.

De genese van de staking leert dat de BWP-top de volkswoede en verontwaardiging probeerde te kanaliseren. Die was ontstaan in brede lagen van de arbeidersbeweging, zowel in Wallonië als in Vlaanderen, na de zeer ontgoochelende nederlaag van het antiklerikaal kartel van socialistische en liberalen bij de parlementsverkiezingen in juni 1912. De hoop om de katholieken na bijna dertig jaar absolute meerderheid naar de oppositie te verwijzen, was ijdel gebleken, zo ook de hoop om eindelijk het algemeen enkelvoudig stemrecht (voor mannen) op korte termijn in te voeren. Toch leefde de top van de BWP op hoop. Het is heel waarschijnlijk dat het algemeen enkelvoudig mannenstemrecht zonder de Eerste Wereldoorlog al vóór 1918 was ingevoerd. Het waren duizelingwekkende jaren, ook op politiek vlak. Het ondemocratisch regime stond op het punt fundamenteel hervormd te worden, zij het dat de cruciale politieke besluitvorming zich achter de schermen afspeelde en dus aan het oog van de publieke opinie of de socialistische achterban onttrokken bleef.⁹ Regeringsleider Charles de Broqueville en koning Albert I zochten toenadering tot de socialistische top en maakten hen deelgenoot van hun visie dat in het algemeen belang de definitieve democratisering van het stemrecht onvermijdelijk was om de bitsige conflicten in de samenleving te pacificeren. Dat impliceerde regelrecht ingaan tegen de eclatant verkozen katholieke meerderheid, die in de woorden van koning Albert echter 'sectarisch blind' bleef voor de reële noden van het land, zoals het algemeen enkelvoudig stemrecht, de leerplicht en de dienstplicht. Een bemiddelingspoging van

De Bagattenstraat tijdens een betoging voor algemeen stemrecht op 11 november 1912 of tijdens de algemene staking in april 1913. Op de achtergrond het Feestlokaal van Vooruit in aanbouw. Over deze foto bestaat er enige discussie. Guy Vanschoenbeek situeerde die in november 1912. Op de foto zelf staat echter 1913 met de naam van de fotograaf. (Amsab-ISG, Gent)

de burgemeesters van de negen provinciehoofdplaatsen viel niet in dovemansoren bij de top van de socialisten. De burgemeesters bezwoeren de BWP af te zien van de staking in ruil voor een demarche naar de regering toe. Het hoeft geen betoog dat de Gentse liberale burgemeester Emile Braun dit als de ultieme kans zag om elke imago- en andere schade aan zijn Wereldtentoonstelling te vermijden. Tijdens een onderhoud met zijn Brusselse collega Adolphe Max kregen Edward Anseele en Emile Vandervelde de vage boodschap dat de Broqueville een verzoeningsgebaar gunstig gezind zou zijn zodra de stakingsdreiging verdween. Voor de socialisten was dit voldoende om de staking te verdagen, zonder ze nochtans helemaal af te blazen. We schrijven begin maart 1913.

Aan de staking is een lange en intense voorbereidingsperiode van zes maanden voorafgegaan. De staking moest vreedzaam en gedisciplineerd verlopen en werd tot in de puntjes georganiseerd. Zo werd er een alcoholstaking en een 'exodus' van de kinderen aan gekoppeld, om het risico op escalaties of voortijdige werkhervatting te verminderen. De rijke en machtige coöperatieve beweging stond in voor een grootscheepse voedselbevoorrading en organiseerde een spaarcampagne. Tijdens de staking zou gratis soep en brood worden voorzien voor de stakers, om te vermijden dat de staking pijn zou doen. Dat de coöperatie zo'n belangrijke rol speelde in de organisatie van de algemene werkstaking toont aan dat de verschuiving binnen de arbeidersbeweging naar consumentisme⁶ helemaal niet betekende dat hét strijd-

middel par excellence van arbeiders in een industrieel-kapitalistische context – de werkstaking – begraven werd. De verbruikscoöperatie versterkte het integendeel. Vooral in Gent werd sterk de nadruk gelegd op het sparen. Interessant detail – dat opnieuw iets zegt over de ambiguïteit van de sociaaldemocratie in die periode – is dat het spaarfonds voor de staking rechtstreeks in verband stond met de oprichting van de Bank van den Arbeid op 1 maart 1913. Er werden interesten van maar liefst 10 procent aangekondigd. Toch bleef de omvang van de spaaractie al bij al bescheiden: de inschrijvingslijst in de krant *Vooruit* leverde 34.000 frank op, waarvan 25.000 van een ‘democratische burger’, waarschijnlijk Emile Coppieters (zie verder).⁷

De BWP-top koesterde tot op het laatste de hoop op een compromis, maar de onderhandelingen achter de schermen leverden ondanks de druk van de burgemeesters uiteindelijk geen enkel resultaat op in het parlement. De conservatieve katholieken bleven dwarsliggen. Op dat moment was het Edward Anseele die de algemene staking er op het nationaal BWP-congres van 22 maart 1913 doorduwde tegen de andere socialistische leiders in. Hij deed dit niettegenstaande zware druk vanuit Gent – van burgemeester Braun, de liberale gemeenteraadsleden en verenigingen, maar ook van zijn partijgenoot Coppieters. Vandervelde noemde het Gentse boegbeeld niet meer voor rede vatbaar. Hoe kon dé belichaming van het reformisme en biefstukken-socialisme in België, schepen van een stad waar bovendien een Wereldtentoonstelling luisterrijk geopend moest worden, de afkondiging van een algemene staking bepleiten? We kunnen dit enkel begrijpen als we Anseele als een bemiddelaar tussen twee werelden beschouwen. Hij beseftte maar al te goed dat het algemeen stemrecht niet voor morgen was, maar tegelijkertijd vertelde zijn politiek instinct hem ook dat de eenheid en het zelfvertrouwen van het socialistisch proletariaat moesten primeren op het politieke pragmatisme. Hij riep op een grootse, vreedzame staking te organiseren – *la grève des bras croisés*. De buitenwereld moest zien hoe goed georganiseerd en gedisciplineerd de socialistische arbeiders in België wel waren. De Gentse voorman was er zich zeer goed van bewust dat het imponeren van de buitenwereld ook een niet te onderschatten psychologisch effect had op de socialistische beweging zelf.

Bemiddelaars tussen twee werelden

De dubbelrol die Edward Anseele tijdens de staking speelde, zegt iets over zijn positie als bemiddelaar tussen twee werelden, een positie die uit links-radicaliteit vaak bekritiseerd is. Minder bekend is de figuur Emile Coppieters, die ook minder op de voorgrond kwam tijdens de staking, maar des te meer in de context van de Wereldtentoonstelling. Op 6 juni 1908 werd hij aangesteld als een van de drie expodirecteuren, naast Jozef Casier (katholiek) en Maurice de Smet de Naeyer (liberaal). Nog meer dan Anseele belichaamde Coppieters de groeiende symbiose tussen burgerlijk-liberaal en socialistisch Gent in de belle époque. Aan de hand van zijn biografie kunnen we volgen hoe de coöperatie Vooruit zich in toenemende mate inschreef in het burgerlijk en industrieel kapitalisme.

Coppieters (1849-1922)⁸ was afkomstig uit een gefortuneerd burgerlijk milieu. Hij werd aannemer zoals zijn vader, was actief lid van de Cercle Commercial et Industriel en ondervoorzitter van de Kamer van Koophandel. Zijn interesse voor openbare werken en stadsontwikkeling was van jongs af aan aanwezig. In 1908 was zijn reputatie duidelijk al gevestigd, want hij werd als directeur van het Tweede Algemeen Bestuur van de Wereldtentoonstelling belast met de technische kant van de tentoonstelling. Alle uit te voeren werken op elektrisch, mechanisch, bouwkundig of architecturaal vlak moesten zijn goedkeuring krijgen.

Coppieters had school gelopen aan het Sint-Barbaracollege, een cursus architectuur gevolgd en was sinds de jaren 1870 actief in liberale progressistische kringen in Gent. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1895, die de politieke doorbraak betekenden van het Gentse socialisme, was hij kandidaat op de kartellijst van radicaal-liberalen en socialisten. Hij kwam in 1896 als opvolger in de gemeenteraad, net toen de plannen van de kersverse burgemeester Emile Braun met het oog op de transformatie van de Gentse Kuip en het vrijmaken van de oude monumenten op tafel lagen. Coppieters vond toen dat dringender en nuttiger werken voor de arbeidersklasse primeerden op de 'luxewerken' die het college aan de stad wilde doen.⁹

In 1899 werd Coppieters verkozen, nog steeds als radicaal-liberaal. 1899 was ook het jaar dat hij werd ingewijd in de progressief-liberale Gentse vrijmetselaarsloge La Liberté, hetzelfde jaar als Ferdinand Dierkens overigens¹⁰, de architect van Ons Huis en van Feestlokaal Vooruit. In 1908 werd Emile Coppieters op de BWP-lijst in Luik als senator verkozen. Aan het ambt van senator waren in het kiesstelsel van die tijd nog hoge fiscale eisen gekoppeld, en Coppieters behoorde tot het handjevol gefortuneerde socialisten dat daaraan voldeed. Volgens Guy Vanschoenbeek heeft hij de senatorzetel in zekere zin 'gekocht' door in 1903 zwaar te investeren in de coöperatieve weverij De Vereenigde Wevers, die voor de Gentse socialisten een cruciale rol speelde bij hun groeiende integratie in de wereld van het industriële kapitalisme.¹¹ Coppieters was ook evident beheerder van de in 1910 tot naamloze vennootschap omgevormde Vereenigde Spinnerijen en Weverijen – Filatures et Tissages Réunis en van de Bank van den Arbeid, zoals gezegd opgericht in 1913 als een soort spin-off van de spaarcampagne voor de algemene staking.

Emile Coppieters incarneert de intense sociaalpolitieke verwevenheid van progressief liberalisme en socialisme tijdens de belle époque. Hij was de broer van Leopoldine Coppieters, die met haar echtgenoot Adolphe Dangotte, van wie ze later scheidde, een bekende interieurzaak aan de Brabantdam uitbaatte. Oom van de 'Flinke' Céline Dangotte¹², vergezelde Emile zijn vrijgevochten nichtje soms op reis, naar Sevilla en Cádiz, Santa Cruz en de Canarische Eilanden, of Parijs.¹³ Het liberaal en vrijzinnig milieu waarin zij opgroeide, was niet alleen een kweekvijver van het feminisme en het sociale hervormingsstreven in het begin van de 20e eeuw, het was ook sterk verweven met de wereld van de schone kunsten. Zo was Emile Coppieters een begenadigd kunstkenner, mecenas en verzamelaar. Een interessante connectie was er bijvoorbeeld met Oscar Van de Voorde, hoofdarchitect zowel van de Wereldtentoonstelling als van de Bank van den Arbeid.¹⁴ Van de Voorde had in 1909 het Institut Moderne pour Malades

Zicht op het Erehof en de vijver van het Waterkasteel van Oscar Van de Voorde.
(<http://www.expo1913.be>)

aan de Koningin Fabiolalaan ontworpen, het eerste vrijzinnige ziekenhuis in Gent. In 1910 kaapte zijn cottage op de Wereldtentoonstelling te Brussel een ‘grand prix’ weg en werden er foto’s van gepubliceerd in internationale tijdschriften. Het interieur was uitgevoerd door L’Art Décoratif, de Brusselse firma van Céline Dangotte en haar moeder. Coppieters van zijn kant werd afgevaardigd naar de Wereldtentoonstelling van 1910, om er de realisatie van het paviljoen van de Stad Gent – ook ontworpen door Van de Voorde – te begeleiden. Ze zaten samen in de raad van beheer van de Gentsche Maatschappij voor Goedkoope Woningen. De connecties liepen in belangrijke mate ook via de Gentse vrijmetselarij: Van de Voorde was lid van de loge Le Septentrion, net als burgemeester Emile Braun.¹⁵ Jules Van Biesbroeck jr., ‘huiskunstenaar’ van Vooruit, maakte deel uit van La Liberté, dezelfde loge als Dierkens en Coppieters. Ook de dichter Raymond Limbosch, echtgenoot van Céline Dangotte, behoorde trouwens tot die loge. Van Biesbroeck maakte in opdracht van de Wereldtentoonstelling de beeldengroep *Volkshulde aan de Schoonheid, Kracht en Wijsheid* – een duidelijk maçonnieke allusie – die we vandaag nog altijd kunnen bewonderen aan het Paul de Smet de Naeyerplein in het Miljoenenkwartier. Op de Wereldtentoonstelling sierde het trio de door Oscar Van de Voorde ontworpen monumentale fontein van het Waterkasteel met aan weerszijden de groep volksmensen – arbeiders, boeren, zeelui, mijnwerkers ... – die hen symbolisch hulde brengen.

Het Waterkasteel van Oscar Van de Voorde met de beeldengroep *Volkshulde aan de Schoonheid, Kracht en Wijsheid* van Jules Van Biesbroeck jr. (<http://www.expo1913.be>)

Interessant is ook hoe Oscar Van de Voorde de zoon van Coppieters, Fritz, in diens carrière als architect beïnvloed heeft. Zo tekenden ze samen voor de Westendse villa Les Zéphyrs, die in 1922-1923 gebouwd werd in opdracht van het Gentse echtpaar dokter Henri Muyshondt-Conard. De bouw van de villa werd gecoördineerd door het Hoogcommissariaat voor de Kuststreek, onder leiding van niemand minder dan vader Emile Coppieters, die tot zijn overlijden in 1922 een belangrijke rol speelde in de wederopbouw. Van de Voorde koos voor deze opdracht het concept van zijn modelwoning uit 1910. Significant detail is dat de glas-in-loodramen met bloemmotieven in Les Zéphyrs heel sterk lijken op die in Feestlokaal Vooruit. Een ultiem decoratief ‘bewijs’ van de vele linkjes tussen Van de Voorde, Coppieters en Dangotte? Om de cirkel helemaal rond te maken: Fritz Coppieters was ook de bouwheer van de EICOS, de internationale coöperatieve tentoonstelling die in Gent plaatsvond in 1924.

Emile Coppieters tussen algemene staking en Wereldtentoonstelling

Het was beslist geen toeval dat juist Coppieters voor de Gentse socialisten aangesteld werd als algemeen directeur van de Wereldtentoonstelling. Tegelijk betekende het voor de Vooruit meer dan een vrijblijvend instemmen met de organisatie van een

dergelijk spektakel, het was een duidelijk engagement om er voluit aan deel te nemen – ook zeer concreet. De organisatie van een Wereldtentoonstelling in de eigen bakermat was voor de Gentse kameraden een uitgelezen kans om hun coöperatief succesverhaal naar de buitenwereld uit te dragen.

Emile Coppieters heeft er in eerste instantie alles aan gedaan om Gent een algemene staking te besparen. Hij wendde zijn liberale connecties aan om de druk op te voeren via een brief- en perscampagne. Toch boog hij uiteindelijk als een ‘goede soldaat’ voor het partijcongres en aanvaardde hij zelfs secretaris te worden van de staking. De katholieke krant *Le Bien Public* kon hem er dus prompt van beschuldigen zowel organisator als saboteur van de Wereldtentoonstelling te zijn.¹⁶ Als bemiddelaar tussen twee werelden probeerde Coppieters de schade zo veel mogelijk te beperken. Zo spoorde hij de ondernemers aan hun lopende werkzaamheden op de tentoonstelling af te ronden vóór 14 april, de dag waarop de staking zou uitbreken. Hij trachtte ook de openingsdatum van de expo uit te stellen, maar dat lukte niet. De Floraliën zouden dezelfde dag openen en men kon het de bloemenkwekers niet aandoen hun timing te doorkruisen.¹⁷ Een telegram van burgemeester Braun aan de directeur van het persagentschap Havas te Brussel zorgde voor een kleine rel in de Gentse kranten. Het telegram riep Havas op aan ‘la presse du monde entier’ te communiceren dat het stakerscomité besloten had tot de ‘neutralisering’ van de Wereldtentoonstelling om ‘la grandiose entreprise’ niet te dwarsbomen. Alle werken zouden voortgezet worden en de officiële inhuldiging zou ondanks alles plaatsvinden op de voorziene datum. Uiteraard leek dit erop te wijzen dat Coppieters dubbelspel speelde. Het dagblad *Vooruit* moest het telegram nu in alle toonaarden ontkennen tegen het hoongelach van *Le Bien Public*. Maar het kwaad was geschied: de Waalse stakers verweten hun Gentse kameraden de Wereldtentoonstelling tot ‘neutrale zone’ te hebben uitgeroepen.¹⁸

Uiteindelijk kon de Wereldtentoonstelling op 26 april 1913 ‘ondanks alles’ en ongehinderd door ordeverstoringe stakers de deuren openen. Er was in het parlement een commissie opgericht die de hervorming van het kiesstelsel zou onderzoeken. De algemene werkstaking, die massaal, vreedzaam en gedisciplineerd was geweest, werd ondanks dit minimale resultaat op een buitengewoon partijcongres na negen dagen opgeheven met ongeveer duizend stemmen tegen tweehonderd. Twee dagen later, toen de azalea’s openbloeden volgens plan, maakte het vorstenpaar zijn opwachting in het Floraliënpaleis. ‘Albert ziet er flink uit’, schreef *Vooruit*, ‘maar zijn vrouwken is maar een “meezeken”; zij is ten andere niet heel gezond ook. Hun zoontje ziet er ons ook geen “gezonde broere uit”’.¹⁹ Edward Anseele bleef wijselijk afwezig bij de plechtige inhuldiging van een evenement dat Gent heel eventjes in het centrum van de wereld plaatste. ‘Zijn’ *Vooruit* had er niettemin een prominente plaats gekregen.

Een eigen paviljoen als rood baken op de expo

Waar Vooruits deelname op de Antwerpse Wereldtentoonstelling van 1894 nog beperkt was tot een bescheiden stand met schoenen, liep Vooruit in 1913 op meerdere vlakken in de kijker op de zevende Wereldtentoonstelling die in België gehouden werd. Deze sterke aanwezigheid getuigt rechtstreeks van de opmerkelijke evolutie die de arbeiderscoöperatie had gekend. Op enkele decennia tijd had Vooruit zich weten te ontpoppen van een kleine coöperatieve bakkerij tot een belangrijke speler in het politieke en sociale leven van de stad Gent.

Als eerste stap om haar nationale en internationale zichtbaarheid te vergroten, besloot de coöperatie op de terreinen van de tentoonstelling een volledig eigen paviljoen op te richten.²⁰ Ondanks de opgelopen vertraging tijdens de werkstaking kon dit toch zoals voorzien geopend worden op 1 mei 1913.²¹ Het paviljoen bevond zich tegenover de vijver van het Citadelpark langsheen de Belvédèrelaan, de huidige Krijgslaan. Een strategische plek, want deze laan vormde de enige rechtstreekse verbinding tussen het expogedeelte in het park en het hoofdterrein aan de overzijde van de spoorweg. Het Vooruitpaviljoen was op die manier dagelijks verzekerd van een massa voorbijgangers die het ongetwijfeld zouden opmerken. Uit een gedetailleerde kaart van deze zone blijkt dat Vooruit een van de grootste percelen in de laan voor zijn rekening nam. Enkel het tegenoverliggende Burgerhuis wist Vooruit de loef af te steken. Zo kreeg de 'klassenstrijd' tussen burgers en arbeiders ook op de expoterreinen een symbolisch verlengstuk, zij het even ambivalent als in werkelijkheid. Door hun posities net tegenover elkaar traden beide gebouwen immers rechtstreeks met elkaar in dialoog. *Vooruit* maande de arbeiders in dit kader meermaals aan om op de expo met een kritische blik rond te kijken: 'zie in de expositie ook vergelijkend rond: de voortgebrachte weelde en de ellende der voortbrengers, de pracht der genietters en de smarten der zwoegers'.²²

Zoals vele andere paviljoenen op de tentoonstelling werd ook dat van Vooruit opgebouwd met behulp van een techniek waarbij een houten of stalen geraamte bekleed werd met pleister. (Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsarchief)

Met zijn twee identieke hoektorentjes en de centrale hoge vlaggenmast vormde het Vooruitpaviljoen een van de blikvangers aan de Belvédèrelaan (de huidige Krijgslaan). (Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsarchief)

Het Vooruitpaviljoen zelf werd zoals vrijwel alle andere paviljoenen opgebouwd met behulp van het staff-procédé. Hiertoe werd een houten skeletstructuur ineengegimmerd die vervolgens bekleed werd met pleister. De constructie van Vooruit vertoonde een trapeziumvormig grondplan met langs de voorzijde een opengewerkte patio. Dankzij deze binnenplaats kon het daglicht tot diep in de ruimte binnendringen. In vergelijking met vele andere paviljoenen op de Wereldtentoonstelling gaf dat van Vooruit een vrij sobere en rationele indruk. Er werd immers nauwelijks gebruikgemaakt van de weelderige ornamentiek die talrijke andere constructies op het expoterrein zo typeerde. De aanpak zonder veel opsmuk staat overigens ook in schril contrast met de rijk versierde eclectische architectuur van Ons Huis aan de Vrijdagmarkt en het Feestlokaal in de Sint-Pietersnieuwstraat, beide naar een ontwerp van Ferdinand Dierkens. Toch blijkt uit verschillende elementen dat de coöperatie met haar paviljoen indruk wou maken op de voorbijganger. Zo articuleerde het paviljoen zich duidelijk naar de Belvédèrelaan via twee identieke torentjes die elk bekroond werden met een dwars zadeldak met afgetopte uiteinden. Centraal tussenin bevond zich een derde toren die bovenaan volledig was opengewerkt. Die sterk symmetrische gevelopbouw werd afgewerkt met een elegante passerelle die de drie torens onderling verbond. De loopbrug, ondersteund door sierlijke bogen, verleende de binnenpatio een iets meer gesloten karakter. Op de top van het centrale torentje stond een hoge vlaggenmast waaraan een knalrode vlag wapperde. Dit rode baken scandeerde met trots in drukletters de naam 'Vooruit' hoog boven de daken van de andere paviljoenen. Samen met de statige vormgeving moest dit ongetwijfeld de aandacht naar het gebouwtje trekken.

Proeven van Vooruits succes

Het Vooruitpaviljoen aan de Belvédèrelaan sloot rechtstreeks aan op het gedeelte van de Wereldtentoonstelling met 'attractiën en gemakkelijkheden' en werd langs weerszijden omzoomd met diverse wijn- en biercafés, brasseries en een muziekiosk.²³ Ook Vooruit wilde de bezoekers verleiden door hen letterlijk te laten proeven van het coöperatieve succesrecept. Vooreerst had Vooruit zijn reputatie als bakker van brood en gebak hoog te houden. Hiertoe installeerde de coöperatie in het paviljoen een eigen bakkerij van hetzelfde type als die in haar industriële bakkerij aan de Nijverheidslaan. Vooruit opteerde voor een open bakkerij zodat men er 'de bewerking der koeken van "Vooruit" ziet [...], wat eene verzekering is voor onze leden dat zij goed bediend worden'.²⁴ Op een topdag in juni zou het paviljoen maar liefst 27.000 boterkoeken verkopen.²⁵ Daarnaast kon de bezoeker nog tal van andere coöperatieve producten proeven. Behalve een dagschotel werd dagelijks ook een lunchbuffet aangeboden. De prijzen werden hierbij doelbewust laag gehouden zodat ook de minder gefortuneerde arbeider kennis kon maken met Vooruits spijs én drank.²⁶ Dé publiekstrekker was zonder twijfel het zelf gebrouwen Triomfbier dat er voor de gelegenheid geschonken werd in eigen Vooruitglazen.²⁷ Het moest het paradepaardje worden van de nieuwe brouwerij aan de Dahliastraat

die de coöperatie in 1907 had laten optrekken door architect Dierkens en de Samenwerkende Bouwwerklieden. Tijdens de tentoonstelling bleek de coöperatie alvast in haar opzet te slagen. Niet alleen was het Triomfbier een groot succes onder de bezoekers, het maakte zijn eigen naam ook waar door een gouden onderscheiding in de wacht te slepen.

Om deze coöperatieve specialiteiten uit te testen, konden de bezoekers het paviljoen betreden via brede glazen deuren in de twee identieke torens. Zo kwamen binnen in een ruime eet- en gelagzaal met zo'n vijfhonderd zitplaatsen.²⁸ Het vele licht dat er via de grote glaspartijen aan verschillende zijden binnenviel, kon op heel wat bijval rekenen.²⁹ Rechts achteraan in het paviljoen situeerden zich de keuken en de bakkerij die vrij te bezichtigen waren.³⁰ Er werd handig gebruikgemaakt van de helling op het terrein om aan de achterzijde een kelderverdieping te voorzien die fungeerde als stookplaats voor de bakkerijoven en opslagplaats voor de voorraden wijn, bier en andere levensmiddelen.³¹ Tijdens de zomer werd het paviljoen bovendien nog gevoelig uitgebreid. Uit foto's blijkt dat op het aangrenzende hoekperceeltje een uitbreiding van de gelagzaal alsook een groot overdekt terras werd bijgebouwd. In grote letters werd hierop 'Vooruit's Triomfbier' en 'Vooruit's Paviljoen' aangebracht. Deze uitbreiding lijkt het grote succes van het paviljoen te bevestigen. De strategie van Vooruit om haar naambekendheid te versterken door eigen succesvolle producten aan de bezoekers aan te bieden, bleek een slimme zet die ook de buitenlandse bezoekers niet ontging. Zo getuigde een Franse journalist: 'Aussitôt que des énormes fours automatiques à gaz sont sortis les pistolets, dont Anseele, personnellement, surveille le dimanche la fabrication, ils sont dévorés littéralement, par les consommateurs. Certain dimanche, plus de 57 hectolitres de "Triomf" furent absorbés, arrosant 40,000 gâteaux environs! Le succès a dépassé les prévisions les plus optimistes.'³²

De stand van Vooruit: een eigen plek voor het socialisme

Drie jaar eerder had ook de Brusselse coöperatie Het Volkshuis op de Wereldtentoonstelling te Brussel een paviljoen opgericht waar het publiek de coöperatieve producten kon proeven. Vooruit ging in 1913 echter nog een stap verder. Behalve het eigen paviljoen hadden de Gentse socialisten ook een coöperatieve stand in de hoofdsectie van de Belgische afdelingen.³³ Deze stand van Vooruit moest het succesvolle coöperatieve verhaal een plaats geven tussen de andere grote nieuwigheden en technologische innovaties die in de grote landenpaviljoenen werden tentoongesteld. De stand kreeg een plaats in de rechtere vleugel van het Belgische Palais des Industries de luxe. Gegroepeerd per nijverheidstak etaleerden hier talrijke Belgische bedrijven hun producten aan het brede publiek. Uit het grondplan blijkt dat Vooruits stand wat in een uithoek lag. In het dagblad *Vooruit* werd hierover echter niet geklaagd, integendeel: 'Zonder eenigen bluf durf ik zeggen dat Vooruits stand een zeer groot deel der expositiebezoekers trekt.'³⁴ Om de nieuwsgierigheid van de passanten te wekken, werd de inhoud van de imposante stand via grote openingen tegelijk

De stand van Vooruit bevond zich in de Belgische sectie rechts van de hoofdingang van de tentoonstelling. (Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsarchief)

verhuld en onthuld. Over de signatuur van de stand kon geen twijfel bestaan: aan verschillende zijden stond in grote drukletters de naam 'Vooruit' te lezen, terwijl ook de dragende kolommen bovenaan aan elke kant met de letter 'V' getooid waren.³⁵ In tegenstelling tot het paviljoen was de stand van Vooruit overvloedig voorzien van een weelderige ornamentiek. Zo kwam de bezoeker binnen via twee indrukwekkende rondbogen die elk rijkelijk gedecoreerd waren, terwijl ook het dak omzoomd was met een rij opvallende balusters. Via een 'prachtig scènarischen aanblik' die door de bogen doorschemerde, wilde Vooruit 'reeds van verre het oog' van de passanten treffen.³⁶ Binnenin werd de stand bekleed met enkele opvallende muurschilderingen. Dat deze een van de blikvangers vormden, mag blijken uit de indrukken van de standhouder. Die vertelde in de krant dat hij iedere dag om uitleg werd gevraagd over de inhoud van de taferelen. Zonder twijfel dienden zij om het rode gedachtegoed te vertalen naar een breed publiek. Opmerkelijk is bijvoorbeeld het paneel *Onzen stal van Bethlehem* dat een socialistische zinspeling was op de katholieke iconografie. In plaats van heiligen werden bekende socialistische voor mannen afgebeeld, een praktijk die wel vaker door de socialisten werd toegepast.³⁷ De wandschilderingen lieten duidelijk ruimte voor meerdere interpretaties. Wat bezoekers zelfs als een 'allegorie der geboorten van den Christus van den nieuwen tijd: het socialisme' herkenden, was in feite eenvoudig een verwijzing naar het recent door Vooruit opgerichte kraambefonds.

Het rode patrimonium als spiegel van een veelzijdige en succesvolle coöperatie

Inhoudelijk trachtte de socialistische coöperatie met haar stand op slechts enkele vierkante meter twee zaken duidelijk te maken: de veelzijdigheid van haar activiteiten én het grote succes dat ze de voorbije decennia had gekend. De diversiteit van het coöperatieve systeem kwam tot uiting in talrijke vitrinekasten waarin een hele resem aan coöperatieve producten werd uitgesteld terwijl verschillende paspoppen kledij uit de 'magazijnen van Vooruit' lieten zien. Daarnaast wilde Vooruit ook haar gaandeweg opgebouwde welvaart en macht aan de buitenwereld tonen. Een van de belangrijkste symbolen van dit succes was het gebouwde patrimonium dat de coöperatie in een tijdspanne van zo'n drie decennia had weten te realiseren. Geen wonder dus dat de coöperatie dit onroerend goed wou etaleren in de vitrine van de Wereldtentoonstelling. Lijsten en beschrijvingen konden dan wel een eerste idee geven van de omvang van de realisaties, maar spraken de tentoonstellingsbezoeker niet direct aan. Om dit te verhelpen liet Vooruit speciaal voor de Wereldtentoonstelling een reeks prentkaarten ontwerpen om aan de bezoekers uit te delen. Per kaart werd telkens centraal een van de verwezenlijkingen afgebeeld terwijl in de rechterbovenhoek steeds een socialistisch voorman werd weergegeven. Zo pronkten onder meer Emile Vandervelde, Camille Standaert, Lodewijk Bar en Alfred Defuisseaux bij gebouwen als de katoenspinnerij, Ons Huis en het Feestlokaal nabij het stationskwartier.

Om dit alles ook driedimensionaal voor te stellen liet Vooruit een grote maquette maken. Op die manier maakte de coöperatie haar patrimonium zeer zichtbaar op de tentoonstelling. In één oogopslag konden de bezoekers van de Vooruitstand het grote succes aanschouwen. De maquette liet de coöperatie toe de enorme omvang van haar patrimonium in de verf te zetten. Van de kruidenierswinkels en apotheken over de sigarenfabriek en brouwerij tot en met de diverse volkshuizen en klerenwinkels: wars van elke reële ligging of schaalverhouding werden alle realisaties van Vooruit minutieus nagemaakt en ingeplant in een volstrekt fictief stratenplan. Om de meest prestigieuze gebouwen extra in de kijker te plaatsen, werden doelbewust zowel de positie als de schaal van de meest representatieve realisaties op de maquette gemanipuleerd. Zo prijken het imposante volkshuis Ons Huis en het centrale klerenmagazijn op de Vrijdagmarkt bovenaan op de maquette. Net zoals beide gebouwen in de realiteit door hun vormtaal en omvang een van de voornaamste pleinen in de Gentse binnenstad domineerden, torenden ze ook in het fictieve Gent hoog boven de andere panden uit. Het *pièce de résistance* was echter het grootse Feestlokaal in de Sint-Pietersnieuwstraat. Dit fonkelnieuwe gebouw fungeerde als dé blikvanger doordat het niet alleen centraal, maar ook groter én hoger werd geplaatst dan alle andere gebouwen op de maquette. Hoewel het nieuwe arbeiderspaleis op dat eigenste ogenblik nog in volle aanbouw was, stond zijn kloon op de Wereldtentoonstelling al in volle glorie te schitteren als socialistisch paradepaardje. Door het benadrukken van deze prestigieuze bouwparels werd meteen ook de indrukwekkende eclectische architectuur van huisarchitect Ferdinand Dierkens naar de tentoonstelling gebracht.

Prentkaart met het paviljoen van Vooruit op de Wereldtentoonstelling. (Amsab-ISG, Gent)

Via de minutieuze schaalmodellen werd de specifieke architecturale vormentaaal doelbewust ingeschakeld als propagandamiddel om bij de bezoekers verwondering en ontzag op te wekken. En volgens de uitbater van de stand slaagde Vooruit ook in dit opzet: ‘Hoe honderden malen vroegen mij vreemde burgers: “of dát nu al- léén van de socialisten in Gent was” en menig intelligent damessnoetje lispelde in een of andere taal: “ah, mijnheer, dat is toch bewonderenswaardig, dat alles door arme werklieden!”’³⁸

De precieze impact van de Vooruit-propaganda op de Wereldtentoonstelling is moeilijk te meten. Zelfs de indrukken van de standhouder over de reacties van het publiek zijn genuanceerd en dubbel. Niet iedereen die aan zijn stand voorbijtrok, reageerde naar verluidt even enthousiast. Tegenover de krant *Vooruit* formuleerde hij het als volgt: ‘Ik kan zoo de bezoekers en de bezoekersters met één oogopslag ken- nen, wat voor geesteskind zij zijn. Die slierten boeren en boerinnen, het provinciale zondagsbezoek, toevallig verdwaalde fransche modepoppetjes, hoopen Lourdes- klanten met hunne pastoor ter begeleiding, kantwerkstersscholen met meesterende nonnekes, kortom, zoo allen op welker aangezichten de glimp van intelligentie ontbreekt, gaan met een domme niet begrijpende uitdrukking voorbij.’ Maar er waren ook anderen: ‘Gelukkig voor het menschedom zijn er een massa verstandige,

intelligente gezichten te bemerken, die alles wel degelijk opnemen en die, ik durf het zeggen, den besten indruk van onzen Vooruit medenemen.’³⁹

We hebben de aanwezigheid van Vooruit op de Wereldtentoonstelling in onze bijdrage bekeken vanuit de fundamenteel ambivalente positie van het socialisme in Gent anno 1913. Vooruit nam de Wereldtentoonstelling te baat om haar gaandeweg verworven macht en status op triomfantelijke wijze tentoon te spreiden. Hiertoe richtte ze niet enkel een eigen paviljoen op, maar was ze met haar eigen stand ook present in de Belgische sectie van de tentoonstelling. Via deze aanwezigheid wilde ze zowel de veelheid aan activiteiten als haar bouwkundig patrimonium in de kijker plaatsen. De indrukwekkende maquette van het ‘Socialistisch Gent’ vervulde hierbij een opmerkelijke sleutelrol. Via deze miniatuurversie van de stad kregen de architecturale realisaties van de arbeiderscoöperatie letterlijk een plek in de etalage van de wereld. Of hoe een burgerlijk massaevenement door Vooruit tegelijk ook doelbewust werd ingezet als een showcase voor het socialisme.

Met dank aan Wouter Van Acker (UGent/Griffith University), Christophe Verbruggen (UGent) en Philip Van Bost (Snoeck) voor de toestemming om deze bijdrage te publiceren.

- 1 De auteurs danken Jan Verhulst, wiens masterscriptie *Rode accenten in het uitstalraam van de wereld. De rol van S.M. Vooruit in de Wereldtentoonstelling van Gent 1913*, UGent, vakgroep Geschiedenis, 2009 van grote waarde is geweest bij het opstellen en stofferen van onze bijdrage. Julie Carlier, Mieke Renders en Christophe Verbruggen deelden waardevol bronnenmateriaal in verband met het netwerk van Emile Coppieters, waarvoor eveneens van harte dank.
- 2 Marcel CACHIN, ‘Une Grande Oeuvre Socialiste’. L’action et les institutions du Vooruit. In: *L’Humanité*, 09/09/1913, p. 1.
- 3 Zie de beschrijving in *L’Humanité* tien dagen eerder: H.S., Le pavillon du Vooruit à l’exposition de Gand. In: *L’Humanité*, 08/08/1913, p. 1.
- 4 Philipp BLOM, *Duizelingwekkende jaren. Europa 1900-1914*, Amsterdam: De Bezige Bij, 2010.
- 5 Gita DENECKERE, De algemene staking in 1913. Geraffineerde conflictbeheersing aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, (1991)3-4, pp. 451-520.
- 6 Ellen FURLOUGH & Carl STRIKWERDA (red.), *Consumers Against Capitalism? Consumer Cooperation in Europe, North America, and Japan, 1840-1990*, Lanham: Rowman & Littlefield, 1999.
- 7 Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le ‘monde socialiste gantois’ en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog*, UGent, doctoraal proefschrift, 1992, deel 2, pp. 348-363.
- 8 Urbain VERMEULEN, Coppieters, Louis Emile. In: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Brussel: Paleis der Academiën, 1964, pp. 330-331; Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie [...]*, deel 4, p. 143.
- 9 Interventie Coppieters in de gemeenteraad van 23 november 1896, geciteerd in: André CAPITEYN, *Gent in weelde herboren. Wereldtentoonstelling 1913*, Gent: Stadsarchief, 1988, pp. 25-28.
- 10 CEDOM, Fonds Moskou, Ledenlijsten *La Liberté*, 1910 en 1921.
- 11 Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie [...]*, deel 4, pp. 808-809.

- 12 Julie CARLIER & Christophe VERBRUGGEN, 'Professeur de l'optimisme': het vergeten sociale, feministische en artistieke engagement van Céline Dangotte (1883-1975). In: *Historica*, 31(2008)1, pp. 22-24; Julie CARLIER & Christophe VERBRUGGEN, Dangotte, Céline. In: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel 19, Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie, 2009, pp. 291-302; Gita DENECKERE, De geneugten van het archief. De verborgen geschiedenis van de eerste Gentse vrouwelijke vrijmetselaar, Céline Dangotte (1883-1975). In: *Brood & Rozen*, (2009)special, pp. 18-25.
- 13 Stadsarchief Brussel, *Fonds Dangotte*, 2.6.8 en 2.6.13, Correspondentie Emile Coppie-ters, Céline Dangotte aan Leopoldine Coppieters.
- 14 Anthony DEMEY, *Oscar Van de Voorde (1871-1938), architect*, Gent: Provincie-be-stuur Oost-Vlaanderen, 1997.
- 15 CEDOM, Fonds Moskou, Ledenlijsten *Le Septentrion*. 1910 en 1921.
- 16 Le cas de M. Coppieters. In: *Le Bien Public*, 28/03/1913, voorpagina.
- 17 Gezel Coppieters en de Wereldtentoonstelling. In: *Vooruit*, 31/03/1913, p. 2; De Tentoonstel-ling van Gent en de Algemene Werkstaking. In: *Volksblad*, 27/03/1913, voorpagina; L'Exposition de Gand et la grève générale. In: *La Flandre Libérale*, 25/03/1913, p. 3.
- 18 La grève et l'Exposition. In: *Le Bien Public*, 12 en 13/04/1913.
- 19 Plechtige opening der Wereldtentoonstelling in Gent. In: *Vooruit*, 28/04/1913, p. 2.
- 20 Cfr. de aankondiging in de verslagen van het hulpbestuur op 22 augustus 1912: 'Er wordt bekend gemaakt dat de Maatschappij Vooruit in de tentoonstelling een paviljoen gaat oprichten'. Zie: Amsab-ISG, Verslagen van het hulpbestuur der Samenwerkende Maatschappij Vooruit, 22/08/1912, p. 1.
- 21 Plechtige opening der WT te Gent. In: *Vooruit*, 28/04/1913, p. 2; Wereldtentoon-stelling te Gent 1913. In: *Vooruit*, 29/04/1913, p. 5; Vooruit's Paviljoen. In: *Vooruit*, 01 en 02/05/1913, p. 2.
- 22 Socialistische kijkjes in de wereldtentoon-stelling. In: *Vooruit*, 29/07/1913, voorpagina; zie ook: De Wereldtentoonstelling socialis-tisch bekeken. In: *Vooruit*, 21/05/1913, voorpagina en Socialistische kijkjes in de wereldtentoonstelling. In: *Vooruit*, 05/08/1913, voorpagina.
- 23 Cfr. Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsar-chief, Expo 27, plan van de aanleg van de Belvédèrelaan.
- 24 In de attractiën. In: *Vooruit*, 29/04/1913, p. 3.
- 25 Meer dan een triomf. In: *Vooruit*, 18/06/1913, p. 2.
- 26 Zie reclameboodschap: Bezoekt Vooruits Paviljoen. In: *Vooruit*, 29/08/1913, p. 4.
- 27 André CAPITEYN, *Gent in weelde herboren* [...], p. 172.
- 28 Vooruit aanbevolen. In: *Vooruit*, 10/07/1913, p. 2.
- 29 In de attractiën. In: *Vooruit*, 29/04/1913, p. 3; Vooruit's Paviljoen. In: *Vooruit*, 01 en 02/05/1913, p. 2.
- 30 De nieuwe geweldige brand in de tentoonstel-ling van Gent. In: *Vooruit*, 29/10/1913, p. 3.
- 31 De brand in de Tentoonstelling. Het Paviljoen van 'Vooruit' reeds heropend. In: *Vooruit*, 30/10/1913, p. 2; De bakkerijoven is ook duidelijk te herkennen op een foto na de brand in het paviljoen (Amsab-ISG, S-2012-051).
- 32 H.S., Le pavillon du Vooruit [...].
- 33 De Belgische afdelingen lagen over de hele expo verspreid. In totaal waren er zes grote partijen te onderscheiden: 1) de hoofdsectie nabij de toegang, 2) de zware industrie of Hall der Machines, 3) het Koloniaal Paleis of Belgisch Kongo, 4) wetenschappen, sociale economie en krijgskunst, 5) spoorwegen en 6) het Modern Dorp.
- 34 Indrukken van Vooruit's stand in de Tentoonstelling. In: *Vooruit*, 06/07/1913, p. 2.
- 35 Indrukken van Vooruit's stand [...].
- 36 Indrukken van Vooruit's stand [...].
- 37 Paule VERBRUGGEN, *Deelalternatieven voor traditionele godsdienstbeleving in het Gentse socialisme (1870-1914)*, UGent, licentiaats-verhandeling, 1982, pp. 75-76 en 182.
- 38 Moritz, Laatste betrachtingen uit Vooruit's stand op de Wereldtentoonstelling. In: *Vooruit*, 05/10/1913, p. 7.
- 39 Indrukken van Vooruit's stand [...].

Wouter VAN ACKER &
Christophe VERBRUGGEN (red.)

GENT 1913. **OP HET BREUKVLAK** **VAN DE MODERNITEIT**

Gent/Kortrijk: Uitgeverij Snoeck, pp. 208

ISBN: 978 94 6161 087 4

Te koop in de boekhandel.

Prijs: € 30

Ter gelegenheid van de honderdjarige herdenking van de Gentse Wereldtentoonstelling van 1913 publiceert de vakgroep Architectuur & Stedenbouw in samenwerking met de vakgroep Geschiedenis van de UGent een boek over de manier waarop de Wereldtentoonstelling als een massamedium een platform bood aan zeer uiteenlopende actoren om zichzelf en hun producten en ideeën op de wereldkaart te plaatsen. Deze publicatie focust op het moderne dorp, het attractieplein, het vrouwenpaviljoen, het paviljoen van Vooruit, de stedenbouwkundige tentoonstelling van Patrick Geddes, het Congopaviljoen, het paleis en Museum van Schone Kunsten en de Avenue des Nations met de nationale paviljoenen. Een mooi geïllustreerde publicatie die de rol van de Wereldtentoonstelling aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog perfect kadert.

Kan Oxfam- Wereldwinkels de wereld redden ?

uiaantwerpen | 2/2.94

COLLECTIE

Het archief van Oxfam-Wereldwinkels

MAARTEN SAVELS, Amsab-ISG

Amsab-ISG bewaart sinds 1993 archief van Oxfam-Wereldwinkels. Sindsdien heeft die organisatie nog verschillende keren materiaal aan ons overgedragen. De uiteindelijke ontsluiting ervan begon in 2008, intussen is de inventaris van het archief klaar. Dit artikel geeft een beknopt overzicht van de geschiedenis van Oxfam-Wereldwinkels. Het is een herwerkte versie van de inleiding uit de inventaris. Voor een meer gedetailleerd historisch beeld verwijs ik graag naar de aangehaalde werken van Erik Todts, Johan Vandenbroucke en Jan Van De Poel. De inventaris zelf bevat ook een uitgebreide bibliografie met werken van en over Oxfam-Wereldwinkels, waarin de geïnteresseerde lezer meer dan voldoende materiaal kan vinden om zijn honger te stillen. En wie nog meer wil weten, nodigen we graag uit om zelf een archief-onderzoek aan te vatten.

Wat voorafging, 1941-1970

In 1941 riepen de geallieerden een embargo rondom het Europese continent uit, om zo nazi-Duitsland te verzwakken. Dat had echter tot gevolg dat er in een aantal landen hongersnood dreigde. Daarom kwam er in Groot-Brittannië protest tegen het embargo. Begin 1942 kregen

de leiders van het protest van de Britse regering de toestemming om voedselhulp te sturen naar het zwaar geteisterde Griekenland. Die actie leidde op 5 oktober 1942 tot de oprichting van het Oxford Committee for Famine Relief, afgekort tot Oxfam. In tegenstelling tot veel andere vergelijkbare organisaties en comités bleef Oxfam ook na de Tweede Wereldoorlog bestaan.¹

Oxfam-België ontstond op 17 september 1964, na een ontmoeting van de sociaal geëngageerde baron Antoine Allard met vertegenwoordigers van Oxfam UK. Hij was erg ontdaan door de problemen in de oud-kolonies en richtte daarom een Belgische afdeling van Oxfam op. Hij werd zelf de eerste voorzitter. Oxfam-België nam het model over van de Britse organisatie: politiek en levensbeschouwelijk neutraal, maar wel gebaseerd op het christelijke, caritatieve gedachtegoed. Oxfam-België verkocht brocante en tweedehandskleren en zamelde geld in. Dat geld werd gebruikt voor projecten in de derde wereld of het werd doorgestuurd naar Oxfam UK.²

In het begin richtte Oxfam-België zich vooral op het Franstalige deel van de bevolking. Er waren wel giftshops in Antwerpen en Gent, maar dat was eerder beperkt. Baron Allard en Pierre Galand, algemeen secretaris, wilden de werking in Vlaanderen uitbreiden, maar begrepen dat het model misschien minder zou aanslaan. Er kwam immers meer en meer kritiek op het caritatieve model. Het nieuwe devies was 'trade not aid', eerlijke handel in de plaats van financiële steun. Petra Van Look, medewerkster van Oxfam-België, kreeg het fiat om een winkel op te starten, geïnspireerd op het wereldwinkelmodel in Nederland. Het Antwerpse stadsbestuur stelde daarvoor een pand ter beschikking. De geboorte van Oxfam-Wereldwinkels was een feit.³

◀ Aankondiging voor een studiedag van Oxfam-Wereldwinkels, 1994. (Amsab-ISG, Gent)

Los zand, 1971-1975

Die eerste Oxfam-Wereldwinkel – toen nog Oxfam Shop – opende op 5 april 1971 in de Hoofdkerkstraat. De eerste producten waren wat artisanat, koffie uit Tanzania en rietsuiker uit Cuba. Oxfam-Wereldwinkels waren echter geïnteresseerd in méér dan alleen de verkoop van producten. De verkoop van een boodschap was minstens even belangrijk, zo niet belangrijker. Maatschappelijke acties, zoals protestmarsen (onder meer tegen de Vietnamoorlog), hoorden daarbij. Dat was de kiem van een van de belangrijkste discussiepunten binnen de beweging. In tegenstelling tot het neutrale Oxfam-België wilden de wereldwinkels wel politiserend werken. Het kind maakte zich bijzonder snel los van de moeder en nog voor het goed en wel kon lopen, werd het grotendeels zelfstandig.⁴ Het wereldwinkelmodel sloeg aan en al snel werden er op andere plaatsen winkels opgericht, onder andere in Brugge, Gent, Lokeren en Mol. Waar en hoeveel er kwamen en de rol van de winkel in Antwerpen daarin, is niet precies geweten. De verschillende winkels vormden alleszins geen solide geheel, ze waren niet opgericht vanuit een eenduidige logica en waren zeker niet (allemaal) gesticht met hulp van de winkel in Antwerpen. Een aantal schaarde zich wel formeel achter de Oxfambanier. Een volwaardige centrale coördinatie was er niet, maar de Antwerpse wereldwinkel vervulde wel een spilfunctie, onder meer door de oprichting van een centraal magazijn. In 1974 kwam er een eerste mededelingenblad voor de aangesloten winkeliers: het *Weeweekrantje*. In het tweede nummer daarvan werden voor het eerst de doelstellingen en de visie van de beweging neergeschreven, die later verschillende keren grondig werden aangepast.⁵

De eerste sprong voorwaarts, 1975-1978

In de beginjaren ging het de wereldwinkels voor de wind. Zowel het aantal winkels, het aantal vrijwilligers en medewerkers als de omzet steeg. Dat leidde echter meer en meer tot allerlei organisatorische problemen. Om een beter kader te creëren werd er in 1975 een vzw opgericht. Vanaf toen had een algemene vergadering het laatste woord in alle belangrijke zaken binnen de beweging, daaronder stond de raad van beheer. Basisdemocratie was een belangrijk begrip, dus werd erop toegezien dat de lokale winkels goed vertegenwoordigd waren in beide organen. Verder kwam er ook een nationaal verantwoordelijke – zeg maar de directeur van Oxfam-Wereldwinkels. De eerste in die functie was Gilbert Hubert. De beleidsorganen werden ondersteund door het nationaal secretariaat en een hele reeks studie- en werkgroepen. In Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen kwamen er provinciale secretariaten die als doorgeefluik fungeerden tussen de lokale winkels en het nationaal secretariaat.⁶ Niet iedereen kon zich echter vinden in die structuur, slechts 19 van de 31 wereldwinkels traden toe. De lokale winkels waren meestal opgericht door een groep enthousiastelingen. Ondanks het belang dat het nationaal secretariaat hechtte aan basisdemocratie, vreesden zij hun eigenheid te verliezen en ingelijfd te worden in een monolithische organisatie waarin ze niets te zeggen hadden. Om die vrees enigszins te milderen, kwam er een getrapte toetredingsprocedure.⁷ Een winkel kon er altijd voor kiezen om puur autonoom te zijn, maar als hij deel wilde uitmaken van Oxfam-Wereldwinkels, moest hij eerst een proefperiode doorlopen om kennis te maken met het concept. Daarna kon de winkel terug een ‘gewone’ wereldwinkel worden of een Oxfam-Wereldwinkel. In

dat laatste geval kreeg hij een zetel en een stem in de algemene vergadering, maar werd er ook verwacht veel meer engagement te tonen. Doorgaans stimuleerde het nationaal secretariaat de winkels om stemrecht aan te vragen, maar er waren er ook heel wat die er bewust voor kozen om geen Oxfam-Wereldwinkel te worden. Een nieuwe basistekst uit 1975 schrikte enkele lokale winkels ook af. De tekst was volledig opgesteld in marxistische geest en dat stuitte vooral politiek neutrale en christelijk geïnspireerde winkels tegen de borst. De uitgesproken linkse koers bleef de volgende twintig jaar een belangrijk discussiepunt binnen de beweging.⁸ Ook op het vlak van de productkeuze bleek duidelijk de socialistische inslag: Oxfam-Wereldwinkels kocht bij voorkeur producten van nationale coöperaties uit socialistisch geïnspireerde landen. Staatsbedrijven uit Algerije, Mozambique, Tanzania en later ook Nicaragua waren belangrijke handelspartners.⁹

Focus op actie, 1979-1989

De derde fase in het bestaan van Oxfam-Wereldwinkels werd gekenmerkt door twee zaken: enerzijds topten de verkoopcijfers af¹⁰, anderzijds werd er meer gefocust op politieke actie en sensibilisering van het publiek. Dat was verbonden met de eeuwige vraag of de wereldwinkels in de eerste plaats handel moesten drijven of eerder moesten sensibiliseren. Daarbovenop kwam de vraag of er commerciële gewerkt moest worden. In mei 1980 werd Gilbert Hubert als nationaal verantwoordelijke opgevolgd door Jan Dreezen.¹¹ Het nationaal secretariaat kreeg nieuwe, beter gedefinieerde functies en er kwamen meer werkgroepen. Hugo De Vos werd de centrale figuur van de studiedienst, Gaëtan Pintelon coördineerde de han-

delspoot en Paul Janssens werd verantwoordelijk voor alles wat met vorming en actie te maken had. Vooral samen met die laatste vormde Jan Dreezen een geoliede tandem. Beiden waren geneigd om voor politieke actie te kiezen, wat duidelijk blijkt uit de koerswijziging van Oxfam-Wereldwinkels.

Enerzijds werd de wereldwinkelier met enkele nieuwe studiemomenten beter voorbereid op zijn taken. Verder moesten enkele nieuwe werkgroepen de kloof tussen verkoop en sensibilisering dichten. De werkgroep Animatie bijvoorbeeld onderzocht op welke manieren de producten gebruikt konden worden in acties en campagnes. De werkgroep Productenstimuli zocht uit hoe er nieuwe klanten geworven konden worden en hoe de producten zelf beter aan de man gebracht konden worden. Het publiek zelf werd beter bereikt door verschillende acties en campagnes. De eerste nationale acties werden georganiseerd in 1979. Vanaf 1981 kwamen er campagnes rond een centraal thema dat een of twee jaar lang de rode draad vormde tussen alle activiteiten. Later kwamen er ook grotere campagnes met andere ngo's, zoals VAAK, VAKA/Hand in Hand, Broederlijk delen, NCOS of participeerde Oxfam-Wereldwinkels in campagnes van andere ngo's. In de jaren 1980 stagneerde de verkoop echter en kampte de organisatie met financiële problemen. Er werd op verschillende manieren naar extra geld gezocht: via giften, subsidies, een campagne om renteloze leningen te verwerven ... Een ander idee voor extra inkomsten was de organisatie van concerten. Naar aanleiding van het 10-jarig bestaan had Oxfam-Wereldwinkels in 1981 al eens een concert georganiseerd met Mikis Theodorakis als hoofact. De organisatie hoopte het enorme succes daarvan te evenaren door

Miriam Makeba naar België te halen. He-
laas was dat concert amper winstgevend,
zodat die piste voorgoed verlaten werd.¹²
De grote en succesvolle campagnes
tijdens de jaren 1980 handelden vaak over
twee thema's: apartheid en de situatie in
Nicaragua. Vooral met dat laatste kwam
er stilaan een symbiose tussen handel
en sensibilisering. De campagne maakte
de mensen niet alleen bewust van de
problemen in Nicaragua, maar zorgde
ook voor goede verkoopcijfers dankzij het
gebruik van de Nicaraguaanse banaan als
campagnemiddel. Meer en meer wonnen
handel en marketing terrein, wat leidde
tot nieuwe verschuivingen binnen de
ideologie en de organisatiestructuur.

De tweede sprong voorwaarts, 1990-2000

Eind jaren 1980 waren er plannen om de
structuur van de organisatie opnieuw te
veranderen. Die kwamen in een stroom-
versnelling toen Jan Dreezen ontslag
nam. Het was geen verrassing dat zijn
opvolger Marc Bontemps opgeleid was als
handelsingenieur. Vanaf toen kwam er
een veel grotere focus op eerlijke handel.¹³
Daarnaast werden de handelsfuncties
opgesplitst. Aankoop en verkoop waren
tot dan toe de verantwoordelijkheid van
één persoon geweest, terwijl de zoektocht
naar nieuwe partners niet bijzonder
gecoördineerd verliep. In de periode 1989-
1994 werden aankoop en verkoop losge-
koppeld, kwam er een Partnercommissie
die de zoektocht naar en evaluatie van
handelspartners veel beter kon ondersteu-
nen en werden de werkgroepen Marketing
en Andere Handel opgericht. Dat alles
mondde uiteindelijk uit in de opsplitsing
van Oxfam-Wereldwinkels in 1994 en
in een nieuwe basistekst een jaar later.¹⁴
Oxfam-Wereldwinkels vzw verenigde alle
functies rond actie, vorming, sensibilise-

ring, politiek werk ... en Oxfam-Fairtrade
cvba bundelde alle handelsfuncties. Beide
organisaties kregen hun eigen raad van
beheer en algemene vergadering, maar de
verstrengeling tussen de twee bleef groot.
De vzw had – en heeft nog altijd – een
meerderheidsparticipatie in de aandelen
van de cvba en de beide raden van beheer
bestaan uit dezelfde mensen.

De nieuwe basistekst verschilde sterk
van de vorige teksten. Alle referenties
naar marxisme en socialisme verdwenen,
al bleef de tekst kritisch tegenover het
kapitalisme. Eerlijke handel werd volledig
centraal geplaatst. Het was een poging om
enerzijds een radicale en duidelijke stel-
ling in te nemen en anderzijds zo weinig
mogelijk verdeeldheid te zaaien binnen
de beweging.¹⁵ Desondanks lukte dat
niet volledig. Er kwam gemor, vooral van
de oude garde: die vond de campagnes
minder degelijk en minder geëngageerd
en vreesde dat Oxfam-Wereldwinkels
door de verschuiving naar een meer han-
delsgericht model zou verworden tot een
gewone handelszaak of supermarkt.
Toch boerden de wereldwinkels goed
vanaf de jaren 1990. Zowel het aantal
als de omzet nam een hoge vlucht.¹⁶ Het
soort handelspartners veranderde ook: de
staatsbedrijven werden meer en meer ver-
vangen door lokale coöperaties en han-
dels-ngo's, waarmee een meer directe en
persoonlijke relatie uitgebouwd kon wor-
den. Een andere interessante evolutie is
dat mensen vanaf toen meer fairtradepro-
ducten kochten. Oxfam-Wereldwinkels
deed daar uiteraard zijn voordeel mee,
maar er kwamen ook kapers op de kust.
Naast bonafide initiatieven, zoals Max
Havelaar, ontdekten ook veel commerci-
eler ingestelde firma's de verkoopwaarde
van fairtrade en aanverwante sociaal en/
of ecologisch verantwoorde producten.
Bedrijven zoals Douwe Egberts gingen

Flyer van een Afrikamanifestatie van verschillende ngo's, waaronder Oxfam-Wereldwinkels, 1996. (Amsab-ISG, Gent)

hun eigen labels toekennen, al voldeden die lang niet altijd aan even rigoureuze criteria als Oxfam-Wereldwinkels. Op het einde van de jaren 1990 rezen er enkele oude én nieuwe problemen. De verhouding tussen de vrijwillige medewerkers in de lokale winkels en de professionele krachten op het nationaal secretariaat was een oud zeer. Professionele krachten waren doorgaans veel beter op de hoogte van alles wat er reilde en zeilde. Ondanks het streven naar basisdemocratie hadden de professionelen de facto veel meer macht dan de vrijwilligers. Er werd zelfs gesproken van een

beweging met twee snelheden. Hoe meer Oxfam-Wereldwinkels zich specialiseerde en hoe complexer de maatschappelijke verhoudingen werden, hoe breder die kloof werd. Een van de nieuwe knelpunten was de vraag wat de positie en de meerwaarde van Oxfam-Wereldwinkels precies moest zijn. Fairtradeproducten waren geen exclusiviteit meer van de wereldwinkels, je kon ze ook in supermarkten kopen. De klant was daar heel tevreden mee, want die moest niet meer speciaal de deur uit voor fairtrade, maar Oxfam-Wereldwinkels begon er wel onder te lijden en in het begin van het nieuwe

millennium stagneerde de omzet.¹⁷ Hoe Oxfam-Wereldwinkels die problemen aanpakte, is een onderwerp voor later, want het archief dat Amsab-ISG bewaart bevat slechts materiaal tot en met het jaar 2000.

Het archief

Het archiefmateriaal van Oxfam-Wereldwinkels werd in vijf keer overgebracht naar Amsab-ISG, tussen 1993 en 2006. In 2010 en 2011 volgden nog twee overdrachten, maar dat materiaal is te recent en werd dus nog niet bij de rest gevoegd. Het is niet duidelijk welke omzwervingen het archief heeft meegemaakt voor de overdracht. Uit de periode 1971-1975 is niet veel bewaard gebleven. Vermoedelijk werd het archief in Antwerpen bewaard, maar het kan evengoed bij een of meerdere van de toenmalige medewerkers thuis zijn opgeslagen. Na de oprichting van de vzw in 1975, de verhuis naar Gent en de eerste structurering van het nationaal secretariaat is de kans groot dat het op het secretariaat bewaard werd. Daar werd het in elk geval aangetroffen in 1993. Wellicht zijn er echter nog delen bij (ex-)medewerkers opgeslagen.

De aanleiding voor de eerste overdracht was het onderzoek dat Guy Mendonck deed voor zijn eindverhandeling in 1991-1992.¹⁸ Hij trof het archief in een erbarmelijke toestand aan en nam contact op met Piet Creve, archivaris bij Amsab-ISG en voormalig gewetensbezwaarde bij het provinciaal secretariaat van Oxfam in Oost-Vlaanderen. Er volgde een prospectie van het archief op de zolders van het secretariaat, toen nog in Nieuwland in Gent. Onder meer omdat er een nijpend plaatsgebrek was en er een verhuis naar de Ververijstraat op handen was, werd besloten om het archief over te dragen.

Het was meteen duidelijk dat het niet in goede conditie verkeerde. Er was geen centraal klassement of andere logica voor de opslag. De medewerkers hadden enkel hun eigen klassement. Telkens een bureau of een kast vol was of wanneer iemand vertrok of van functie veranderde, werd een deel naar de zolder gebracht en bij het vorige gezet, zonder rekening te houden met eerdere overbrengingen. In 1996 werd een eerste poging ondernomen om het overgedragen archief te verwerken. Toen pas werd duidelijk hoe erg de warboel was. Het bleek niet alleen nodig om het archief uitgebreid onder handen te nemen, maar er werd ook geopperd om het archiefbeleid van Oxfam-Wereldwinkels zelf bij te sturen. De werkzaamheden werden uiteindelijk pas in 2003 weer opgestart, naar aanleiding van de derde en vierde archiefoverdracht. Katlijn Vanhee, studente archivistiek, kreeg een stageplaats op het nationaal secretariaat en de opdracht om een selectielijst voor het dynamisch archief uit te werken. Dat bleek ook nodig, want het materiaal van de laatste overdrachten was nauwelijks in betere conditie dan dat van de eerste.¹⁹ In 2006 kwam de vijfde overdracht. Daarin was al enige verbetering zichtbaar, al was dat beperkt, want het materiaal dateerde van voor de genoemde stage. De verwerking van het archief herbegon uiteindelijk aarzelend in 2008, deze keer tot de finish.

Het eerste onderdeel van de inventarislijst bevat stukken die handelen over de structuur en de werking van de organisatie. Daaronder vallen de statuten en het huishoudelijk reglement, verslagen van werkgroepen die zich met de structuur en de vlotte werking van de organisatie bezighielden, nota's over de organisatie, jaarverslagen en dossiers over de jubilea. Deze stukken zijn van bijzonder belang

voor de onderzoeker, aangezien ze goed aantonen hoe Oxfam-Wereldwinkels functioneerde.

Het tweede onderdeel bevat ook heel wat interessante reeksen, zoals de agenda's, de verslagen en de briefwisseling van de algemene vergadering, de raad van beheer, het dagelijks bestuur en de coördinatiecommissie. Het bevat ook alles wat te maken heeft met het uitstippelen van het beleid en met het opstellen van visieteksten en standpunten. Daaronder valt ook de steeds terugkerende discussie rond de basistekst.

Twee andere onderdelen van het archief die ook erg interessant zijn, handelen over Oxfam-Wereldwinkels als actiegroep die mensen probeert te sensibiliseren en over Oxfam-Wereldwinkels als alternatieve handelsorganisatie die de derde wereld probeert te ondersteunen door middel van eerlijke handel.

Verder bevat het archief nog heel wat boekhouding, documentatie en dossiers rond interne organisatie. Dat materiaal is veel minder geschikt voor een meer algemene studie, maar wie er de nodige tijd in investeert, zal daar zeker nog interessante vondsten doen.

Het archief omvat 1231 nummers, opgeborgen in 139 dozen. Verder liggen er nog 45 delen op rek. Alles samen is het goed voor 18,36 strekkende meter. Het is raadpleegbaar mits toestemming van de verantwoordelijke archivaris.

- 1 Erik TODTS (red.), *1964-2004. Veertig jaar voor een andere wereld. Oxfam in België. Een verhaal, een beweging, een strijd*, Brussel: Oxfam-Solidariteit, 2004, p. 6; <http://www.oxfam.org/en/about/history>, laatst geraadpleegd op 19 juni 2012.
- 2 Erik TODTS (red.), *1964-2004 [...]*, pp. 4, 6-8.
- 3 Johan VANDENBROUCKE, *Ondertussen*

schommelde de koffieprijs. 25 Jaar Oxfam-Wereldwinkels, Gent: Oxfam-Wereldwinkels, 1996, pp. 7-8.

- 4 Jan VAN DE POEL, *Beweging versus organisatie. Ontstaan en ontwikkeling van een Vlaamse ontwikkelings-NGO: Oxfam-Wereldwinkels, 1971-2000*, VUB, licentiaatsverhandeling, 2005, pp. 53-55; Johan VANDENBROUCKE, *Ondertussen schommelde de koffieprijs [...]*, pp. 7-10.
- 5 Johan VANDENBROUCKE, *Ondertussen schommelde de koffieprijs [...]*, pp. 13-15.
- 6 Brabant en Limburg kregen pas later een provinciaal secretariaat; Johan VANDENBROUCKE, *Ondertussen schommelde de koffieprijs [...]*, pp. 19-35; Jan VAN DE POEL, *Beweging versus organisatie [...]*, pp. 55-58, 65-780
- 7 Jan VAN DE POEL, *Beweging versus organisatie [...]*.
- 8 Jan VAN DE POEL, *Beweging versus organisatie [...]*, pp. 58-59.
- 9 Jan VAN DE POEL, *Beweging versus organisatie [...]*.
- 10 Jan VAN DE POEL, *Beweging versus organisatie [...]*, pp. 65-78.
- 11 Johan VANDENBROUCKE, *Ondertussen schommelde de koffieprijs [...]*, p. 43.
- 12 Johan VANDENBROUCKE, *Ondertussen schommelde de koffieprijs [...]*, p. 57.
- 13 Johan VANDENBROUCKE, *Ondertussen schommelde de koffieprijs [...]*, p. 86.
- 14 Johan VANDENBROUCKE, *Ondertussen schommelde de koffieprijs [...]*, pp. 79-86; Jan VAN DE POEL, *Beweging versus organisatie [...]*, pp. 95-96.
- 15 Johan VANDENBROUCKE, *Ondertussen schommelde de koffieprijs [...]*, p. 101.
- 16 Jan VAN DE POEL, *Beweging versus organisatie [...]*, pp. 65-78.
- 17 Jan VAN DE POEL, *Beweging versus organisatie [...]*, pp. 100-103.
- 18 Guy MENDONCK, *De situering van de wereldwinkels in het kader van de nieuwe sociale bewegingen*, Rijksuniversiteit Gent, licentiaatsverhandeling, 1992, 128 pp.
- 19 Katlijn VANHEE, *Een selectielijst voor het dynamisch papieren archief van het nationaal secretariaat van de vzw Oxfam-Wereldwinkels en de cv Oxfam Fairtrade*, VUB, verhandeling, 2004, 256 pp.

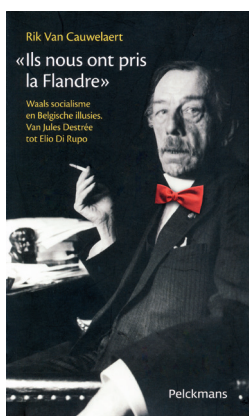
MAARTEN VAN
GINDERACHTER

hoogleraar
departement
Geschiedenis,
Universiteit
Antwerpen

RECENSIE

RIK VAN CAUWELAERT

*'Ils nous ont pris la Flandre'.
Waals socialisme en Belgische illusies.
Van Jules Destrée tot Elio Di Rupo*

Rik VAN
CAUWELAERT,
*'Ils nous ont pris
la Flandre'. Waals
socialisme en Belgische
illusies. Van Jules
Destrée tot Elio Di
Rupo*, Kalmthout:
Pelckmans, 2012,
136 pp., ISBN: 978 90
2896 832 5.

Vanop de kaft kijkt Jules Destrée, sigaret in de rechterhand, me recht in de ogen. Het is een prachtige zwart-witfoto die de mens en niet het icoon Destrée toont. Toch schort er iets aan en het is niet eens zo subtiel: ter wille van de marketing kreeg de brave man een rood strikje aangemeten. De ondertitel van de heruitgave van Destrées fameuze *Lettre au Roi* luidt immers: *Van Jules Destrée tot Elio Di Rupo*.

Op 15 augustus 2012 was het 100 jaar geleden dat Destrée zijn open brief aan de koning publiceerde. Hij had er in 1912 schoon genoeg van. Al jaren hoopte hij – en met hem zijn volledige partij – om met de hulp van de liberalen de katholieke regering te wippen. Voor de parlementsverkiezingen van 1912 kwam er zelfs een socialistisch-liberaal kartel tot stand. Maar de grootse verwachtingen werden niet ingelost, het kartel leed een smadelijke nederlaag. Destrées irritatie over het klerikale Vlaanderen dat de katholieke regering in het zadel had gehouden, werd ook gevoed door de opkomende Vlaamse beweging en de taalwetgeving. Daarin zag hij een klerikaal complot om de Franstaligen in het verdomhoekje te dringen. Met zijn *Lettre au Roi* gooide hij een knuppel in het Belgische hoenderhok. De Vlamingen, zo stelde hij, hadden niet alleen de Waalse geschiedenis gekaapt, door onder meer Roger de la Pasture om te dopen tot Rogier van der Weyden. Ze hadden de Franstaligen ook België en Vlaanderen afhandig gemaakt, 'Ils nous ont volé la Flandre'. Destrée kwam tot het bekende besluit: 'laissez-moi Vous dire la vérité, la grande et horrifiante vérité: il n'y a pas de Belges'. Het zijn die hoge woorden die de brief van Destrée zo populair gemaakt hebben in Vlaanderen en die een nieuwe Nederlandse vertaling door Mark Vanfraechem

rechtvaardigen, ingeleid door journalist Rik Van Cauwelaert. Bij de brief zelf zal ik slechts kort stilstaan, bij de zeventig bladzijden tellende inleiding des te langer.

Van Cauwelaert heeft een liefdevol portret geschetst van Destrée. Je voelt zijn bewondering voor de man, voor zijn dwarsheid, zijn engagement, zijn pen. Van Cauwelaert beperkt zich echter niet tot een levensschets. Hij belicht ook Destrées rol in de Belgische geschiedenis en kwijt zich op zijn bekende manier van die taak: met allure, in een zwierige stijl. Hij geeft de essentie in een bevattelijke synthese, maar eveneens met een uitdrukkelijke en bediscussieerbare mening. En over die mening wil ik het hier uitgebreider hebben.

De relevantie van deze heruitgave ligt natuurlijk in de inzetbaarheid van Destrée in de huidige publieke discussies. Vlaams-nationalisten wijzen immers naar Destrée en de Waalse beweging met de woorden: ‘Wij zijn niet begonnen. Zij waren eerst!’ Of nog: ‘Zelfs een Waalse socialist zag honderd jaar geleden al dat België niet werkte.’ In al zijn frustratie zei Destrée immers letterlijk dat de Walen moesten aansturen op *la séparation administrative* als de Vlamingen hun leven niet beterden. Dat vormt dan het zogenaamde bewijs dat Destrée een overtuigd federalist of zelfs separatist was. Hij was dat echter allesbehalve, om de simpele reden dat zeker tot de jaren 1930 het wallingantisme een Waalse vorm van Belgisch nationalisme was. Uit electorale frustratie omdat het socialistische zuiden in het parlement geneutraliseerd werd door het klerikale noorden en omdat het schrikbeeld opdoemde van de introductie van het Nederlands in Wallonië, plooid Destrée zich na 1900 geleidelijk van België terug op Wallonië. Hij herkende zijn geliefde – eentalige – België immers niet meer. Zijn gevleugelde woorden waren die van de afgewezen minnaar: ‘hou me tegen of ik bega een ongeluk’. Dat er ondanks zijn radicalisering een zeer nauwe band bleef tussen het wallingantisme en het Belgische nationalisme, bleek tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het is geen toeval dat van de vier opvallendste exponenten van het extreme Belgische oorlogsnationalisme binnen de Belgische Werkliedenpartij (BWP) – Maurice Terwagne, Jules Destrée, Georges Hubin en Louis Piérard – de laatste drie voormannen waren van de socialistische Waalse beweging. Aangezien hun Waalse vaderland niet meer was dan een projectie van het eentalige Franstalige België op het zuiden van het land, gingen zij makkelijker overhellen naar een Belgisch chauvinisme. Na de Grote Oorlog bleef Destrée overigens een overtuigd Belgisch nationalist.

De actualiteitswaarde van de *Lettre au Roi* werpt een zodanige schaduw over Destrée dat we zijn historische betekenis uit het oog dreigen te verliezen. Er worden te veel historische parallellen getrokken tussen toen en nu. In die zin is het anachronisme van Destrées rode strikje op de kافت symbolisch voor Van Cauwelaerts analyse. Hij legt namelijk het sjabloon van het heden over het verleden. Als ware *history buff* heeft Van Cauwelaert zich uiterst grondig ingelezen in zijn onderwerp, maar hij mist kritische distantie. Hij projecteert onder meer zijn beeld van een strak geleide socialistische partij waarin alle leden en mandatarissen in het gelid marcheren, terug in het verleden. Zo zou Destrée met zijn brief ‘de partijrichtlijnen naast

Ik verontschuldig me ervoor, Sire, dat ik de vrijheid neem u aan te schrijven. Met alle respect verontschuldig ik mij. Maar mijn plicht lijkt me hiertoe te dwingen. Over de vraagstukken die ik met U wil bespreken, lijkt U op een enigszins merkwaardige manier te zijn voorgelicht. Uw intellectuele vorming, Uw entourage, alles rondom U moet wel ongunstige vooroordelen tegen ons opwekken.

Maar anderzijds kunt U, aangezien U de eerste burger van het land bent en boven onze gewone twisten geplaatst, zoals de reiziger die vanaf de top van een berg een wijdere horizon ontwaart, wellicht beter dan Uw raadgevers die immers ten prooi zijn aan de bekommernissen van het dal, de zwarte wolken zien die zich daar vormen en opstapelen, en ook het dreigende onweer.

Fragment uit de brief die Destrée tot de koning richtte. (uit: *'Ils nous ont pris la Flandre'. Waals socialisme en Belgische illusies.* Van Jules Destrée tot Elio Di Rupo)

zich' neergelegd hebben¹, maar er waren daarover helemaal geen directieven van het partijbureau. De BWP was anno 1912 immers allesbehalve een geoliede, centraal bestuurd machine. Integendeel, de partij was gedecentraliseerd in verschillende plaatselijke federaties die de eigenlijke macht in handen hadden. De centrale partijorganen waren meer een overlegplatform dan autoritaire instanties die marsorders uitvaardigden. Bovendien benoemt Van Cauwelaert de Waalse socialisten nogal eens met gechargeerde epitheta. Zo gaan zij 'op een haast stalinistische wijze de unitaire toer op' telkens als ze in de federale regering zitten.² Stalinistisch? Heus? Inclusief de dwang, de zuivering, de moorden, de goelags, de paranoia, de schendingen tegen de mensenrechten, de complete onderdrukking van de democratie ...? Verder schrijft Van Cauwelaert dat 'de PS zich op een soms naïeve manier blijft vastklampen aan de Belgische illusie'.³ België is blijkbaar een waanbeeld waarvan alleen naïevelingen geen afscheid kunnen nemen. De gang van de geschiedenis is duidelijk: op naar Vlaanderen, weg met België.

Die gekleurde voorstelling van zaken is te verwachten van een opiniemaker als Van Cauwelaert, maar het wordt problematisch als zijn engagement een helder historisch oordeel hindert. Van Cauwelaert reproduceert namelijk de Vlaams-nationalistische stelling dat België al in Destrées tijd een land van twee democratieën was en hij verwijst daarbij zelfs expliciet naar Bart De Wever.⁴ En op het eerste gezicht lijkt daar

wel iets in te zitten. Vanaf de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht in 1894 stemden het katholieke Vlaanderen en het socialistische Wallonië inderdaad opvallend anders. Maar is dat voldoende om hen vanaf toen al te kwalificeren als twee aparte en moeilijk te verzoenen democratieën? Neen. Tot de jaren 1960 was er immers een gedeelde publieke ruimte in België dankzij onder meer de pers en de unitaire partijen. Er waren uiteraard politieke, sociaal-economische en taalkundige tegenstellingen, maar die stonden de eenheid van België niet in de weg. Als beide landsdelen onverenigbaar waren omdat het zuiden vanaf 1894 overwegend antiklerikaal stemde en het noorden katholiek, zou dat betekenen dat elk land waar er regionale politieke tegenstellingen zijn, geen toekomst heeft. Zijn de Verenigde Staten een zwakke natiestaat omdat de oost- en westkust er al decennialang progressief stemmen en het *heartland* conservatief? Valt Frankrijk uit elkaar omdat sommige departementen al ruim anderhalve eeuw links stemmen en andere rechts?

Vanuit zijn duidelijke visie op het verleden, overschat Van Cauwelaert ook de buitenlandse ramptijdingen over het lot van België tijdens de 19e eeuw. Zo citeert hij het bekende oordeel van Baudelaire: 'Eigenlijk bestaat het Belgische volk niet.' Sinds 1830 waren dat soort uitspraken schering en inslag, vooral bij Franse en Britse waarnemers. Dat discours werd niet zozeer gevoed door de werkelijke staat van het Belgische koninkrijk dan door het geopolitieke belang van het land. Elk van de Europese grootmachten had België graag ingelijfd en liet daarom gretig uitschijnen dat de Belgen geen nationale identiteit hadden. En au fond klopte dat ook, maar hetzelfde kon tijdens de 19e eeuw gezegd worden over verschillende andere West-Europese landen. Waar was het Duitse volk? Het Italiaanse? Het Franse? Het proces van moderne natievorming kwam immers pas goed op gang tijdens de 19e eeuw naarmate staten via onderwijs en leger burgers gingen kneden. Of zoals de Amerikaanse historicus Eugen Weber het proces van interne natievorming kernachtig verwoordde voor Frankrijk: *peasants into Frenchmen*.

Kortom, dit is een interessante uitgave voor wie Destrées brief in een mooie Nederlandse vertaling tot zich wil nemen, en een degelijke, zij het duidelijk gepro-
nonceerde analyse van Destrées plaats in de Belgische communautaire geschiedenis.

1 Rik VAN CAUWELAERT, 'Ils nous ont pris la Flandre'. *Waals socialisme en Belgische illusies. Van Jules Destrée tot Elio Di Rupo*, Kalmthout: Pelckmans, 2012, pp. 19-20.

2 Rik VAN CAUWELAERT, 'Ils nous ont pris la Flandre' [...], p. 9.

3 Rik VAN CAUWELAERT, 'Ils nous ont pris la Flandre' [...], p. 13.

4 Rik VAN CAUWELAERT, 'Ils nous ont pris la Flandre' [...], p. 53.

RÉSUMÉS

Le canon du travail social : histoire virtuelle d'une profession

Jan Steyaert, professeur département Sociologie, Université d'Anvers

Ces dernières années, les Pays-Bas ont été touchés par une vague d'intérêt pour la transmission des aspects culturels et historiques de leur pays, que l'on nomme 'canon' en néerlandais. Encouragées par le succès remporté par l'histoire générale du pays, diverses initiatives qui en découlent ont vu le jour, avec des points d'ancrage géographiques et thématiques. Citons à cet égard le 'canon d'Eindhoven' et le 'canon des mathématiques'. L'histoire revenait soudain à la mode et devenait un sujet d'intérêt pour bon nombre de personnes. Du même coup, se présentait une opportunité d'éclairer à nouveau le passé du travail social, un secteur traditionnellement peu doté de mémoire historique et à l'identité faible. C'est ainsi que naît un 'canon du travail social' tant en Flandre qu'aux Pays-Bas. Cette contribution est une réflexion qui se nourrit des fondements de la vague d'intérêt du 'canon' aux Pays-Bas et de l'histoire du travail social.

Dumping social dans le transport routier européen, 1990-2012

Donald Weber, chercheur,
Amsab-IHS

Le 1er octobre 1913, une nouvelle centrale syndicale vit le jour au sein du mouvement socialiste belge : l'Union Belge des Ouvriers du Transport (UBOT). Bien que le mot 'centrale' n'apparût pas dans l'intitulé, il s'agissait bel et bien d'une vraie 'centrale'. Ou, en d'autres termes, d'une fédération de syndicats interprofessionnels qui rassemblait tous les ouvriers actifs au sein d'un secteur défini, tout à fait dans l'esprit de l'idéologie socialiste de l'époque. L'UBOT regroupa le Syndicat Belge des Marins avec les syndicats des dockers anversois et gantois et engloba, dans un seul mouvement, les très nombreuses petites organisations de transporteurs de la Centrale des Travailleurs du Transport par Terre. En 2013, l'UBOT fête ses cent ans. Ce jubilé est célébré entre autres par la publication d'une étude richement illustrée à propos de la vie et du travail des ouvriers du transport ces cent dernières années. Paraît également un livret qui met en lumière quelques points culminants de l'histoire du syndicat. Nous proposons ici un

chapitre en guise de mise en bouche : l'histoire jamais encore étudiée du 'dumping' des chauffeurs est-européens dans le transport routier belge.

Quelques réflexions à propos des archives d'associations

Gertjan Desmet, chercheur,
Archives de l'État en Belgique

Depuis bien longtemps, des associations jouent un rôle majeur dans notre société. Les archives produites par ces associations revêtent donc elles aussi un intérêt social capital. Mais un certain nombre d'écueils assez caractéristiques viennent toutefois compliquer la tâche qui consiste à collecter des archives d'association, à les ouvrir à la recherche et à les mettre en valeur. Le mélange des producteurs d'archives, la sélection et destruction des archives, accidentelles ou non, l'influence de collaborateurs actuels ou anciens ... sont en effet autant de facteurs qui déterminent la façon dont les archives sont produites, conservées et rendues accessibles. Nous appuyant sur la littérature spécialisée, sur des exemples issus des archives de l'Association belge pour l'Information sexuelle ou encore sur des expériences acquises avec des archives d'associations juives, nous passons en revue les obstacles les plus courants. Et, en guise de conclusion, nous nous attachons aux implications pour les acteurs concernés : archivistes, historiens et associations elles-mêmes.

Lecture de vacances à la côte.

La culture littéraire des touristes entre 1860 et 1965

Marc Constandt, conservateur
de la commune de Middelkerke

Depuis la naissance du tourisme côtier, les estivants se sont toujours efforcés de profiter au maximum du large éventail de divertissements proposés. Se baigner, lézarder au soleil, parier aux champs de courses, jouer une partie de tennis : autant de plaisirs liés aux vacances à la mer. Mais disposaient-ils par ailleurs de temps à consacrer à la lecture ? Force est de constater que nous disposons de peu de photos de vacances montrant des touristes avec un livre ou un journal à la main car, en règle générale, ils préféraient se laisser immortaliser flan-

qués des incontournables accessoires de vacances tels les jeux de plage ou cuistax. Nous sommes donc contraints de nous tourner vers d'autres sources pour en apprendre plus à ce propos. L'objet de cette contribution est d'examiner où le touriste pouvait accéder à la lecture, quelles étaient les formes de lectures de vacances disponibles et qui étaient les personnes chargées des informations touristiques. Et, dans la foulée, nous mettons également en lumière – de façon plutôt étonnante – les activités de détente organisées par les journaux et revues elles-mêmes en vue de recruter de nouveaux lecteurs.

Une vitrine pour le socialisme.

La coopérative Vooruit de Gand à l'Exposition Universelle de 1913

Gita Deneckere, professeur département Histoire, Université de Gand

Hannes Pieters, chercheur départements Histoire et Architecture & Urbanisme, Université de Gand

Le phénomène de l'Exposition Universelle prit ses quartiers à Gand en 1913. A la veille de la Première Guerre Mondiale, cet événement témoignait d'une société à l'aube de la modernité. 1913 fut une année marquée par de nombreux changements. Non seulement des femmes et des ouvriers mais également des intellectuels néerlandophones de Flandre revendiquèrent leur place dans l'espace public et la démocratie élargie. De façon spectaculaire, l'Exposition Universelle réussit à faire la synthèse de toutes sortes de contradictions sociétales comme l'écart entre travail et industrie et les différences culturelles entre la culture occidentale et coloniale. L'opposition majeure qu'elle soulevait résoudre était celle de la modernité et de l'histoire. Les départements Architecture & Urbanisme et Histoire (Institut d'Histoire publique) de l'Université de Gand ont sorti un excellent ouvrage à ce sujet, publié aux éditions Snoeck : *Gent 1913. Op het breukvlak van de moderniteit* (Gand 1913. A l'aube de la modernité). Les neuf chapitres et l'épilogue du livre mettent chacun en lumière un aspect de l'exposition, les événements qui y furent liés ainsi que les acteurs de ceux-ci et leurs notes personnelles. Dans le cadre de la célébration des 100 ans du Vooruit, *Brood & Rozen* a reçu l'autorisation exceptionnelle de publier à l'intention de ses lecteurs le chapitre relatif au bâtiment du Vooruit.

ABSTRACTS

The canon of social work: the virtual history of a profession

Jan Steyaert, professor Department Sociology, University of Antwerp

There has been a lot of canon hype in the Netherlands over the past few years. Following the success of the canon of Dutch history, several similar initiatives were developed both from a geographical and a thematic point of view, such as the canon of Eindhoven and the canon of mathematics. History has become fashionable and compellingly attractive again almost overnight. This offered an opportunity for the social work sector – which has traditionally been regarded as having a weak sense of identity and a faulty historical memory – to reflect upon its past once again. And that is how the canon of social work in the Netherlands and Flanders came about. This article provides the background to the canon hype in the Netherlands and tells the history of social work.

Social dumping in the European road transport sector, 1990-2012

Donald Weber, researcher, Amsab-ISH

The Belgische Transportarbeidersbond (BTB, Belgian Union of Transport Workers) was established on 1 October 1913. The federation was entirely consistent with the socialist ideology at that time, as it included unions of different professions and represented all the workers on the ground in one particular sector. Along with the Belgische Zeemansbond (Belgian Union of Seamen) and the Antwerp and Ghent unions of dock workers, numerous small organizations of the Centrale der Transportarbeiders te Lande (Federation of Overland Transport Workers) were also affiliated to the BTB. The BTB celebrates its 100th anniversary in 2013. Among other things, it marks the occasion with a richly illustrated study of the transport workers' lives and doings over the past 100 years. In addition, a booklet will explore some key events in the history of the BTB. *Brood & Rozen* has got an advanced copy of one of the chapters of this booklet: it tells the history of East European drivers flooding the Belgian road transport market. No previous study has ever focused on this topic.

Some notes on archives of associations

Gertjan Desmet, researcher, State Archives in Belgium

Associations have traditionally played an essential role in our communities. The archives produced by these societies are therefore hugely important to us all. However, efforts to collect, set up, preserve and access archives of associations are being hampered by a series of typical problems, such as a mix-up between archival creators, the selection or destruction of records (accidentally or deliberately), the influence of (former) staff members, etc. This article examines the most common obstacles, drawing on scholarly literature, examples from the archives of the Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting (Belgian Society for Sex Education) and experience gained from the archives of Jewish organizations. We conclude by considering the implications for all those involved, i.e. the archivists, the historians and the associations themselves.

Holiday reading at the Belgian seaside.

The reading culture of tourists between 1860 and 1965

Marc Constandt, curator Middelkerke

Tourists have always tried to enjoy the many pleasures of the seaside as much as possible. Swimming, sunbathing, playing tennis, betting on the horses were all part and parcel of staying at the Belgian seaside. But did they also grab a book or a newspaper whenever they had a spare moment? Holiday photos of tourists reading printed matter are hard to find. Tourists usually had their picture taken on the beach, with the obligatory holiday items such as beach toys and bathing machines. So you have to look elsewhere for information on this topic. This article focuses on the sellers (i.e. where to buy books, etc at the seaside), different types of holiday reading and the people who were responsible for gathering tourism news. And, quite surprisingly perhaps, we throw some light on the entertainment that newspapers and magazines provided to attract new readers.

A showcase for socialism.

The Vooruit cooperative of Ghent at the World Exposition of 1913

Gita Deneckere, professor Department of History, Ghent University

Hannes Pieters, researcher Departments of History and Architecture & Urban Planning, Ghent University

In 1913 Ghent hosted the World Exposition. The event took place on the brink of the First World War and marked the transition to modernity. Society was in a state of turmoil. Not only women and workers, but also Flemish intellectuals struggled to secure a position for themselves in the public realm and in the widening democracy. The Exposition was an amazing achievement as it succeeded in overcoming a number of divisions in society, such as the gap between labour and industry, the cultural differences between the West and its colonies, etc. Above all, it wanted to heal the division between modernity and tradition. The Department of Architecture & Urban Planning and the Department of History (Ghent University) jointly edited a book on this topic, *Gent 1913. Op het breukvlak van de moderniteit* (Snoeck Publishers, Ghent), in which there is plenty for the lay reader to enjoy. The book, consisting of nine chapters and an epilogue, deals with nine different parts of the exposition, the events that marked the occasion and the people behind the exposition, while also paying attention to the hidden agendas that the latter were pursuing. *Brood & Rozen* was given the privilege of publishing the chapter on the Vooruit pavilion on the occasion of celebrating the centenary of the Vooruit building in Ghent.

AUTEURS

Marc Constandt (°1958) is licentiaat Geschiedenis (UGent, 1980). Hij werkt als conservator voor de gemeentelijke musea Middelkerke (villa Les Zéphyrs en Kusthistories) en is gespecialiseerd in de geschiedenis van het toerisme. Hij is auteur van meerdere publicaties (onder andere *Een eeuw vakantie. 100 jaar toerisme in West-Vlaanderen*, 1986) en schreef bijdragen voor verschillende tentoonstellingscatalogi en tijdschriften en voor het *Nationaal Biografisch Woordenboek*.
marc.constandt@middelkerke.be

Gita Deneckere (°1964) is hoogleraar Sociale Geschiedenis aan de UGent. Ze publiceerde onder meer *1900. België op het breukvlak van twee eeuwen* (2006) en *Leopold I. De eerste koning van Europa* (2011). Ze is promotor van het FWO-project *Het spektakel van het socialisme. Een transnationaal en interdisciplinair sociaal- en architectuurhistorisch onderzoek van volkshuizen in Europese steden (1900-1914)* (co-promotoren Fredie Floré, Christel Stalpaert, Geert Van Goethem).
gita.deneckere@ugent.be

Gertjan Desmet (°1987) is master in de Nieuwste Geschiedenis (UGent) en master in de Archivistiek (VUB). Hij werkt momenteel in het Algemeen Rijksarchief aan een archiefgids over het Jodendom en de Joodse bevolking in België (19e-20e eeuw). Naast archieftheorie interesseert hij zich voor de geschiedenis van radicaal-links en de Duitse emigratie in België (1933-1940), waarover hij al publiceerde in het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*.
gertjan.desmet@arch.be

Hannes Pieters (°1986) studeerde in 2009 af als ingenieur-architect aan de UGent met een studie rond de realisatie van de Koninklijke Bibliotheek van België op de Brusselse Kunstberg. Dit onderzoek verscheen in 2012 onder de titel *Bouwen voor de natie. De Albertina op de Brusselse Kunstberg als monumentaal totaalproject*. Momenteel werk hij als doctoraal onderzoeker aan het hogervermelde transnationale en interdisciplinaire FWO-project rond socialistische volkshuizen in Europa.
hannes.pieters@ugent.be

Jan Steyaert (°1962) is hoofddocent bij de master Sociaal Werk van de Universiteit Antwerpen en redacteur van de canon sociaal werk.
jan@steyaert.org

Donald Weber (°1967) is doctor in de geschiedenis. Hij studeerde filosofie en geschiedenis aan de UGent. Sinds 1997 is hij als wetenschappelijk medewerker verbonden aan Amsab-ISG. In 2008 promoveerde hij aan de UGent op het proefschrift *Automobilisering en de overheid in België vóór 1940*. Sinds 2010 coördineert hij de deelname van Amsab-ISG aan het Europese onderzoeksproject Heritage of the People's Europe (HOPE). Eind 2010 publiceerde hij *De blijde intrede van de automobiel in België, 1895-1940*. Hij is tevens ICT-coördinator van Amsab-ISG.
donald.weber@amsab.be

*Vermogensbeheer
van vader op zoon
sinds 260 jaar*

Ontdek hoe u kunt genieten van onze expertise in
vermogensbeheer die we erfdn van Bank N  gelmackers.

Een weekendje naar
papa? Wees gerust, ook
dan zijn de fratsen van
uw schatjes verzekerd.

**Een goede woningverzekering
leeft met u mee.**

Uw P&V adviseur weet dat het leven alle kanten op kan gaan. Zo kan hij bijvoorbeeld uw **P&V Ideal Home woningverzekering** uitbreiden zodat de fratsen van uw schatjes stevig verzekerd zijn. Op deze manier denkt hij graag met u mee en zorgt hij voor oplossingen op maat van uw familie.

Voor een afspraak met de P&V adviseur in uw buurt,
bel 02/210 95 81 of surf naar www.pv.be.

P&V. Het bewijs dat verzekeren ook anders kan.

PRINT • digitaal drukwerk • familiedrukwerk
presentaties • brochures • ledentijdschriften
folders • jaarverslagen • **KOPIE** • cursussen
eindwerken • zelfbediening • **AFWERKING**
lijmen • wire-o® • booklet • lamineren • boren
vouwen • microperforeren • snijden • rillen
GROOT FORMAAT • posterprint • plot • plan

Kortrijksepoortstraat 216
9000 Gent

Tel. 09 224 32 06
Fax 09 224 30 32

info@copydiscount.be
www.copydiscount.be

WENST U HIER TE ADVERTEREN?

1/4 pagina - € 150 voor 4 nummers
- € 60 per nummer

1/2 pagina - € 300 voor 4 nummers
- € 120 per nummer

1/1 pagina - € 600 voor 4 nummers
- € 240 per nummer

Technische gegevens: de advertentie kan geleverd worden in hoge kwaliteits-PDF, Illustrator-, jpeg- of tiff-bestand. Opmaak: kan (gratis) verzorgd worden door de vormgever van het tijdschrift. Abonnees: 800 (België en buitenland)
Mailen naar: viviane.taeckens@amsab.be

Liesbet NYS

VOORUIT GENT 1913-2013

**Feestlokaal
Kunstencentrum**

Gent: Amsab-ISG/UGent/STAM/
Uitgeverij Hannibal/Kunsten-
centrum Vooruit/Provincie
Oost-Vlaanderen, 2013, 560 pp.,
hardcover, 21 x 14,5 cm
Prijs: € 39,50

In 2013 viert de Gentse Vooruit zijn 30e verjaardag als Kunstencentrum en de 100e verjaardag van het imposante gebouw waarin het is gehuisvest. Dit boek is het resultaat van twee jaar onderzoek naar de geschiedenis van Vooruit. Vele decennia lang fungeerde het gebouw als een cultureel bastion voor de socialistische beweging in Gent. Onder het motto 'Kunst veredelt!' kregen de arbeiders een café, een restaurant, verstrooiing en ontplooiing. In 1982 werd het omgevormd tot een onafhankelijk sociocultureel centrum, dat uitgroeide tot het internationaal befaamde kunstencentrum dat Vooruit vandaag is.

Honderden foto's en affiches – waarvan heel wat uit de collectie van Amsab-ISG – illustreren het culturele leven in Gent, vroeger een nu, en een eeuw socialistische beweging.

Een samenwerking tussen Amsab-ISG, Uitgeverij Hannibal, Universiteit Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, Kunstencentrum Vooruit en STAM, waar de bijbehorende tentoonstelling plaatsvindt van 1 mei tot en met 1 december 2013.

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Prijs abonnementen en losse nummers

Particulieren: € 20

Bibliotheken en archieven: € 20

Organisaties: € 39

Buitenland: € 41

Los nummer: € 6 (excl. verzendkosten)

Rekeningnummer: IBAN: BE48 8771 0092 0227
BIC: BNAGBEBB

Als abonnee ben je ook lid van Amsab-ISG
en krijg je korting op de Amsab-publicaties.

Administratie

Abonnementen: viviane.taeckens@amsab.be
Tel.: 09 224 00 79 - Fax: 09 233 67 11

Met steun van de
Vlaamse overheid

Brood & Rozen is te koop in:

Amsab-ISG, Gent, 09 224 00 79

Marxistisch Antiquariaat Aurora,
Sint-Gillis, 0485 17 04 06

CeLT vzw, de vereniging van Culturele
en Literaire Tijdschriften uit Vlaanderen
(www.detijdschriften.be), zorgt voor
de verspreiding van *Brood & Rozen* in
volgende boekhandels:

Antwerpen

De Groene Waterman, 03 232 93 94

IMS Meir, 03 227 46 81

IMS Melkmarkt, 03 233 16 68

Standaard Boekhandel, 03 231 07 73

Brugge

De Brugse Boekhandel, 050 33 29 52

De Reyghere, 050 33 34 03

Brussel

BozarShop, 02 514 15 05

De Slegte, 02 511 61 40

Passa Porta Bookshop, 02 502 94 60

Wiels Bookshop, 02 340 00 54

Gent

International Press Store,
09 226 91 17

Limerick, 09 222 17 57

Paard van Troje, 09 330 08 83

Poëziecentrum vzw, 09 225 22 25

Visueel Media, 09 226 38 69

Walry Nieuwscentrum, 09 221 85 08

Hasselt

IMS, 011 32 52 67

Leuven

IMS, 016 65 08 80

Paard van Troje, 016 22 29 60

Plato, 016 23 03 45

Lier

Liber Mundi, 03 488 07 00

Mechelen

De Zondvloed, 015 64 03 79

Forum, 015 20 42 45

Salvator, 015 20 18 32

Oostende

New Corman, 059 70 27 24

Overijse

Standaard Boekhandel, 02 767 31 90

Roeselare

De Zondvloed, 051 62 02 64

Sint-Niklaas

't Oneindige Verhaal, 03 776 52 25

Tienen

Plato Tienen, 016 81 21 29

Vilvoorde

Standaard Boekhandel, 02 251 57 47

Nederland

Adr. Heinen, 's-Hertogenbosch,
+31 73 613 00 12

Athenaeum Nieuwscentrum,
Amsterdam, +31 20 624 29 72

De Brakke Grond, Amsterdam,
+31 20 622 90 14

IMS, Breda, +31 76 521 60 30